



u saradnji sa  
Fondom za humanitarno pravo, Documentom, Istraživačko-dokumentacionim centrom,  
Udruženjem *Shpresimi* i Community Building Mitrovica

organizuju

**Četvrti Regionalni forum  
o uspostavljanju pravde u post-jugoslovenskim društvima:**

**Regionalna komisija za utvrđivanje činjenica  
o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava  
u bivšoj Jugoslaviji**

28-29.10.2008.

Priština/Prishtinë, Kosovo

Pozdravne reči

**Nataša Kandić:** Dobar dan svima, ja sam Nataša Kandić iz Fonda za humanitarno pravo. U ime Koalicije nevladinih organizacija, udruženja porodica žrtava koji su do sada ušli u Koaliciju za osnivanje Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima, ja pozdravljam sve učesnike i učesnice iz država naslednica bivše Jugoslavije, pozdravljam goste iz ambasada na Kosovu, pozdravljam goste iz institucija Kosova, pozdravljam takođe brojne aktiviste za ljudska prava iz raznih delova bivše Jugoslavije koji su došli danas na Četvrti regionalni forum o tranzicionoj pravdi. Ovaj današnji Forum se održava zahvaljujući podršci, ne samo finansijskoj, Kosovske fondacije za otvoreno društvo (Kosovo Foundation for Open Society), Robert Bosch Fondacije (Robert Bosch Foundation), Švedskog helsinškog komiteta za ljudska prava (Sweedish Helsinki Committee for Human Rights), Holandske vlade i Nacionalne zadužbine za razvoj demokratije u Vašingtonu (National Endowment for Democracy). Danas održavamo Četvrti regionalni forum i ja koristim ovu priliku samo da pozovem najviše predstavnike kosovskih institucija, a takođe i predstavnike međunarodne zajednice da nam pomognu u ostvarenju ove naše inicijative koju pokreće civilno društvo iz svih država naslednica bivše Jugoslavije. Ja hoću da zamolim predsednika Kosova, gospodina Fatmira Sejdiju-a da nam učini tu čast, da nas podrži i da sa svojim rečima, upravo pre odlaska na put, da otvori ovaj Četvrti regionalni forum kao što su otvorili gospodin Stjepan Mesić u Hrvatskoj, kao što je Oliver Dulić otvorio u Beogradu, kao što je član Predsedništva Bosne i Hercegovine otvorio Prvi regionalni forum. Ja vas molim da nam posvetite nekoliko reči i pružite podršku.

**Fatmir Sejdiu:** Poštovana gospođo Kandić, poštovani članovi radnog predsedništva, poštovani gosti, poštovani učesnici, dozvolite mi da iskoristim priliku i da vas sve pozdravim na jednoj značajnoj inicijativi koja se odnosi na nastojanja za rasvetljavanje sudbine nestalih i žrtava rata, imajući u vidu da region u kojem živimo je na kraju prošlog veka imao najteža iskustva i rekao bih i neviđene u svojoj istoriji. Time želim da kažem da će se kod svih zemalja bivše jugoslovenske federacije, koje su sada nezavisne i suverene države, u tom okviru i Republika Kosovo, ispoljavati jedna odgovarajuća posvećenost, kako bi se rasvetlila sudbina svih onih koji su u teškim okolnostima imali i takve doživljaje ali i nestanke. Na to poziva glas majki, na to poziva glas deteta, na to poziva svest svakog građanina, na to poziva i ono što ga mi možemo nazvati istinskim državnim opredeljenjem koje treba da bude u svakoj zemlji. Kao što znate, i Kosovo je imalo svoje užasne doživljaje, ali je posvećenost kosovskih institucija i građana Kosova da se ova istorija nikada ne može zaboraviti, ali smo veoma posvećeni da to zatvorimo u poglavlje pamćenja, kako bismo imali snažan korak napred u pristupu ravnopravnog tretiranja svih građana Kosova. Zarad sadašnjih pokoljenja i zarad budućih pokoljenja, veoma je esencijalno da jedna suverena zemlja daje svoju neposrednu pomoć zajedno sa institucijama i mehanizmima civilnog društva, drugim nevladinim mehanizmima za onoliko koliko može pomoći, kako bi se rasvetlila sudbina svakog. Znamo da nam mnogo ljudi nedostaje, da je bol prema njima stalan, ali istovremeno verujemo i u međunarodnu pravdu da će biti značajan akter i u istraživanju svih tih arhiva koji postoje i verujemo da su kod onih koji su počinili zločine i takođe na rasvetljavanju sudbine svih onih koji nisu među nama, dao bog da bude zadnja storija konfrontacija, konflikata i krvarenja i onoga što bi se moglo nazvati silovanjem ljudske pravde. Ljudska sloboda je sveta sloboda za sve, stoga u našem opštem konceptu je da podržavamo naše napore za mir, da podržavamo naša nastojanja za stabilnost, da idemo napred na putu razvoja i integracija tamo gde nam je svima zajedničko mesto. Stoga kažem da je Kosovo duboko orijentisano da ima dobre odnose sa svojim susedima, da ima odnose i sa Republikom Srbijom, koja se ni dan danas nije izvinila za zločine koje je počinila. Bez obzira na ovu činjenicu, ja veoma visoko cenim ulogu koju vi imate, glas razuma koji ste podigli u svako vreme za sve žrtve, bez etničke razlike, stoga veoma je značajno da se podržavaju i takvi pristupi, veoma je značajno da ti delovi velikih investicija koji su se do sada uložili materijalizuju i u praktičnom delu. Govorim i o međunarodnoj pravdi i o spremnosti na saradnju, govorim i o ovom današnjem pristupu ili današnjem kretanju koje imamo da bismo našu zemlju pokrenuli i istovremeno verujem da se i druge zemlje paralelno kreću u najboljim razvojnim procesima. Mi kažemo jedan opšti aforizam koji imamo, mi građani Kosova, *od dobrog nema ničeg lošeg*. Raduje nas činjenica da sa svim tim zemljama koje su se ranije pokretale, koje su se nadovezale u tokovima evropskih integracija, koje imaju mogućnost da svoj ekonomski i socijalni razvoj još više ubrzaju i modelima njihovog rada, modelima njihove demokratije i kombinirajući takođe naš veliki unutrašnji rad, da i mi idemo napred za jednu bolju budućnost, za mir, za pravdu, za perspektivu za sve. Stoga hvala vam što ste mi dali mogućnost da budem sa vama. Pozdravljam vas i naglašavam pozdravljam vas i u daljim akcijama. Hvala vam puno.

**Nataša Kandić:** Hvala predsedniče i srećan put. Dozvolite mi da pozovem gospodina Roy Reeve-a, zamenika šefa Misije EULEX-a da u skladu sa vrednostima Evropske zajednice, sa najvišim vrednostima koje se odnose na poštovanje ljudskih prava i na

vladavinu prava, da nam u kontekstu naše inicijative kaže nekoliko reči koje predstavljaju vrednosti koje i mi treba da sledimo u ovim post-konfliktnim društvima. Izvolite.

**Roy Reeve**, zamenik šefa misije EULEX-a: Gospođo predsedavajuća, dame i gospodo, dozvolite mi da se, pre svega, toplo zahvalim organizacionom komitetu ovog foruma na pozivu EULEX-u da vam uputi par reči na svečanom otvaranju. Mi smo zaista tek stigli na Kosovo i hteo bih da vas sve ovog jutra uverim da ćemo, čim misija postane operativna početkom decembra, preuzeti odgovornost za istraživanje ratnih zločina i sudbine nestalih osoba od UN-a, i čvrsto nameravamo da saradujemo veoma tesno sa predstavnicima civilnog društva u tom poslu koji je pred nama. Mislim da prilazimo tom poslu sa dubokom svešću o važnosti zadatka sa kojim se svi mi suočavamo i bićemo izuzetno otvoreni za rad sa vama u budućnosti, u saradnji sa domaćim i stranim partnerima ovde. Kao što sam rekao, EULEX ce postati operativan početkom decembra. To je najveća misija Evropske unije za uspostavljanje vladavine prava koja je ikada razmeštena. Imaćemo oko 3,500 domaćeg i stranog osoblja široko angažovanog na polju vladavine prava i naš je mandat, i naša namera, da pokušamo da podignemo standarde dostupnosti policijske zaštite, pravde i prikupljanja taksu unutar Kosova. Sa tim širokim mandatom, kao što sam rekao, snosimo i konkretnu odgovornost za istraživanje ratnih zločina i sudbine nestalih osoba. Očekujemo da ćemo preuzeti od UN-a oko 1,200 nerešenih slučajeva ratnih zločina i tome smo posvetili tim od oko 35 međunarodnih policijskih službenika, koji će saradivati sa domaćim osobljem u sprovođenju temeljnog pregleda i istraživanja svih tih slučajeva na oko 300,000 strana dokumentacije koju ćemo preuzeti. Počeli smo sa pregledom tih pitanja i zatim ćemo postaviti strategiju istraživanja u sprovođenju tog posla. I, radeći to, da naglasim, bićemo otvoreni za učešće civilnog društva u tom poslu. Bićemo transparentni i odgovorni u najvećoj mogućoj meri. Slično tome, bićemo odgovorni i za preuzimanje od UN-a pitanja nestalih osoba. I, ponovo, govorimo o skoro 1,550 osoba koje do sada nisu identifikovane ili locirane, i oko 400 osoba koje treba da identifikujemo u predstojećim mesecima. Pokušavamo da primenimo sveobuhvatan pristup koji će uključivati saradnju, ne samo unutar Kosova, sa organima vlasti i civilnim društvom, već i šire, sa međunarodnom zajednicom i civilnim društvima uključenim u ovo pitanje. Takođe, u okviru misije imamo i jedinicu za sprovođenje plana o ljudskim pravima. I, ponovo, ta jedinica će postojati da bi stvorila veze i otvorenost kojima će se, nadam se, naš zajednički rad na ovim pitanjima rukovoditi u budućnosti. Tokom ove konferencije osoblje EULEX-a će učestvovati u raspravi i nadam se da ćete nam izneti svoje ideje i razmišljanja o tome kako bismo mogli da saradujemo u ovom poslu koji nam predstoji. Predsedavajuća je, rekao bih, dobro i grafički ilustrovala značaj zadatka pred svima vama. Ja bih želeo da vas uverim da ćete, kada EULEX postane operativan, imati našu punu saradnju u bavljenju ovim pitanjima i želim vam uspešnu regionalnu konferenciju. Nadam se da ćemo u predstojećim danima od vas učiti koliko i vi od nas, i da ćemo saradivati u budućnosti. Hvala vam puno.

**Nataša Kandić**: Sada bih zamolila gospođu ministarku pravde, gospođu Nekibe Kelmendi da nam govori toplo i sa puno nade kao što je juče govorila na Regionalnom ženskom lobiju čiji je ona član. Ja sa gospođom Nekibe imam prijateljstvo koje traje više od decenije i uvek se divim kako je mogla sve da prevaziđe i da se okrene pravdi i da kaže za sve što se dogodilo neće biti nikakve razlike u odnosu na postupanje nje kao

ministarke pravde. Ja je molim da izdrži, da bude hrabra i da pomogne ovom društvu da se uspostavi i pravda i poštovanje ljudskih prava. Izvolite.

**Nekibe Kelmendi**, ministraka pravde Kosova: Poštovana gospođo Nataša, poštovani članovi predsedništva, dozvolite mi da u moje lično ime i u ime Ministarstva pravde pozdravim ovu konferenciju, koja je po mom mišljenju od posebnog značaja jer ima za cilj otkrivanje regionalne istine za sve ono što se dogodilo u državama bivše Jugoslavije. Vi veoma dobro znate da otkrivanje istine pomaže da se akteri zločina suoče sa činjenjem, radnjama koje su dovele do ubistva, nestanka, torture, hapšenja i tako dalje, za period od 1990. godine do 1999. godine. Pominjem ovaj period jer upravo u tom periodu su na Kosovu počinjene torture, ubistva, politički procesi, montiranja suđenja, koja su bila jedna zlokobna najava da je u regionu bivše Jugoslavije počeo raspad Jugoslavije, ali da će taj raspad biti krvav i bogovi rata ili bog rata, kako god se uzme, šta je hteo to je i uradio, vodio je četiri krvava rata, prljava, praćena i silovanjima, praćena i nestancima, progonima, i gubljenjem tragova, samo zato da se ne bi dogodila pravda. Ali, evo, zahvaljajući gospođi Nataša Kandić, koja se i u tim godinama založila da ne dođe do rata, ili da barem na Kosovu ne dođe do rata, ali rekoh i malo ranije, oni koji su hteli rat, oni su ga sami i počeli. Regionalan pristup ovom problemu mislim da je posebno značajan i zbog činjenice jer svi zajedno možemo uspeti da utvrdimo sve te činjenice, koje do sada nisu rasvetljene. Po mom mišljenju kao jedna od najznačajnijih činjenica je činjenica da se zna ili rasvetli sudbina nestalih bilo koje nacionalnosti. Ja ne negiram da ima nestalih i iz redova drugih zajednica na Kosovu, ali ne želim negirati činjenicu da je najveći broj nestalih iz redova većinske zajednice, jer na kraju krajeva protiv te zajednice je počeo rat i završio se kako se završio, sramnom kapitulacijom, ali kasnije, nakon angažovanja celokupne međunarodne zajednice i nezavisnošću Kosova koja je danas priznata od 51 države kao nezavisna i demokratska država. Istina je značajna, ako ne i najznačajnija u rasvetljavanju sudbine nestalih. To je veliki bol, zaista sam doživela jednu tešku tragediju. Za 15 minuta izgubila sam pola familije: muža i moja dva sina, koja su iz kreveta oteli i za 15 minuta odveli na egzekuciju, bez suda, bez ikakve procedure i u toj akciji učestvovala su četiri vojne formacije, vojna bezbednost i pripadnici Službe bezbednosti Srbije, odnosno bivše Jugoslavije. I šta se dogodilo? Za pomoć sam zvala gospođu Natašu Kandić, ne znajući da su ih odmah pogubili, zamolila sam je i rekla sam joj „molim te, ti imaš veze sa svetom, imaš internet, informiši i obavesti svetsku javnost šta se dogodilo sa poznatim advokatom i njegovim sinovima i mojom familijom u celosti“. Ali sve će to biti vredno i značajno, kao što će biti značajno i otkrivanje istine ukoliko se otvaraju državni arhivi bivše Jugoslavije, gde imamo dokumentaciju o pripremanju rata, plan rata, naredbe koja civilna mesta da se napadnu, naloge koje stanovništvo da se pogubi, naloge koje stanovništvo da se deportuje, naloge gde treba vršiti genocid i upravo taj genocid nije mimoišao ni Kosovo i na žalost taj koji je počeo rat, taj je i potpisao kapitulaciju, umro je i pravdu je ostavio na pola puta; ostavio je na pola puta jer iz Tribunala za bivšu Jugoslaviju nisu imali jednu odluku, koja bi barem bila satisfakcija za sve one koji su pretrpeli u toku rata. A što se pravde tiče, mislim da će se ta pravda dogoditi ukoliko se svi zajedno zalažemo za otkrivanje istine, ali ja se lično zalažem da se suđenja održavaju tamo gde se zločin dogodio, jer i javnost želi jednu satisfakciju, ne samo članovi porodica koji su izgubili njihove najmilije i za koje ne znaju gde su. Da ne bih ovu moju pozdravnu reč pretvorila u jedno moje saopštenje, ja se

zahvaljujem Fondu za humanitarno pravo, na čijem čelu je gosoda Kandić, koju veoma mnogo cenim, cenio ju je i moj suprug, saradivao je sa njom, čak je imao smelosti da odlazi i u Beograd i da govori o istini koja se događa na Kosovu. Čestitam joj na ovom angažovanju, za hrabrost i njenu istrajnost za otkrivanje istine, jer otkrivanje istine je Sizifovo otkrivanje, to je neobično težak posao, ali daće bog da se zajednički međusobno ispomažemo i da prikupljamo činjenice i da otkrijemo istinu. Hvala vam.

**Nataša Kandić:** Među nama je gospodin Werner Almhofer, poznanik mnogih koji se bave ljudskim pravima. On je pre Prištine/Prishtinë bio u Sarajevu, bio je u Beogradu. U jedno veoma teško vreme, on je neko ko je podržavao sve što se ticalo poštovanja ljudskih prava i uspostavljanja pravde u svim državama bivše Jugoslavije. Dobro je za Kosovo, dobro je za vladavinu prava dobro je za tranzicionu pravdu to što se gospodin Werner Almhofer danas nalazi na čelu Misije OEBS-a na Kosovu. Ja ga pozivam i molim da podrži ovu regionalnu inicijativu, regionalni pristup u suočavanju sa prošlošću i da u okviru Misije OEBS-a uvek možemo da računamo da je uspostavljanje pravde za kršenje ljudskih prava u prošlosti jedan od ciljeva i misija OEBS-a. Izvolite.

**Werner Almhofer,** šef misije OEBS-a na Kosovu: Draga Nataša Kandić, dragi gosti, teško je govoriti posle ovako impresivnih reči ministarke i veoma sam zahvalan što ste javnosti predstavili moj minuli rad u teškim godinama bivše Jugoslavije, ali se bojim da ipak ne zaslužujem takav aplauz. Drage dame i gospodo, zaista je zadovoljstvo biti ovde, i kao što je Nataša upravo rekla, ovo nije prva prilika, prvi događaj ove vrste na kojem govorim. Učestvovao sam, mislim čak da je u pitanju prva ovakva konferencija, u svojoj tadašnjoj funkciji ambasadora Austrije, a kasnije i EU predsedništva, u Sarajevu, gde su pitanja utvrđivanja istine i borbe ovih društava sa nasleđem konflikta prvi put otvorena, na način na koji o njima govorim ovde, ali u potpuno drugačijoj funkciji, na čelu OEBS-a na Kosovu. Tokom prethodnih godina imao sam priliku da posmatram ova društva, nastala u teškim okolnostima skorije istorije regiona, iz raznovrsnih perspektiva. U post-konfliktnom okruženju bivše Jugoslavije, svi smo mi videli značajan napredak ka punoj primeni demokratskih principa, poštovanja ljudskih prava i vladavine prava. Dakle, tu bez sumnje postoji nekakav napredak. Ali, u svim ovim društvima, delotvorno sudstvo i zadovoljenje pravde van okvira sudova i trubunala je odigralo ključnu ulogu u normalizaciji odnosa među lokalnim zajednicama. Nasleđe konflikta i povreda ljudskih prava je jedan od najtežih izazova sa kojima se društvo mora suočiti. To je bio slučaj i sa evropskim društvima posle 1945. To je ključni element u društvu, suočavanje regiona sa svojom prošlošću i potpuno usredsređivanje na prosperitetnu budućnost. Bez sumnje, proces pomirenja je bolan proces koji se mora sprovesti kroz nezavisno, nepristrasno sudstvo. OEBS je aktivno doprinio stvaranju uslova za napredak tog procesa. Kao nezavisna, međudržavna organizacija sa mandatom nadgledanja stanja ljudskih prava, OEBS doprinosi obezbeđivanju pravičnosti u procesuiranju ratnih zločina, bez upliva politike, izvođenju počinitelaca pred lice pravde i utvrđivanju istine. Na Kosovu, OEBS je nadgledao ispunjavanje standarada ljudskih prava u procesima koji se bave ratnim zločinima od 1999. Godine 2001. Misija je izdala sveobuhvatan izveštaj o ratnim zločinima, i od tada nastavlja sa nadgledanjem procesa protiv ratnih zločinaca, od istrage, do suđenja i podnošenja žalbi. Sa jasnim preporukama nadležnim organima, misija pomaže u prevazilaženju prepreka punoj primeni međunarodnih standarda o ljudskim

pravima. Posvećenost OEBS-a tome nije ograničena samo na Kosovo. OEBS je prepoznao značaj pomaganja i nadgledanja sudskih procesa i procesa utvrđivanja istine u vezi sa konfliktima u čitavom regionu. Samim tim, misija na Kosovu tesno saraduje sa drugim misijama OEBS-a u regionu u vezi sa nadzorom procesuiranja ratnih zločina pred sudovima. Kao što znate, MKTJ, Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju, rukovodi i slučajevima u vezi sa događajima na Kosovu od 1999. Kada mu uskoro istekne mandat, MKTJ bi mogao da prenese istražnu dokumentaciju i nadležnosti na Kosovo. Ovaj prenos nosi i ogromnu odgovornost za lokalne sudove. Da bi to proteklo glatko u najvećoj mogućoj meri, OEBS i MKTJ su potpisali sporazum u maju ove godine. Zajedno, MKTJ i OEBS će identifikovati prošlu praksu prilikom savetovanja sudova, sudija i tužilaca koja se pokazala efikasnom. OEBS ostaje privržen pomoći procesuiranju ratnih zločina u regionu. Međutim, i ovo se odnosi na širinu ovog skupa, proces izmirenja ne sadrži samo sudsku stranu. Vansudski procesi mogu postati neophodni u slučajevima u kojima svedoci, dokazi ili optuženi nisu dostupni. Sećanja se menjaju i vremenom blede. Vansudska tela mogu, bez obzira, pomoći prilikom uspostavljanja osnovnih činjenica među zajednicama tako što bi javno obznanili povrede, rehabilitovali i kompenzovali žrtve. I, naravno, postoji duga lista praksi iz prošlosti, iz čitavog sveta i nekoliko post-konfliktnih društava, koja bi mogla da posluži kao primer. Razumem i da su brojni sastanci u okviru ovog poduhvata već pokazali interesantne rezultate, gledajući dokument koji mi je prosledio Natašin tim. Otvoren dijalog u koji su uključene sve zajednice sa Kosova i van njega je suštinski prvi korak, neophodan za prevazilaženje kosovskog nasleđa konflikta i kršenja ljudskih prava, i za podstrek napretka ka stabilnom društvu. Ovaj skup obezbeđuje prostor za takav otvoreni dijalog, i to je, takođe, razlog zašto je Misija OEBS na Kosovu rado doprinela ovoj inicijativi i snažno podržava njene skupove i regionalni pristup. Dame i gospodo, dozvolite mi da vam se, na kraju, zahvalim za važan signal koji šaljete organizujući ovakav događaj. Vaši istrajni naponi ovde, naponi da se doprinese očiglednom napretku u međuetničkom pomirenju, ne samo na Kosovu, već i u čitavom regionu, značajni su i za proces evropske integracije čitavog regiona jugoistočne Evrope. OEBS će nastaviti da podržava takve poduhvate i inicijative. Hvala vam na vašem učešću i želim vam sve najbolje u vašem radu.

**Nataša Kandić:** Izvinite, mi ćemo morati malo da produžimo zato što očitno da ovaj Regionalni forum civilnog društva izaziva posebnu pažnju na Kosovu. Ja ću sada da zamolim gospođicu Valdete Idrizi iz Community Building Mitovica da kao neko ko je u najužem krugu, da kažem tom operativnom kojim pokušavamo da ovu inicijativu što više proširimo, što više spustimo na lokalni nivo, da dobijemo što više učesnika u procesu, da prestanemo da vodimo ovaj čitav proces kao nekoliko organizacija, da formiramo neku široku koaliciju za podršku Regionalnoj komisiji za utvrđivanje činjenica i ja pozivam Valdete Idrizi da kaže nekoliko reči o ovome šta je ovaj naš proces i kuda mi to idemo.

**Valdete Idrizi:** Pozdrav svima. Veoma mi je drago i zaista se osećam privilegovanom da se obratim jednoj ovako široj audijenciji, jednoj tako značajnoj audijenciji, dakle onima kao što se svi vi, bez izuzeća. Sve nas je danas, u jednom ovakvom velikom broju, povezao jedan zajednički interes, a taj interes je otkrivanje istine, nema sumnje kod svakoga od nas ovde, da se otkrije istina za sve ono što se dogodilo u našim zemljama i

verujem da je jedini način da se ta istina otkrije da radimo zajednički, mi svi koji smo ovde, ali takođe i svi ostali značajni akteri naših društava. Ja sam se pridružila ovoj inicijativi, znači koaliciji civilnog društva za osnivanje jedne regionalne komisije o istini još prošle godine, od druge polovine prošle godine i na početku sam pristupila ovom procesu sa uverenjem i još uvek imam jedan dosta veliki entuzijazam, jer sam smatrala i još uvek smatram da je zaista potrebno da imamo jednu takvu komisiju, jednu komisiju koja će utvrditi činjenice o ratnim zločinima u bivšoj Jugoslaviji i verujem da svi znamo da iniciranje, odnosno start treba da zaista bude obavljen veoma pažljivo. Govorićemo i nešto kasnije, verovatno i panelisti, ovde ima više od dve godine da se odvija ovaj proces konsultacija u regionu, a nešto od toga što će se danas dogoditi to je da treba da se uključe svi akteri, znači društva, vlade, udruženja članova porodica nestalih ljudi, organizacije za ljudska prava, umetnici, mediji, mladi, kao veoma značajni partneri, kao i domaći i međunarodni partneri koji su se bavili i bave se ovim pitanjima. Verujem da u ove konsultacije treba uključiti, znači i u svim procesima, i ovu vrstu ljudi, i ljude koji dolaze iz sveta, koje ćemo imati i danas popodne, znači kao što je članica komisije iz Argentine, koja će nas upoznati, znači od početka inicijative tamošnje komisije, znači oko posla, posebno taj njihov pristup na početku, ta posvećenost da se uključe svi. Ima glasova u toku ovih procesa do danas koji kažu da je ova inicijativa zakasnela i da je trebalo da se ranije radi u ovom pravcu. Ima glasova koji kažu da je trebalo da se pre svega bave institucije, a takođe i mi, civilno društvo, kao i ostali akteri. Smatram da su to opravdani glasovi, jer poznato je da još uvek imamo nestalih lica, još uvek imamo osobekoji su izvršili zločine a koji su još uvek na slobodi, koji nisu dobili zasluženu kaznu. To verujem da svi delimo, a takođe znamo da je bolan proces i da ne mogu samo članovi asocijacija i članova porodica, ne možemo samo mi kao organizacije za ljudska prava, ne mogu samo institucije bez zajedničkog rada. Znači ključna reč ovde je saradnja, otvoreni pristup verujem da je više nego potreban. Nadam se, znači, da ćemo tokom ovog foruma koristiti vreme u maksimumu i da budemo što konstruktivniji, da iznosimo probleme, postavljamo pitanja, za koja smatramo da su od posebnog značaja za ovaj proces i, naravno, pošto imamo goste iz regiona ali i iz sveta, da koristimo priliku da razmenimo informacije, znači da razmenimo ideje i sva ta iskustva koja smo do sada doživeli. Razume se da ima i razlika, znači i organizacije treba da međusobno rade, i države kao takve. Imamo možda u posebnim državama prostora gde bi trebalo saradivati, tj. govori se ovde možda i o tim nacionalnim strategijama, ali smatram i ja još jednom podvlačim reč *saradnju*, koja je više nego potrebna. Ja sam februara ove godine učestvovala na Trećem regionalnom forumu koji je održan u Beogradu i prošla sam izvanredno dobro, jer je vladao jedan duh razuma, duh saradnje, jedan duh razumevanja, audijencija je bila slična ovoj ovde, mada je sa Kosova bilo manje učesnika, ali ovde smo u nešto većem broju. Nadam se da ćemo i na ovom forumu biti plodotvorni, da budemo otvoreni i da ne ostavljamo pitanja da nam prolaze, znači da koristimo trenutak da svu energiju usmerimo u jednom potrebnom pravcu, kako bi proces bio lakši, znajući uvek da je veoma bolan proces. Ja neću dugo govoriti, jer će panelisti, ja ću moderirati ovaj prvi panel, dakle panelisti će govoriti oko izveštaja sa svih ovih konsultacija koja sam ja spomenula nešto ranije, mada bi mnogo što-šta imala da kažem, jer bih htela da podelim sve te moje utiske, moja strahovanja, a istovremeno i jednu pozitivnu energiju koju dobijam od svih drugih sa kojima saradujem. Ovde ću završiti, poželevši vama, nama



jednu što bolju saradnju i neka na ovom forumu vlada duh razuma. Hvala vam još jednom.

**Nataša Kandić:** Ja se zahvaljujem Valdete na ovim rečima optimizma, prijateljstva, osećanja za dobro, potrebno i u stvari to i treba da bude poruka civilnog društva, a to je da mi jako puno očekujemo od ove inicijative. Hoćemo prekid neprijateljstva, hoćemo prekid negativnog odnosa, hoćemo jednu pozitivnu klimu i učinićemo sve da se to stvori, da se sudbina nestalih razjasni i da ceo proces u jednom trenutku preuzmu institucije država koje su zapravo i odgovorne za uspostavljanje pravde. Mi kao civilno društvo možemo u tome da pomognemo ali mi ne možemo da vodimo taj proces. Ja sada predajem Valdete na upravljanje ovim radnim delom Foruma.

## **I sesija**

### **Izveštaj o toku konsultacija civilnog društva o regionalnoj inicijativi za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima u bivšoj Jugoslaviji**

**Valdete Idrizi:** Hvala još jednom. Kao što sam i nešto ranije rekla, znači da još jednom predstavim paneliste: gospođa Nataša Kandić iz Fonda za humanitarno pravo, zatim Vesna Teršelič, jedan od koorganizatora i od početka inicijative je organizacija Documenta u Hrvatskoj, zatim imamo gospodina Amira Kulaglića iz Srebrenice, iz Udruženja *Žene Srebrenice*, zatim imamo gospodina Hysni Berishu iz Udruženja *Shpresimi*, imamo gospođu Teu Gorjanc-Prelević koja dolazi iz Crne Gore, iz Akcije za ljudska prava, zatim imamo gospodina Marka Veličkovića, iz Centra za razvoj civilnih resursa, iz Srbije. Ja bih na početku zamolila vas paneliste, pre svega vas gospođu Kandić da nas izvestite o celokupnom ovom procesu. Ja znam da u publici ima ljudi koji su učestvovali u nekoliko konsultacija, bili su deo procesa, međutim jedan njihov veliki broj, ili možda ne znam u detaljima šta se dešava, koje su znači bile te preporuke koje su izašle iz aktivnosti sa raznim grupama, tako da bih vas zamolila da nam možda hronološki ispričate šta se dogodilo, znači kada je osnovana koalicija, u kratkim crtama o svim tim aktivnostima.

**Nataša Kandić:** Kao što je Valdete rekla, mi ovde za ovim stolom imamo zadatak kao i na prethodnim forumima da podnesemo izveštaj o tome šta se događa unutar civilnog društva u vezi sa inicijativom za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava. Kao što je takođe Valdete rekla, među nama ima učesnika ranijih foruma ali ima i novih učesnika i mi praktikujemo na svakom forumu da podnesemo izveštaj o toku konsultativnog procesa.

Sama ideja o potrebi da se nađe način za utvrđivanje činjenica u regionalnom kontekstu, na regionalnom nivou, potekla je u razgovorima između tri organizacije za ljudska prava, Fonda za humanitarno pravo, Istraživačko-dokumentacionog centra iz Sarajeva i Documente iz Hrvatske. U tim razgovorima mi smo veoma veliku pažnju posvetili praćenju suđenja za ratne zločine i došli do zaključka da suđenja za ratne zločine jesu najvažniji pravni odgovor na počinjene ratne zločine, da samo suđenja za ratne zločine mogu obezbediti kažnjavanje onih koji su počinili ratne zločine. Ali, videli smo da su kapaciteti sudova, uključujući i Haški tribunal, i sve nacionalne sudove, ograničeni. Proračunali smo da do kraja 2020. godine, pod uslovom da svi sudovi sude za ratne



zločine, da neće biti osuđeno više od 1.500 počinitelja ratnih zločina. Onda smo puno pažnje posvetili iskustvima drugih post-konfliktnih i post-totalitarnih društava i videli smo koliko dobrih stvari ima u njihovom pristupu prema prošlosti, da su oni pored suđenja za ratne zločine smatrali da postoji jedan vansudski mehanizam, a to je formiranje komisija za istinu sa mandatom da utvrde činjenice o ratnim zločinima. Brojne od njih su se bavile rešavanjem sudbine nestalih i neke od tih komisija bile su jako uspešne i najviše su pomogle u stvaranju jednog zvaničnog, tačnog objektivnog zapisa o tome šta se dogodilo u prošlosti. Već na početku našeg bavljenja pitanjima istine i činjenica, shvatili smo da bez regionalnog pristupa nema suočavanja sa prošlošću. Dalje, u našim internim raspravama sve češće smo se vraćali iskustvima drugih post-konfliktnih društava. I onda ta naša početna inicijativa o značaju regionalnog pristupa dobila je konkretne obrise, i mi smo počeli da se zalažemo i da veoma intenzivno razmišljamo o tom jednom specifičnom modelu za bivšu Jugoslaviju, o formiranju Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima.

Onda smo počeli da razmišljamo kako ćemo zapravo tu jednu inicijativu, tu jednu ideju o regionalnom pristupu, o regionalnom telu za utvrđivanje činjenica, kako ćemo zapravo da je osnažimo, da to bude jaka inicijativa da parlamenti u državama naslednicama bivše Jugoslavije budu suočeni sa činjenicom da civilno društvo iz regije stoji iza te inicijative i da ne preostaje drugo nego da oni otvore parlamentarne rasprave i donesu odluke o formiranju tog regionalnog tela. Odlučili smo se za dve forme rada. Da organizujemo regionalne forume sa velikim brojem učesnika, onoliko koliko može na nekoj konferenciji da učestvuje, i da između tih foruma organizujemo konsultacije sa različitim grupama civilnog društva. Ocenili smo, koristeći iskustvo drugih post-konfliktnih društava, da uspeha sa ovom inicijativom nema ukoliko nema podrške udruženja porodica žrtava stradalih, ubijenih i nestalih. I imali smo priličan strah od toga da li će udruženje žrtava, udruženja porodica žrtava, da li će pružiti podršku. Imali smo takođe strah kako će organizacije mladih, kako će oni reagovati na ovu inicijativu. Ali znači posle dve godine i više od dve godine, od Prvog Regionalnog foruma, koji je održan u Sarajevu u maju 2006. godine, do danas, mi možemo da kažemo da smo zadovoljni postignutim rezultatima. Ono što je najvažnije, mi smo dobili, stekli, podršku udruženja porodica žrtava. Porodice žrtava kao i same žrtve veoma podržavaju tu inicijativu da se o onome što se dogodilo, o počinjenim ratnim zločinima utvrde činjenice, da se o tome, o toj prošlosti govori na osnovu činjenica i ono što je za njih prioritet, a to je da se nađe način kako će se sudbina oko 17.000 nestalih u čitavoj regiji rešiti. Kako doći do tajnih nesaopštenih lokacija masovnih grobnica, kako obezbediti da porodice žrtava, majke, očevi, najuže familije, kako da prestanu da tragaju, da idu od mesta do mesta, od institucije do institucije i da godine provode u stalnoj neizvesnosti i nadi da li će pronaći kosti svojih najbližih.

Održali smo preko 15 konsultativnih sastanaka sa udruženjima porodica žrtava, sa organizacijama mladih, novinarima, održali smo sastanke sa raznim grupama koje čine vrlo važne segmente civilnog društva i koji imaju posebna interesovanja da ovo pitanje prošlosti, suočavanja sa prošlošću ne nestane sa javne scene, da to što se dogodilo bude jedna važna aktivnost ne samo civilnog društva nego da to pitanje vratimo na dnevni red parlamenata i vlada. Konsultacije smo održavali i na nacionalnom nivou i na regionalnom nivou. Ja bih izdvojila konsultacije koje smo imali u maju 2008. godine u Podgorici sa porodicama žrtava i sa žrtvama. To je bio čini mi se odlučujući sastanak sa porodicama

žrtava zato što smo imali ispred sebe, mi aktivisti za ljudska prava, imali smo ljude koji su godinama živeli i žive sa patnjom, kojima je potrebno da vide da su oni bitni drugima, da im je važno da imaju prostor gde mogu da govore o tome šta im se dogodilo i da nisu pomenuti ili pozvani na neki skup samo uoči nekih ili za vreme, tokom nekih obeležavanja. To je bio presudni sastanak i nakon toga svi smo se osećali sigurnije i bolje. Ali ono što je bitno da vam kažem, na svim tim forumima, i u Sarajevu i u Zagrebu u februaru 2007. godine i u februaru 2008. godine u Beogradu, svi smo se složili da suđenja za ratne zločine, gde god da se održavaju jesu najbolji pravni odgovor na počinjene masovne ratne zločine. To je zvanični odgovor. To država odgovara na ono što je počinjeno, za ono što je odgovorna. Ali smo, i uvek smo ponavljali, ali smo svesni da to nije dovoljno, da danas posle 17 godina od početka rata mi još imamo brojne, brojne slučajeve koji nikada javno nisu pomenuti, imamo hiljade i hiljade žrtava koje nikada javno nisu rekli ni jednu reč, ne zato što se plaše da govore nego zato što nema te javne platforme na kojoj bi se čuo glas žrtava. Onda ono što je bitno reći vam i zbog čega je važan ovaj Forum u Prištini/Prishtinë to je da smo mi posle tog sastanka u Podgorici, tog impresivnog sastanka sa porodicama udruženja žrtava odlučili da je najvažnije, da je preduslov uspeha ove naše inicijative, da stvorimo koaliciju, koaliciju organizacija za ljudska prava, koaliciju u kojoj će biti udruženja porodica žrtava, u kojoj će biti pojedinaca koji hoće da se veoma jako angažuju u sprovođenju ove inicijative, koaliciju organizacija mladih, koaliciju profesionalnih udruženja i organizacija, da stvorimo znači jaku podršku inicijativi i da do kraja ove godine i sledeće godine učestvujemo, sprovodimo, organizujemo veliki broj konsultacija i pripremamo Forum u Podgorici, ali da pokušamo da u toku tog konsultativnog procesa sačinimo preporuke na osnovu kojih ćemo imati model Komisije za utvrđivanje činjenica sa kojim ćemo izaći prema nacionalnim vladama i parlamentima i biti sasvim sigurni da predložimo kao civilno društvo nešto što je najbolje iskustvo drugih i nešto do čega smo mi došli tokom ovog konsultativnog procesa.

U budućem konsultativnom procesu mi ćemo jako puno pažnje posvetiti diskusiji o mandatu, sastavu Komisije, koji je najbolji proces za kandidovanje onih koji bi trebalo da budu u Komisiji, o tome kako treba da radi ta Komisija, na koji način organizovati nacionalne kancelarije u svim državama, kako obezbediti da Haška arhiva bude dostupna toj Regionalnoj komisiji i službi koja će je opsluživati. Hoćemo u konsultativnom procesu da otvorimo sva pitanja koja mogu da nam pomognu da preporuke o modelu Regionalne komisije budu precizne, jasne i da posluže kao iskustvo i drugima. U ovom trenutku nama je jako potrebno iskustvo drugih i mi ćemo početi da praktikujemo da pozivamo članove komisija iz Latinske Amerike, iz Južne Afrike, da nam govore o tome kako su oni, na primer, organizovali javna saslušanja. Oni koji su sinoć ovde bili ili ranije, koji su videli ovaj film o komisijama za istinu, svi su izašli iz sale sa dubokim utiskom o tome da su ta neposredna saslušanja žrtava najjači i najpotrebniji deo mandata bilo koje komisije za utvrđivanje činjenica. Čuti majku, čuti roditelje o tome kada su oni i pod kojim uslovima videli poslednji put svoje dete, šta se događalo, nešto je što je neprocenjivo za vraćanje dostojanstva žrtvama i za iskazivanje da su te žrtve svima nama bitne i da bez njihovog dostojanstva, bez njihovog osećanja da je društvo učinilo sve da reši sudbinu nestalih, da je teško graditi neko zadovoljno društvo i biti siguran da se zločin više nikada neće ponoviti. Sa mnom su i Marko, Vesna, Hysni i Tea, svi oni koji učestvuju u ovim konsultacijama i ja bih volela da mi svi zajedno zapravo podelimo tu

našu odlučnost da istrajemo u ovome, ne samo u sprovođenju konsultativnog procesa nego ono što je najvažnije, u dobijanju te podrške i u tome da se svi nađemo zajedno, kao učesnici u toj koaliciji i da budemo sasvim sigurni da hoćemo da uspemo. I uspećemo ukoliko svi delimo ovu jednu ostvarivu viziju, a to je da imamo odgovornost naspram budućih generacija, da ostavimo činjenice, da ostavimo čist račun o onome što se dogodilo i da na taj način budemo sigurni da se zločin neće ponoviti i da će buduće generacije biti sasvim načisto da smo im ostavili jedan merodavan, tačan, objektivan, zvaničan zapis o toj prošlosti počevši od 1991. godine. Hvala.

**Valdete Idrizi:** Hvala vam gospođo Kandić. Sada, ne uzimajući vreme, dala bih reč gospođi Vesni Teršelič iz Hrvatske, koja će nam takođe izneti jedan izveštaj oko toka ovih konsultacija u toku celokupnog procesa. Izvolite gospođo Vesna.

**Vesna Teršelič:** Hvala Valdete. Dobar dan svima. Radosna sam što sam danas na Kosovu i sjećam se kako sam 80-tih, kad bih dolazila posjetiti prijatelje i kad sam hodala po Prokletijama i kasnije 90-tih kad sam dolazila kao aktivistica za ljudska prava često osjećala bespomoćost jer sam svjedočila o kršenjima ljudskih prava a nisam imala nikakav prijedlog. Čak i kad bih izgovorila prijedlog skupa s drugim aktivistima, činilo mi se da su šanse da se nešto istinski napravi vrlo male. I drago mi je što sam ovaj put na Kosovu, u Prištini/Prishtinë, u trenutku kad formaliziramo koaliciju za ovu regionalnu inicijativu, za Regionalnu komisiju jer vjerujem da ovo jeste put koji će nam pomoći u utvrđivanju činjenica o ratnim zločinima i u traganju za nestalima i posebno mi je drago što iz Hrvatske dolazimo iz Vukovara, iz Splita, iz Pakraca, iz Osijeka, iz Zagreba i što nosim pozdrave prijatelja i prijateljica koji nisu mogli doći iz drugih gradova. Tu su i prijateljice iz Berka, iz manjih mjesta koji su prepoznali da je ovo neki mogući zajednički korak. Iza nas je niz dijaloga na forumima i na konsultacijama ali možda još važnijih dijaloga s našim prijateljima, u našim zajednicama, u našim domovima i moram reći da su neki od tih razgovora o tome što bi bio najbolji regionalni mehanizam bili vrlo oštri i da smo od vremena održavanja prvog foruma u Sarajevu u svibnju/maju 2006. stvarno potrošili puno energije bistreći koji bi bio najbolji korak i da su se na forumima i u Sarajevu i u Zagrebu i u Beogradu i svim konsultacijama iskristalizirala dva vrlo važna mehanizma koji već pokazuju kako bi jednog dana mogla funkcionirati Regionalna komisija. Prvi mehanizam je dokumentiranje činjenica o ljudskim gubicima i tu je put pokazao Istraživačko-dokumentacioni centar iz Sarajeva koji je u vrijeme procesa konsultacija predstavio rezultate istraživanja ljudskih gubitaka u Bosni i Hercegovini i po prvi put stavio pred javnost imena žrtava i verodostojne podatke o okolnostima stradanja svakog čovjeka koji je ubijen ili se za njim još uvijek traga. I slijedeći taj put danas Fond za humanitarno pravo dokumentira ljudske gubitke na Kosovu i nadamo se da ćemo uskoro u Documenti krenuti u sličan poduhvat u Hrvatskoj. A to je već jedan vrlo bitan doprinos koji se pojavio unutar našeg procesa. A drugi vrlo važan mehanizam je javno slušanje žrtava i kada smo raspravljali kako na forumima stvoriti prostor za glas žrtve, inspiraciju smo našli u radu brojnih komisija širom svijeta. Ali kad smo prvi put u Beogradu slušali svjedočenje i slušali iskustva žrtava iz cele regije, moram reći da je sve nas bilo strah prije svjedočenja i da znam da je Fond koji je najviše energije uložio u pripreme, željevši okupiti za istim stolom osam osoba iz cijele regije, pozvao 12 u strahu da možda neko neće govorit. Ali svi su došli i svi su dijelili s nama svoja iskustva i kad

su govorili, to je bilo za sve nas bitno iskustvo, baš smo svjedočili svi i bolu i zločinima i mislim da je to bio jedan od rijetkih trenutaka kad možemo govoriti o katarzi i mislim da su baš javna slušanja onaj dio foruma u kojima možemo imati neku sliku kako bi jednog dana mogla izgledati Regionalna komisija i što bi svima nama, i žrtvama i zainteresiranima iz obitelji i organizacijama za ljudska prava i mladima, značilo vidjeti prenos jednog takvog slušanja na programima televizija širom regije jer je vrlo važno stvoriti taj prostor za glas žrtava. I rekla bih da je u razgovorima često bilo i svađa, da smo u Zagrebu uz Forum doživjeli i prosvjed pred Forumom jer nismo dovoljno uključili glas žrtava, da danas u Hrvatskoj možemo govoriti o vrlo bitnoj podršci i Saveza udruga obitelji zatočenih i nestalih hrvatskih branitelja i udruženja porodica nestalih lica. Dakle bitno je hoće li ova inicijativa stvarno dobiti podršku u svakoj zemlji s različitih strana rata. Nije dovoljno da ju podrži samo jedna grupa obitelji i žrtava ali isto tako moram izvijestiti da smo baš u tjednu prije dolaska ovde imali i razgovor sa braniteljskim veteranskim organizacijama u Zagrebu i tribinu u Vukovaru gdje se vrlo jasno vidjelo da veterani, branitelji u Hrvatskoj ovaj čas ne podržavaju inicijativu i da to nije lako slušati, nije lako svjedočiti, kada vidite da im je jako teško kada čuju za ovu inicijativu ali to je prilika za učenje i to je jedan izazov za nas da u daljim razgovorima bolje objasnimo, čujemo i neke njihove dodatne argumente i idemo dalje. I moram reći da sam danas bila jako ohrabrena slušajući spremnost na utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima koji su izrazili i predsjednik Sejdiu i ministrica pravosuđa Nekibe Kelmendi i Valdete Idrizi i mislim da je baš ta suradnja između vladinih institucija i organizacija civilnog društva apsolutno neophodna ukoliko stvarno očekujemo u bliskoj budućnosti da će naša inicijativa biti prihvaćena od strane vlada i mislim da je politički trenutak u kojem formaliziramo našu koaliciju i odlučujemo se da ćemo ići prema vladama u regiji, kako prema predsjednicima tako prema premijerima i parlamentima, bitno je različit od onoga koji smo imali u svibnju/maju 2006. godine, ali isto tako čak možda povoljniji jer sada radimo u vremenu kada Tribunal u Hagu govori o zaključnoj strategiji i da možda ni jedan trenutak politički gledano ne bi bio idealan ali kako se ovoj koaliciji priključuju novi ljudi, mislim da imamo sve više snage i da ćemo kroz proces prikupljanja potpisa imati priliku da tragamo za direktnom podrškom i građana i građanki naših zemalja koji možda za inicijativu nisu ni čuli i ohrabrena svim tim iskazanim podrškama, veselim se našim ovdašnjim diskusijama posebice u onom dijelu gdje ćemo razgovarati o mogućem mandatu Komisije i sami sebi pojašnjavati što bi sve trebalo biti u njemu, pa da ona ispuni naša zajednička velika očekivanja. Ohrabrena sam i kad se suočimo sa ciljem koji smo si zadali za prikupljanje milion potpisa što je vrlo velik broj i u Hrvatskoj realistično znajući da je... Kad smo prikupljali potpise za referendum, za referendum o NATO-u bilo teško prikupiti više od 100.000, opet znam i optimistična sam da će puno ljudi koji itekako osjećaju posljedice rata i žive u sjeni počinjenih zločina prepoznati vrijednost ove inicijative i mislim da je bitno da smo u imenu Komisije predvidjeli da će ona utvrđivati činjenice, a ne istinu kako smo svojevremeno razgovarali jer u našim društvima još uvijek vrede različite istine i prikazi prošlosti, a mislim da je ono što nam stvarno nasušno treba, utvrditi činjenice kako bi se smanjio prostor manipulacija činjenicama i prostor za interpretacije koje su uvredljive za mnoge, a posebno za žrtve i time bih svima poželjela dobre diskusije kako u plenarnoj dvorani, tako i u pauzama kad ćemo imati prilike da se bolje upoznamo. Hvala.

**Valdete Idrizi:** Hvala vam gospođo Vesna. Sada imam čast da dam reč gospodinu Amiru Kulagiću iz Srebrenice, koji je i sam izgubio mnogo u toku rata, i članove porodice i u drugim oblicima, međutim, smogao je snage i energije da traga za istinom, da se bori, na sve moguće načine da se rasvetli slučaj svih onih koji nisu pronađeni, svih onih koji su ubijeni. Molim vas, gospodine Amire, izvolite. Hvala vam.

**Amir Kulaglič:** Dame i gospodo, dragi prijatelji, kao što ste čuli ja sam Amir Kulaglič, dolazim iz Bosne i Hercegovine, tačnije iz Srebrenice i koristim priliku da vas sve skupa pozdravim u ime Udruženja žrtava iz Srebrenice i u svoje lično ime. Od kako sam dio ove priče o Regionalnoj komisiji, a tome je već tri godine i učestvujem u ovim forumima i konsultacijama, sve češće razmišljam o fenomenu ljudi koji kao žrtve nasilja i mržnje uspevaju da zrače razumevanjem, ljubavlju i ponašaju se kao misionari dobrote i humanosti. Svi mi koji imamo iskustva strašnog rata iza sebe, stoički smo podnosili sve patnje i strahote nasilja u našim razorenim naseljima, ulicama, selima i blokiranim gradovima. Svakodnevno smo gledali prizore smrti i kažnjavanja bespomoćnih i nedužnih ljudi. U ratu smo izgubili ono najvažnije što svaki čovek ima, članove svojih porodica i familija. Lično sam izgubio sve muške članove moje velike familije, kuću, firmu i sve što sam imao. Pa ipak ne mogu da mrzim one koji su mi svu tu patnju i bol naneli iako mnoge od njih svakodnevno susrećem u Srebrenici. Jednostavno ne mogu da ličim na njih, ne mogu ubicu da priznam za svog učitelja, ne dam mržnji da uđe u mene i u moju dušu jer po meni, mržnja je besmislena. Vaspitavam i moju djecu da budu takva. Slušajući mnoge od vas svo ovo vrijeme, čini mi se da mnogi od vas takođe razmišljaju na sličan način, pa valjda zato i jesmo zajedno sve ovo vrijeme. Međutim često se pitam, kao i verovatno većina od vas, šta sa mržnjom koja je pod najezdom nasilja kod mnogih ljudi nabujala. Ne znam šta činiti sa nagomilanom mržnjom ali znam da je bol duboka i preduboka. U osami i tišini svako od nas mora prelistavati stranice vlastite tuge. Svako od nas mora pronaći lijek za vlastitu bol i tugu ali hoću da vjerujem da dušom koja ne mrzi doprinosim boljem mentalnom zdravlju moje porodice kao i moje cijelokupne okoline. Mržnja je osjećanje koje u čovjeku stvara teskobu i uništava sve ono što je zdravo u njemu. Poslije nje, iza nje, ostaje samo pustoš i ništavilo. Mislim da onaj ko izaziva mržnju odgaja vlastitog ubojicu. Poštujem ljude koji i u nesreći ostanu suzdržani, plemeniti, dobri. Poštujem ljude koji pored svega što su doživeli ostanu ljudi, normalni ljudi jer i mržnji, kao i ljubavi potrebni su živi ljudi. Poštivanje tuđih prava, razumjevanje tuđe boli i suosećanje sa drugim su najbolja osnova otpora svakoj pomami zla ali ne mogu da se ne upitam da li je to dovoljno, da li je to suština. Čini mi se da nije. Valja nešto učiniti, valja napraviti iskorak, valja reći u pravom trenutku i staviti se u službu istine, pravde i svega što vuče naprijed. Valja posle svega ostati normalan čovjek ali to je veliki izazov i iskušenje za svakog od nas jer živimo u vremenu kad je malo onih koji govore istinu, kad je kod većine jezik nemoćan da bude iskren i zaista su svi oni koji slede istinu, poniženi. Ono sa čime se svakodnevno susrećemo su šutnja i poricanja. Šutnja se koristi kao zaštita od bilo kakve odgovornosti, a poricanje kao metod pravdanja za sve što smo loše uradili. Na svakom koraku je prisutan strah, strah od odmazde lokalnih nacionalista koji su instalirani u organe vlasti ali i zločinaca koji danas slobodno hodaju gradom i okolinom te šire neki novi strah. Svima njima smetaju neugodne ratne i poratne istine. Svi oni koji javno progovore o istini, činjenicama, vraćanju povjerenja i suživotu za jednu stranu su heroji, a za drugu ništarije i izdajnici. Te činjenice same za



sebe govore gde i s kim živimo i kakva nas je nesreća snašla. To jeste velika unutarnja borba na osobnom planu. To jeste teško ali većina od nas je svojim dosadašnjim ponašanjem i istupima pokazala da je i to moguće. Dešava se da porodice žrtava ili same žrtve često ograničene predrasudama o drugima i drugačijima i iluzijama o sebi i *svojima* stanu u procijepu između moralnih standarda u koje vjeruju i standarda koje nam nameću politički režimi odnosno političke i vjerske elite koje nama vladaju, nesvjesno upadamo u zamke. Te zamke se zovu šutnja, poricanje zločina, minimiziranje i potcjenjivanje tuđih žrtava, pravdanje *naših* zločina i zločinaca i tako dalje. To nije dobro, to moramo prevazići jer zašto mi sebe u stvari smatramo žrtvama? Da li je neko od nas odlučio da bude žrtva ili je nas neko drugi učinio žrtvom? Jer da bi postojala žrtva, mora postojati zločin ali i neko ko je taj zločin počinio, tog nekog nazivamo zločinac. Molim vas dozvolite mi da iznesem svoj lični stav o pojmu zločin i zločinac. S obzirom da sam musliman i da pripadam islamskoj religijskoj tradiciji, nesrećan sam što se zločini koje su počinili pojedinci iz bošnjačkog nacionalnog korpusa dovode u vezu sa islamom i pojmom musliman. Ako imamo u vidu definiciju pojma musliman i islam koji je toliko puta ponudio poslanik islama kao što su ove, musliman je onaj ko svaki dan želi i svom bližnjem isto što želi i samom sebi. Musliman je samo onaj od čijeg jezika i ruku su sigurni drugi ljudi. Pridodamo li tome još onaj kuranski stavak koji bespravno ubistvo samo jedne nedužne žrtve izjednačava sa kosmičkom tragedijom. Tad je jasno ne samo da u islamu ne može biti uporišta za takva nedjela nego se pojam islama i pojam muslimana u istinskom značenju nikako ne mogu niti smeju dovoditi u vezu sa bilo kojom vrstom nedopustivog zločinačkog čina. Osim toga, u času do koga je neko sebe smatrao muslimanom, čini nedopustivo djelo kao što je ubistvo, pljačka, silovanje ili paljenje kuća, u tom času, vršeći takvo djelo on za svagda prestaje biti musliman i baštinik ideje islama. Dakle u trenutku kad ubija, siluje, pljačka ili čini neko drugo nedopustivo djelo, on gubi naslov ali i onu supstancu muslimanstva po kojoj se kvalificira takav kakav jeste. Prema tome, kad neko čini neko loše djelo, nije više uopšte bitno iz koje religijske tradicije on dolazi, on postaje zločinac. Zločin ima svoje prepoznatljivo ime ma ko da ga je učinio tako da nikakav pseudonim poput *muslimanski*, *srpski* ili *hrvatski* ili pokušaj tepanja zločinu ne može promijeniti njegovu nakaznu fizionomiju i tragične posledice koje on uzrokuje. Zločinac koji čini zločin čini ga isključivo u svoje ime iz samo njemu znanih razloga. Zločinac zaista nema vjeru ni naciju niti ima nacionalni, vjerski, kulturni ili civilizacijski predznak. Mislim da je to svima poznato i da je to standard prema kojemu se definira zločin i zločinac na svakom mjestu na planeti. Dragi prijatelji, ne tražim od vas da prihvatite ovu definiciju ali vas molim da svako od vas zauzme svoj lični stav po ovom pitanju. Na svim dosadašnjim skupovima, izrazi koji se najčešće čuju su istina i pravda. Svako od nas ima neku svoju percepciju i definiciju istine. Za neke istina je saznanje da su posmrtni ostaci njihovih najmilijih pronađeni i identifikovani, za druge istina je saznanje okolnosti pod kojima je neko njihov nastradao, a za neke saznanje imena zločinca koji je počinio zločin nad njihovim najmilijim. Ali ono što je zajedničko za sve jeste želja ili potreba da svako od nas sazna tu svoju istinu. Međutim to je proces u kojem neminovno saznajemo i neku tuđu istinu. Ali ono što drugi govore ne mora biti istina ali nama može pomoći da dođemo do svoje istine. Svi mi smo tragaoci za istinom i nalazimo se na putu traženja pravde. Većina od nas još nije došla do kraja svoga puta. Lično sam dugo bio tragalac za istinom ali tragalac bez nade. Međutim rad u inicijativi za formiranje Regionalne komisije mi je vratio nadu.

Bez regionalnog pristupa o utvrđivanju činjenica o ratnim zločinima nemoguće je doći do celovite istine na prostorima bivše Jugoslavije. Dozvolite mi da iz svog srebreničkog ugla navedem samo dva kratka primjera. Jedna grupa mojih komšija iz Srebrenice je početkom aprila 1992. godine otišla u Crnu Goru, u Ulcinj jer nisu hteli da učestvuju u ratu, međutim u pola bijela dana crnogorska policija ja uhapsila te moje komšije, predala ih Karadžićevim zločincima i od tada se gubi svaki trag o njima. Još uvijek njihove porodice ništa ne znaju šta se s tim ljudima desilo. Drugi svježi primer jesu *Škorpioni*. Jedna grupa *Škorpiona* je došla u Bosnu, izvršila monstruozni zločin nad grupom maloljetnih srebreničkih dječaka. Šta više, svoj zločin su snimali i kamerom. Zašto sve ovo govorim? Pa zato ako u ovom procesu ne budu učestvovali Srbija i Crna Gora verovatno porodice Srebrenice neće doći do svoje istine o svojim najmilijim. Pravda je takođe termin koji često čujemo i za koju se svi zalažemo. Po meni svako od nas takođe ima svoju percepciju pravde. Za neke bi to bilo suočavanje sa zločincem i mogućnost postavljanja pitanja *zašto*. Za druge verovatno izvođenje zločinca na sud i primerena kazna. Sve je to individualni pristup. Ali ono oko čega bi se mi koji učestvujemo u ovom procesu trebali složiti jesu sledeće činjenice. Najveći prijatelji istine su vrijeme, zajednički rad i strpljenje, a najveći neprijatelji predrasude i mržnja drugog i drugačijeg. Zločin ne sme ostati nekažnjen da se ne bi ponovio. Sve činjenice moraju se utvrditi, dokumentovati, arhivirati i pamtiti kako se to zlo takođe ne bi ponovilo. Ali svaka žrtva ima pravo na satisfakciju, identitet i dostojan pokop ali i svaki zločinac ima pravo na kaznu, fer i korektno suđenje. Na kraju samo nekoliko riječi o Regionalnoj komisiji. Inicijativu za formiranje Regionalne komisije smatram veoma smelom i hrabrom inicijativom koju su pokrenule tri partnerske organizacije, IDC, Fond za humanitarno pravo i Documenta, a prihvatio jedan broj udruženja žrtava, veterana, organizacija mladih, novinara, umjetnika i organizacija za zaštitu ljudskih prava. Po meni, to je jedna dobra inicijativa jer predstavlja dobar put za utvrđivanje istine o ratnim zločinima, zatim pravde i na kraju povjerenja u regiji bivše Jugoslavije ali zbog teške opšte političke situacije ova inicijativa je u zastoju. REKOM je još uvijek dijaloški projekat gdje se kroz dijalog ravnopravnih partnera nastoji doći do jednog suštinskog odgovora kako se pravi dobra Komisija za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima na prostoru bivše Jugoslavije. Nama treba komisija koja će dobro raditi, a ne komisija radi forme. Zato kažem da je to dijaloški projekat, zato što tri godine vodimo dijalog kako i na koji način doći do najboljih rešenja prihvatljivih za sve. Svaki od učesnika u dosadašnjem periodu prihvatlan je onakav kakav jeste. Mislím da je važno istaći da su pokazali da ljudi različitih nacija i različitih religijskih tradicija mogu i trebaju zajedno raditi kako bi se stvari u regiji počele mjenjati u korist opšteg dobra radi nas ali i naše djece koja će bez obzira na sve morati živeti i saradivati na ovim prostorima. Iz moje bosanske i srebreničke perspektive, iskustva mog naroda nakon preživljenog genocida, naš dijalog i zajednički rad za opšte dobro nije hobi niti zabava već imperativ kako bismo našim novim generacijama ostavili mogućnost da poprave ono što smo mi pocijepali i porušili. Naravno preduslov za tako nešto jesu istina o ratnim zločinima, utvrđena na nepobitnim činjenicama, odgovornost i pravedna kazna za sve one koji su okrvavili ruke. Jer bez toga ostavili smo mogućnost novih ratova i sukoba nakon kojih bi verovatno i naša djeca bila neke nove žrtve. Zbog toga koristim priliku da realno pozovem sve vladine i nevladine organizacije u regiji kao i sve normalne ljude da nam se pridruže jer radeći u koaliciji za uspostavljanje i formiranje Regionalne komisije pomognu da se te činjenice što prije otkriju i utvrde jer je to uslov



mira i sigurnosti na ovim prostorima. Učinimo sve da utvrđene činjenice koje se još uvijek nalaze u glavama nekih ljudi, u arhivama međunarodnih i domaćih sudova za ratne zločine, u arhivama vlada, izađu na svijetlo dana i uđu u naše gradove, naše ulice i u naša srca. To je preduslov za bolje sutra nas i naše djece. Mi ovu šansu odnosno ovu nadu ne smijemo propustiti. Na kraju, dragi prijatelji, hvala vam za ukazanu pažnju i strpljenje.

**Valdete Idrizi:** Zahvaljujemo se gospodinu Amiru na njegovom iskustvu i na rečima utehe, reči koje daju nadu za jednu bolju budućnost, i formiranja ove komisije, ali i na budućnost čitavog regiona. Sledeći govornik je Hysni Berisha, koji je odavde, sa Kosova. Osećam za obavezu da zaista kažem da je stvarno jedan neumoran čovek, čovek koji se nije ustručavao da ide i u Haški tribunal u nekoliko navrata, ali i ovde u regionu da bi svedočio i pružio činjenice o zločinima koji su se dogodili na Kosovu, i da stalno bude pozitivan i neumoran. Reč je vaša gospodine

**Hysni Berisha,** svedok u suđenju Slobodanu Miloševiću: Hvala Valdete. Budući da sam ja domaćin i ovaj forum se održava u Prištini/Prishtinë, koristim ovu govornicu da pozdravim sve goste koji su iz regiona i želim vam i dalje uspešan rad. Želim da naglasim da je u ratovima, u ratu 1998. i 1999. godine, stanovništvo Kosova doživelo teške zločine počinjene od strane jugoslovenske policije i vojske, kao što su bila masovna ubistva, proterivanja, silovanja, prikriivanje tragova zločina, koji su transportovani na adrese različitih destinacija, kao što je bio Perućac, kao što je bio Dunav, kao što je bila Batajnica. A jedan njihov deo, a mi danas tragamo za preko 2000 nestalih, još uvek ne znamo gde je njihova destinacija, gde su te kosti. Baziram to na okolnosti, istraživanja koja smo mi uradili od 13. juna 1999. godine, Stalno, sa kolegama sa kojima smo imali istu sudbinu, suočavamo se sa ovim problemima već devet godina i danas možda tražimo jedan izlaz, možda bolji nego što je bio do sada. Prvobitno mi smo se bazirali na činjenicama, na svim dokazima i nadali smo se da će sudovi, bilo Haški tribunal ili domaći sudovi, biti efikasniji i da će otkriti istine koje su se dogodile. Pravo da vam kažem ja lično delim mišljenje i sa mnogim ljudima sa kojima imamo kontakte i saradujemo i razgovaramo da sud Haškog tribunala nije obavio svoj posao i nismo zadovoljni sa svim tim predmetima. Zamislite, za devet godina u Haškom tribunalu za počinjene zločine prema albanskom stanovništvu na Kosovu vodila su se samo dva procesa, na žalost od ta dva samo jedan je završen, kojeg je spomenula gospođa ministarka, a da istina nije rasvetljena, dok je drugi proces u toku, a to je grupa Milutinovića i ostalih. Mi, polazeći od toga da sva ova odugovlačenja, nemarnosti u radu organa pravde, nama je možda još više dalo snage da se angažujemo i da radimo u otkrivanju istine. Međutim polazeći od toga da smo na početku krenuli možda od jedne grupe od 10-12 aktivista na celom Kosovu i da smo videli da možda individualno ne možemo raditi, udruženjima koje smo osnivali i Koordinacionim odborom asocijacija porodica nestalih ljudi, da na neki način budemo organizovani na rasvetljavanju sudbine nestalih. Budući da nismo ostavili vrata a da nismo kucali na njih, nije bilo mesta gde nismo ulazili, nismo ostavili a da nismo izrazili naš gnev, bilo na ulici ili putem raznih dopisa, međutim mi smo stali tu gde smo, a polazeći od činjenice da sve... Jedina adresa za otkrivanje istine je u Srbiji, u Beogradu. Svi zločini koji su počinjeni na Kosovu su na organizovani način počinjeni, veoma dobro specifikovani od strane organa vlasti Srbije. I svi dosijeji, ako želite doći do istine za sve počinjene zločine na Kosovu, ja se nadam da

ukoliko Srbija ima dobru volju, te dosijee možemo naći. Međutim znamo da i vlast, današnji režim, nema tu volju, nema tu želju. I organizovanjem regionalnih foruma, ja kada sam učestvovao na prvom forumu koji je održan u Sarajevu, pravo da vam kažem, izrazio sam tu želju da moramo biti udruženi u jednu regionalnu komisiju, jer nas povezuje istina sa Srbijom, jer je ona počinila zločine na Kosovu, svi počiniozi zločina i dosijei i dokumentacija su u Srbiji, i ja sam podržavao gospođu Kandić i nadamo se da ćemo naići na razumevanje i kod ljudi dobre volje u Srbiji, koji će možda u tom svom obliku učiniti taj njihov pritisak, kao što je spomenula Vesna, potpisivanje milion potpisa, prikupljanje jednog miliona potpisa, možda će se oni mimo svoje volje primorati da otvore dosijee i da dođemo do istine. Bez organizovanja, bez davanja doprinosa i mi kao civilno društvo, a danas su nam se pridružili ne samo porodice žrtava, nego ja vidim ovde i udruženja mladih, novinare i mnoge druge i tako smo jači možda da pospešimo rezultate kako bi došli do istine. Uvek ostajemo pri tome da se istina mora znati i svi ti počiniozi zločina treba da se izvedu pred organe pravde i da dobiju zaslužene kazne, jer bez rasvetljavanja istine nema smisla ni zajednički život, niti približavanje, a da bi se gradilo jedno zblizavanje, jedna uzajamna saradnja, onda se mora rasvetliti istina, te da na osnovu toga vidimo gde ona stoji i treba da se neko nekome izvini za sve te zločine koje su počinili. Valdete ja ti se zahvaljujem, to je u kratkim crtama.

**Valdete Idrizi:** Hvala vam. A sada ću reč dati gospođi iz Crne Gore, koja je takođe bila veoma aktivna i odigrala jednu značajnu ulogu u celom ovom procesu, a posebno iz države iz koje dolazi, iz Crne Gore. Izvolite, vi imate reč.

**Tea Gorjanc Prelević:** Dobar dan. Hvala Valdete na ovom uvodu. Ja se zovem Tea Gorjanc Prelević, dolazim iz Akcije za ljudska prava, nevladine organizacije iz Crne Gore koja je nedavno organizovala konsultacije sa predstavnicima građanskog društva. Moram da vam kažem još nešto o identitetu koji je spomenuo gospodin Kulagić. Neposredno učestvujem u zastupanju 200 žrtava članova porodica žrtava zločina koji je izvršila crnogorska vlast u odnosu na izbeglice, Bošnjake, 1992. godine. Činjenica da sam ja ovde, da učestvujem u institucionalnom sudskom postupku pred nadležnim organima Crne Gore, činjenica da je ovde sa nama takođe i gospodin Velija Murić, takođe advokat žrtava jednog drugog ratnog zločina za koje su takođe odgovorni nadležni organi vojske i policije Crne Gore i činjenica da je Udruženje pravnika Crne Gore koje je takoreći jedina nevladina organizacija koja je postojala i 1992. godine kada su zločini izvršeni, podržala ovu našu inicijativu za uspostavljanje Regionalne koalicije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i teškim kršenjima ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije, dovoljno govori o tome koliko su ljudi koji čine, koji su deo pravosuđa, advokatura, dakle koji učestvuju u institucionalnim postupcima za sprovođenje pravde u Crnoj Gori ubeđeni da to jednostavno nije dovoljno i da je institucionalnoj pravdi u Crnoj Gori potrebna pomoć i to ne bilo kakva pomoć već pomoć jednog ovakvog regionalnog tela. E sad, ono što sam htela da kažem na početku je da sam vrlo dobro naučila ono što mi je gospodin Mirko Kovačić rekao na prošlim konsultacijama o pravima žrtava na reparacije u Beogradu, kada je rekao „niti manje zemlje, niti ste oduzeli više minuta“. Ja sam to zapamtila i trudiću se da budem veoma kratka i konkretna. U Crnoj Gori su održane dve konsultacije na temu osnivanja REKOM. Prve je Nataša pomenula, dogodile su se u maju ove godine i održane su sa

udruženjima žrtava, žrtvama u udruženjima veterana. Pored Koalicije za REKOM organizovale su ih dve nevladine organizacije žrtava iz Crne Gore, to su *Crveni božur*, udruženje žrtava ubijenih i nestalih sa Kosova od 1998. do 1999. godine i Udruženje građana Bukovice i Pljevalja. Ove konsultacije su bile po mnogo čemu važne. Govorilo se o arhivi, govorilo se o potrebi horizontalnog umrežavanja, govorilo se o svemu što smo već mnogo puta čuli i ja bih htela da vam kažem nešto za šta niste čuli jer niste svi bili tamo, a što je meni lično, dozvolite mi, bilo najvažnije tu. Nataša je govoreći o konsultacijama rekla veoma važnu stvar, da su udruženja žrtava i žrtve po prvi put imale priliku da dožive, da shvate da su važni drugima. Ja se usuđujem da dopunim Natašu Kandić i da kažem da su one po prvi put shvatile ne samo da su važne žrtve i udruženja žrtava, ne samo da su važne drugima nego i jedni drugima. Na tim konsultacijama se dogodilo nešto za sve nas koji smo tu bili samo posmatrači, veoma potresno. Dakle doživeli smo da udruženja žrtava jedna drugima izraze žaljenje zbog zločina koje su pretrpeli. Mislim da je to bio odlučujući trenutak za sve nas koji smo samo mogli da posmatramo taj trenutak, da shvatimo koliko sve ovo što radimo ima smisla. Ja sam u tom trenutku shvatila da ni jedan sekund svog profesionalnog i majčinskog vremena koje uložim u rad na stvaranju ove Koalicije, nije izgubljen, duboko sam u to ubeđena. I to zbog konsultacija koje su se dogodile u subotu. Verovali ili ne, u Crnoj Gori u subotu, neradni dan, održane su neverovatno posećene konsultacije. Oko 40 predstavnika građanskog društva Crne Gore došlo je iz svih krajeva Crne Gore, mnogi su putovali po nekoliko sati. Svi su se složili oko toga da uopšte nije pitanje da li je potrebno i zbog čega osnovati ovakvu Koaliciju, odnosno Komisiju, Regionalnu komisiju već kako da to što efikasnije, što brže učinimo, što potpunije, kvalitetnije i sa što više šansi na uspeh. Mi smo se organizovali na način da je članstvo u Koaliciji zvanično potvrdilo pristupnice, 15 nevladinih organizacija iz Crne Gore i 20-tak pojedinaca koji su svojim radom do sada vrlo konkretno doprineli suočavanju Crne Gore sa prošlošću. Ja sam bila organizator tih konsultacija sa građanskim društvom i u njih sam, bez mnogo razmišljanja uključila i novinare zbog toga što novinari u Crnoj Gori, koji su važni za suočavanje sa prošlošću nisu ljudi koji su radili po uputama uredništva. Vrlo često su radili i protiv njih. To su pojedinci od integriteta koji su izmislili mnoge slučajeve, prosto vratili na njih pažnju javnosti u vezi ratnih zločina. Među nama je i Sead Sadiković koji je upravo primer takvih novinara. Tako kada je bilo reči o tome koga pozvati iz građanskog društva nije uopšte bilo sumnje da novinari *barabar* sa aktivistima organizacija zaslužuju da učestvuju u takvim konsultacijama. Takođe sa nama su bili i predstavnici udruženja žrtava koje sam pomenula na početku. Razgovaralo se o arhivi, o Haškoj arhivi, o tome koliko je potrebno da dođemo do te arhive, razgovaralo se i o činjenici da su državni organi Crne Gore uništili mnoge dokaze, to se zna, ima dokaza o uništavanju dokaza, pa da je bitno da počnemo da radimo na vreme i na očuvanju dokaza koji već postoje. Dogovorili smo se da se ne slažemo s tim da Regionalnu komisiju treba da osnuje, bar u odnosu na Crnu Goru predsednik države dekretom već da parlament svakako treba da bude uključen u raspravu na ovu temu, da inicijativa treba da ide na parlament. I sticajem okolnosti konsultacijama je prisustvao autor, ja sam ga zato i pozvala, autor veoma kvalitetnog dokumentarnog filma o napadu na Dubrovnik, koji se zvao *Rat za mir*, a koji je sticajem okolnosti poslanik sada jedne partije u parlamentu i ne samo to, on je i predsednik Odbora za ljudska prava i slobode. On je naravno bio skeptičan kako će ta inicijativa da prođe kroz vladajuće partije odnosno koalicije u Crnoj Gori. Kao što znate

predsednik Vlade je isti čovek koji je to bio i 1992. godine prilikom napada na Dubrovnik tako da je ne mogu da budem totalno optimistična kako će se to prihvatiti, međutim svi smo zaključili da je 1997. godine učinjen raskorak sa politikom Slobodana Miloševića kao i da je Crna Gora odnosno njeno rukovodstvo potpuno posvećeno evropskim integracijama, vladavini prava, poštovanju ljudskih prava tako da mislimo da ne bi bilo argumenata preterano protiv uspostavljanja ovakvog jednog tela. A kao što sam rekla na početku, vraćamo se na ozbiljnu kritiku djelotvornosti sprovođenja pravde za žrtve od strane institucija crnogorske države odnosno taj njihov rad do danas nam svima pokazuje da je njima neophodna podrška i mislim da će na ovaj način ona biti obezbeđena. Hvala vam. Nadam se da nisam oduzela suviše vremena.

**Valdete Idrizi:** Tea, hvala vam puno. Zadnji govornik pre nego što ću vama dati reč za pitanja je gospodin Marko Veličković, iz Centra za razvoj civilnih resursa iz Srbije, koji će iz njegovog ugla viđenja dati jednu prezentaciju, odnosno jedan izveštaj o inicijativi. Izvolite.

**Marko Veličković:** Hvala, hvala na prilici da govorim o učešću mladih u procesu konsultacija o mehanizmima za utvrđivanje i kazivanje istine. Iz konteksta dosadašnjih konsultacija sa mladima izdvojila su se neka pitanja o kojima su gotovo svi učesnici ovih konsultacija govorili. Prvo je pitanje zašto je važno da se mladi u regionu suoče sa prošlošću, a drugo, kakva je uloga mladih u procesu suočavanja. Ja ću ovde preneti neke od stavova koji su se najčešće iznosili tokom konsultacija. Dakle mladi imaju posebnu vrstu odgovornosti u ovom procesu jer su generacija koja nije mogla da bude odgovorna za zločine u vreme kada su se oni dešavali. Međutim mladi jesu odgovorni za način na koji se društvo u kome oni žive danas odnosi prema tim zločinima. Žrtve tih zločina ni danas nisu ostvarila svoja prava na istinu i pravdu. Ostvarivanje tih prava znači utvrđivanje činjenica, kažnjavanje počinitelaca i izgradnju društva i institucija koje će svojim odnosom prema tim činjenicama sprečiti mogućnost njihovog poricanja. Ali i kada se institucije ne ponašaju odgovorno i kada izbegavaju da stoje iza činjenica, mladi imaju ličnu i moralnu obavezu da svoj odnos prema zločinima grade na činjenicama. Dakle oni treba da zahtevaju istinu. Time preuzimaju i odgovornost koju imaju u odnosu na žrtve ali i u odnosu na sopstvenu budućnost jer ovo društvo svojim odnosom prema zločinima ne garantuje ni žrtvama ni mladima, ni ostalim građanima da se oni neće ponoviti u budućnosti. Dakle u tom smislu jedna odgovorna politika za mlade koja želi da bude okrenuta budućnosti nikako ne sme da zanemari prošlost. Kao što je rekla jedna od učesnica konsultacija za mlade u Nišu „mi mladi živimo posledice tih dešavanja“. I baš zato što nismo bili odgovorni za zločine u to vreme kada su se dešavali, a danas živimo te posledice, mladi, kao mladi imamo pravo da pitanje zašto se to dešavalo postavljamo i drugima. Znači treba da ga postavimo sebi ali jednako pravo zaista imamo da pitamo i druge. Starije generacije međutim to pitanje najpre treba da postave sebi. Dakle zašto smo učestvovali, zašto ništa nismo učinili, zašto nismo učinili dovoljno. Mladi danas imaju tu priliku i odgovornost da urade dovoljno da se društvo suoči sa prošlošću i da žrtve ostvare svoja prava. Zato mladi kažu „dakle nemamo vremena za gubljenje, želimo da radimo efikasno i organizovano jer je ovo trenutak u kome mi treba da uradimo dovoljno da se ovo društvo suoči“. Preuzimajući i sami odgovornost za utvrđivanje činjenica, mladi imaju i veće moralno pravo da traže od institucija da rade to isto.

Institucije koje su u najdirektnijem kontaktu sa mladima jesu institucije obrazovnog sistema i često čujemo da su mladi akteri, da su subjekti u procesu obrazovanja. Ukoliko je ta poruka zvanična a često dolazi od ljudi koji su iz tih zvaničnih institucija, onda je to prostor u kome mladi mogu da deluju i da kažu „pa dobro, ukoliko mi jesmo akteri onda imamo pravo i da kreiramo jedan drugačiji odnos obrazovnog sistema prema temama bitnim za suočavanje sa prošlošću“. Mladi takođe, dakle na svim ovim konsultacijama regionalnim, koje su se odvijale u periodu od proteklih godinu i po dana su rekli da je potrebno da aktivno učestvuju u procesu suočavanja i potrebno je da u tom procesu saraduju međusobno na regionalnom nivou. Takođe smatraju da je potrebno da saraduju i sa organizacijama žrtava, organizacijama novinara, umetnika, sa drugim mladima iz političkih partija ali posebno smatraju bitnim tu saradnju sa žrtvama. Znači žele da kroz zajednički rad izgrade taj odnos empatije i konačno smatraju da je slušanje žrtava, zapravo to su ti momenti u kojima i mladi mogu da na neki način preuzmu, na neki način preuzmu deo tog stravičnog iskustva. **Mladi podržavaju regionalni pristup u procesu suočavanja jer se time sužava mogućnost da se činjenice tumače iz nacionalnih perspektiva to jest da se tumače na jedan subjektivan način. Takođe smatraju i da svoje tekuće aktivnosti, to jest aktivnosti svojih organizacija na teme ljudskih prava treba da organizuju tako da uključe i zastupanje potrebe da se osnuje Regionalna komisija za utvrđivanje činjenica** i oni smatraju da ta Komisija treba svakako da bude zvanično telo. Pored ovih Regionalnih konsultacija u Srbiji, Inicijativa mladih za ljudska prava je organizovala već jedan serijal konsultacija sa mladima gde je učestvovalo više od 70 mladih ljudi i iz političkih partija i iz omladinskih organizacija ali i mladi kojima je to praktično bio neki uvod u aktivizam gde su, iako je to bila jedna prva prilika da se angažuju aktivistički da su oni isto tako izrazili spremnost da aktivno učestvuju u ovom procesu. I mladi su često isticali da svoju ulogu vide i u tom procesu prikupljanja potpisa, podrške inicijativi za osnivanje Regionalne komisije. Dakle mladi koji su učestvovali na ovim konsultacijama su pokazali, iskazali spremnost da preuzmu odgovornost i da rade na promeni sadašnjeg odnosa društva prema zločinima. Oni su svesni da se pomirenje ne gradi ćutanjem nego utvrđivanjem činjenica i njihovim javnim obelodanjivanjem i oni žele da tu svoju potrebu da znaju činjenice prenesu i na ostale pripadnike svoje generacije. Dakle samo pre svega kao ljudi koji znaju, prestaćemo da budemo narodi koji se ne vole. Hvala vam puno.

**Valdete Idrizi:** Tea Gorjanc Prelević želi još nešto da doda. Izvolite.

**Tea Gorjanc Prelević:** Zahvaljujem Valdeti. Marko me je podsetio na vrlo važnu informaciju koju sam zaboravila da vam saopštim. Vest o održavanju Nacionalnih konsultacija sa građanskim društvom u Crnoj Gori državna televizija objavila je u onom dnevniku koji je kod nas još uvek u 19:30 časova, dakle nacionalni javni servis je to objavio kao prvu vest. Naknadno sam čula da je nova mlađa urednica Dnevnika želela da na taj način pošalje poruku civilnom društvu da se stvari u televiziji menjaju. Mislim da je ovo ohrabrujuće za sve nas. Hvala.

**Valdete Idrizi:** Hvala vam puno. Da, mladi, mladi veoma mnogo čine. Na svim ovim konsultacijama zaista sam prošla dobro, jer stvarno sam stekla energiju od ovih mladih, mada ni ja nisam tako stara. Međutim kada vidim ove mlade entuzijaste, znači da su

veoma posvećeno pristupili ovom tako bolnom procesu, a ranije je i Nataša rekla da treba da radimo za jednu njihovu bolju budućnost, da im ne ostavljamo jedan težak teret na njihovim plećima. Da oni budu pored nas, verujem da bi to bilo nešto sjajno, a ja verujem da bi omladina zaslužila jedan pravi aplauz. Sa vremenom veoma dobro stojimo, do 11:15 imaćemo prostora za pitanja, međutim, zamolila bih vas da budete fokusirani i da se po mogućnosti pridržavate vremena od tri minuta, jer ima dosta zainteresovanih ljudi da pitaju u vezi sa prezentacijama toka konsultacija, zato bih vas zamolila da ne izlazimo izvan okvira, znači. Sva pitanja, sve nejasnoće neka se upute na njihovoj prezentaciji, a za druga pitanja, biće druge seanse, verovatno ste to videli i u agendi. Molim vas ruku gore da vas vidim, gospođa u zelenom.

### **Pitanja i odgovori:**

**Kada Hotić, Udruženje Pokret majki enklava:** Moram vam reći da podržavam sviju izlaganja ali moram biti malo i pristrasna, Amir Kulaglič je iznio nešto suštinski važno za sve ljude. Zaista mi se dopalo, Amire čestitam i podržavam te u potpunosti i trebali bismo te podržati svi. Pre svega zahvaljujem se mladima koji imaju želju da jednom raščistimo sa prošlošću, ne da je zaboravimo nego da je utvrdimo onakva kakva jeste, da je prihvatimo kako bismo došli do istine, do pravde i da odgovaraju oni koji su krivi. Ali mi dozvolite molim vas da kažem jednu stvar koja me boli, godinama razmišljam i govorila sam o tome. Nataša pogotovo. Vodi se proces Zvorničanima u Beogradu, za zločine koje su počinili. Ima jedna istina koju niko ne pominje, ja sam godinama pričala ali niko neće da prihvati tu istinu, da je istraži. Kamenolom u Malom Zvorniku i krečana. Tri dana su dovozili kiperima tijela i spaljivali. Porodice tih ljudi čija su tijela spaljena čekaju odgovor da pronađu svoje da bi ih se identifikovalo i da ih sahrane, da ih ukopaju. Međutim ta tijela su samo u pepelu u tom kamenolomu i u toj krečani. Da se ispita od tih ljudi koji su uhićeni i da se ispita od mještana, ima selo Borike, žena je bila u bolnici u Loznici sa mojom prijom. Njen muž se ubio, bio je prisutan spaljivanju tih tijela i nije mogao podnijeti, on se ubio. Žena je ispričala čitavoj grupi žena u bolnici u Loznici. To je istina i moglo bi se pitati seljane i mještane i one osumnjičene za zločine da se o tom progovori.

**Valdete Idrizi:** Izvinite, mogu li samo kratko da vas prekinem. Znam da je jako važno i biće prostora u drugim sesijama da pričamo o nekim konkretnim slučajevima ali ako je moguće da što kraće i da se fokusiramo na ovu sesiju, na prezentaciju koju smo na panel listi izneli. Izvinite molim vas, verovatno biće prilike...

**Kada Hotić:** Hvala vam. Ja sam možda malo izašla iz konteksta ali ja koristim priliku kad god mogu, možda budem malo i kako da kažem, ne znači bezobrazna ali mi je želja da se nešto sazna. Jer i sama sam... Još uvek tražim mog sina, da ga pronađem negde. Možda i u toj krečani. Hvala vam.

**Valdete Idrizi:** Izvolite gospodine, samo ako je moguće da se svi govornici prvo predstave.

**Shukri Aliu:** Pozdravljam sve prisutne. Ja sam Shukri Aliu, jedan haški svedok, zajedno sa Hysnijem. Žao mi je što je i Nataša iz Srbije i što treba nekoliko puta neka pitanja da joj postavljamo, koja verovatno do sada ona nije navela, ili ih nije čula. Pozdravljam sve diskutante, a posebno vas i Amira, za neke veoma konkretne stvari koje je rekao. Poznato je da je Srbija devedesetih godina počinila veoma kriminalna dela na delovima Jugoslavije, zamolio bih gospođu Natašu, budući da ste ograničili vreme i nemamo mnogo vremena za diskusiju, Srbija prvo treba da odgovara za 86 ubijenih vojnika po svim kasarnama bivše Jugoslovenske [narodne] armije, od 80-tih do 90-tih godina, ako su potrebna imena svih, daću imena, ali da se svakako rasvetli njihova sudbina i da se njihove familije upoznaju. Molim komisiju da se za ove vojnike obavi DNK analiza u Tuzli i da se zna ko su bili uzročnici. Govori se o ratnim zločinima 1998-99. na Kosovu, a pripreme Srbije za rat na Kosovu su počele od 1991. godine pa na ovamo. Za zločine, molim vas, ja sam vas veoma dobro slušao, za godine 1997. i 1998. Nataša treba da zna dobro, treba da zna i da kaže ovim ljudima koji su u sali, da se nađe Milomir Minić, bivši predsednik Društveno-političkog veća bivše Jugoslavije, kao direktor železnica, dok u toku dve godine rata načelnik ratnog štaba na Kosovu

**Valdete Idrizi:** Samo ako je moguće da se zaokruži?

**Shukri Aliu:** Da, da, odmah, jeste sa imenima i prezimenima, mi ćemo sve zaokružiti.

**Nataša Kandić:** Gospodine Aliu, odmah ću da vam odgovorim, molim vas, molim vas moramo da slušamo.

**Shukri Aliu:** Molim vas, ja sam vas veoma lepo slušao.

**Nataša Kandić:** Molim vas postoji procedura o kojoj smo vrlo jasno rekli, postoji naša tema, hoćemo ovde pozitivan ton, molim vas ovaj Forum ne služi za utvrđivanje činjenica, ovaj Forum služi za raspravu o jednoj inicijativi koja treba da dovede do formiranja Komisije koja će se baviti utvrđivanjem ratnih zločina. Molim vas svi ovde smo obavezni da se držimo te procedure. Mi kao izlagači smo veoma jasno rekli šta je cilj ovih konsultacija. Ja vidim da vi imate potrebu da o tome govorite, postoji sesija *Potrebe i očekivanja kosovskog društva i žrtava* ali molim vas, vi što hoćete da kažete, vi hoćete da kažete da je važno utvrditi činjenice. Mi to hoćemo ali nismo mi ni kompetentni, niti nas je iko ovlastio da na ovom Forumu utvrđujemo činjenice. Činjenice ćemo da utvrđujemo u postupku koji će biti vrlo jasno preciziran, a molim vas sada da se svi držite ove procedure. Procedura je da nećemo nikoga prozivati, da nećemo utvrđivati ničiju odgovornost ovde, hoćemo samo da dobijemo podršku i da svi budemo saglasni u tome da ćemo na osnovu činjenica da utvrđujemo odgovornost. Molim vas, mi hoćemo podršku za činjenice, hoćemo da kažemo nastupilo je jedno vreme u kome smo svi svesni odgovornosti, odgovornosti za tačno prikazivanje onoga što se dogodilo, to možemo samo preko činjenica. Molim vas, mi kao organizatori nećemo dozvoliti uopšte nikakvo utvrđivanje odgovornosti i činjenica na ovom Forumu zato što hoćemo da se na ovim prostorima prvi put u istoriji utvrde činjenice na način kako se to utvrđuje. Utvrđuje se u određenom postupku... molim vas samo da budemo načisto... nećemo molim vas, dozvolite...



**Valdete Idrizi:** Molim vas da li je moguće... Izvinite, ali malo ulogu moderatora...

**Shukri Aliu:** Ako gospođu to mnogo boli...

**Valdete Idrizi:** Imaćete mogućnost na drugoj sesiji.

**Shukri Aliu:** Molim vas hoću da ih ovde spominjem. Vas ova stvar boli, ja znam da vas boli. Sve sam veoma dobro slušao, nijedan Srbin sa Kosova nije kažnjen za izvršene zločine na Kosovu

**Nataša Kandić:** Aliu, vi nećete valjda, molim vas gospodine Aliu, vi valjda nećete predstavljati kosovsko društvo tako što ćete da pokažete da niko neće da se drži procedure.

**Valdete Idrizi:** Da li je moguće samo još jednom molim vas...

**Shukri Aliu:** Molim vas Valdete, ja ću samo spomenuti imena.

**Valdete Idrizi:** Možete li da me poštujuete, molim vas?

**Shukri Aliu:** Ja vidim da ovde nešto predstavljate, što ne govorite konkretno?

**Valdete Idrizi:** Ne, ne, samo želim da...

**Shukri Aliu:** Molim vas govorite konkretno, imenom i prezimenom o onima koji su počinili kriminalna dela na Kosovu

**Valdete Idrizi:** Izvinite, da li mislite da na ovom forumu možemo sve da obavimo?

**Shukri Aliu:** Ne, ja samo navodim, ne kažem da odmah preduzmemo mere, na Kosovu...

**Nataša Kandić:** Molim vas, objavljujem pauzu za kafu od 15 minuta.

*(Pauza)*

**Nastavak sesije**

**Pitanja i odgovori:**

**Valdete Idrizi:** Kao što sam rekla i ranije, znam da postoji velika potreba da se ovde kažu mnoge stvari. Ranije sam rekla da ima mnogo problema, ali bih ipak zamolila sve učesnike, sve koji zatraže reč da poštuju vreme od tri minuta, i molimo vas da se koncentrišemo na pitanja i diskusije vezane za komisiju i inicijativu [za osnivanje REKOM]. Znam da su za nekoga i druga pitanja od velike važnosti. Možda, značajna i za ovaj proces, ali mislim da nije niti vreme niti mesto sada na ovoj sesiji. Tako bih vas zamolila, kao što sam i ranije rekla, da malo promislimo jer smo svi ovde došli sa jednim

istim zajedničkim ciljem, sa dobrom voljom, u potrazi i pronalaženju najboljeg puta za formiranje Komisije i otkrivanje istine. Pokažimo još jednom razumevanje i toleranciju jedni prema drugima. Zahvaljujem vam se. Znam da je gospodin Mirko Kovačić zatražio reč. Gospodine Kovačiću izvolite.

**Mirko Kovačić**, Udruga Vukovarske majke, Hrvatska: Dobar dan dragi prijatelji, dragi stradalnici. Svrha ovog što sjedimo ovdje, popili smo kavicu, mislim da možemo sada drugačije razmišljati. Ja kao dosadan i verovatno najstariji među vama, već sam blizu 80-te godine, blizu sam napisao ipak osam karata, ja sam po drugi put u Prištini/Prishtinë. Naime, na Kosovu sam već peti puta. Napisao sam svojoj ćerci sledeće „draga Nino, opet tu malo sada vidim napredak, valjda će biti neke koristi, voli te tata“. Ja sam to napisao njoj i svih osam razglednica i u Ljubljani i u Njemačku i u Hrvatsku i u Srbiju, javljam se dobrim prijateljima jer izgubiti prijatelje to je velika sranota i to je veliko siromaštvo. Naime, mi smo ovde i kršćani i rimokatolici i grko-katolici i pravoslavci, ima i muslimana, islamista, ne znam da li ima Židova ali običaj je sljedeći. Kada uđete u crkvu molitve onda musliman pere noge, kršćanin i pravoslavac se krste ili križaju a Židov stavlja kapu na glavu. To je jedan počast da ulazi čiste savjesti i čiste duše i da će se pokoriti onim postulatima ili onim poslanicama koje se nude tada u bogoslužjenju. Tako bih molio ovde vas i nas ovde zajedno, ostavimo svoje osobne tragedije o kojoj bih mogao ja pričati isto puno i kao logoraš i kao stradalnik obitelji od 1945. godine na dalje. To držim za sebe, ja sam svima oprostio, svima sam oprostio, a sada želimo ovim potezom, ovim REKOM-om, skupovima, da učvrstimo, da se sjedinimo i da zajedno radimo. Ovdje imam i notes zapisa zadnjega susreta u Prištini/Prishtinë gdje mi je Čeda nešto rekao, gdje mi je rekao jedan kolega iz Sarajeva tako da čuvam. Svi smo se složili da idemo zajedno i da svoje teškoće, svoje brige i svoje žalosti da nekako zatomimo, a da idemo ka onom cilju da danas, sutra naši unuci i praunuci ne bi nas u grobu iskopavali i rekli „a šta ste vi radili i za čega ste vi radili“. Dragi prijatelji, dragi stradalnici, da se usmerimo na to da ojačamo ovaj potez o kojem danas slušamo i govorimo. Hvala lijepo.

**Valdete Idrizi**: Hvala gospodine Kovačiću. Ko želi da uzme reč?

**Deli Avdiu**: Ja sam Deli Avdiu, iz Prištine/Prishtinë, Udruženje za istraživanje nestalih. Slažem se sa svim mišljenjima koja ste do sada predložili, ukoliko je realno i iz vašeg srca, međutim i ako sam u 66-toj godini starosti i sa 24 nestalih ujaka, kažem da u ovakvim slučajevima treba pozvati i da učestvuju svi oni koji su zaista slomljenog srca i da ne uvlače ljude među ovim ljudima, koji su nepristupačni kako za Kosovo, takođe i za opšte područje bivše Jugoslavije. Imam informaciju da se ovde nalazi član Garde Cara Lazara, Spasić, a čini mi se da ako je on ovde, molim vas kao predstavnik predsedništva tamo, ko je tog druga zvao, u redu, to lice? Dobro, zna se šta je Garda Cara Lazara tražila i šta traži na Kosovu. Evo toliko.

**Nataša Kandić**: Zahvaljujem gospodine na ovom pitanju i sad bih htela da objasnim. Molim vas, naročito vas sa Kosova, naročito vas Albance da pokušate da vidite da izvan Kosova postoji još nešto, da postoje vaši susedi, da postoje drugi ljudi, da postoji nešto što su promene, da postoji nešto da nekad neko učini i nešto dobro. Ja sam pozvala Simu Spasića da dođe ovde i zahvaljujući njemu mi danas imamo ovaj Regionalni forum. Da

nije bilo njega, mi ne bismo imali ovaj Regionalni forum, a da znate u čemu je problem. Vi svi znate odnos Srbije prema Kosovu. Zvanični stav je bio da niko iz udruženja porodica žrtava iz Srbije ne treba da dođe na Kosovo. Niko nije došao iz Republike Srpske ali je onda među porodicama žrtava u Udruženju koje vodi Sima Spasić, oni su smatrali... Bili su u maju u Podgorici, učestvovali su na svim konsultacijama, događalo se naravno da Sima Spasić hoće da napravi neki problem, mi smo tada reagovali i zaustavili smo ga u pravljenju nekih problema ali ovoga puta, kao i u Podgorici, on je bio vrlo konstruktivan. Imali bismo danas Forum... Pitanje je da li bismo ga imali ako nema na Forumu porodica žrtava iz svih država bivše Jugoslavije i molim vas, vi sa Kosova možete to da razumete. Ne bi bilo foruma ukoliko nema predstavnika porodica žrtava iz svih država bivše Jugoslavije. Ukoliko niko ne dođe od porodica žrtava kosovskih Srba, ukoliko niko ne dođe od porodica žrtava Srba iz Bosne, pa onda bismo zapravo imali veliki problem. Ja sam vrlo zadovoljna što ovoga puta nije poslušao taj loš savet, loš potez Vlade i države Srbije, da niko ne učestvuje u ovom forumu. Ja mislim da je dobro što su porodice žrtava kosovskih Srba, što su danas ovde sa vama, sa nama, sa porodicama iz Bosne, iz Hrvatske, iz Crne Gore i mislim da je to dobro i važno. Molim vas nema nikakve inicijative, nikakve Komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima ako mi svi, sva udruženja, sve žrtve nismo u tome i ja vas molim ovde naročito zato što ste vi ovde domaćini da imate u vidu šta je neki opšti interes. Opšti interes je da pokušamo nešto da gradimo, da se ostavimo neprijateljstva. Ne treba da zaboravimo, ne treba da ne pominjemo našu bol i patnju, da vi to pominjete, da mi to slušamo, da mi to znamo. Hoćemo da znamo, hoćemo da pamtimo ali postoji nešto što je procedura, postoji nešto što je opšti interes i mi se ovde rukovodimo upravo u vezi s tim. Šta je opšti interes? Opšti interes je da u ovom konsultativnom procesu učestvuju svi. Ja samo hoću da vas podsetim. Pre pet godina niko nije mogao da obezbedi ni na jednom mestu da se porodice udruženja žrtava sa Kosova, Srbi, Albanci, iz Bosne, da se svi nađu zajedno i da razgovaraju o tome. Uspeli smo zahvaljujući porodicama žrtava iz Hrvatske, iz Bosne, iz Crne Gore, mi smo to uspeli. Pa nešto što smo uspeli, što smo izgradili, pa dajte da to čuvamo i unapređujemo, a ne da stalno idemo sa tim negativnim tonom koji doprinosi nekom vraćanju nazad. Mi moramo svi napred, mi moramo zbog budućih generacija. Danas ste čuli Marka koji je rekao, svestan je da nema odgovornosti za ono što je počinjeno ali je svestan i hoće svoju odgovornost za odnos prema prošlosti. Ali molim vas, nemojmo otežavati, nemojmo biti tako neprijateljski prema drugima, hoćemo ovaj forum sa nadom, sa očekivanjem zbilja realnim da ćemo nešto u odnosu na prošlost uspeti da izgradimo, nešto pouzdano, nešto što će biti merodavan, verodostojan zapis onoga što se događalo.

**Valdete Idrizi:** Reč ima Shukrije Gashi. Izvinite, ona je podigla ruku i pre vas, molim vas, izvinite, ja moram da poštujem pravila. Shukrija je tražila reč i pre vas. Molim da poštujemo gospođu. Zatim je Shaban, a posle njega gospodin. Izvolite Shuki.

**Shukrije Gashi, Centar za upravljanje konfliktima, Kosovo:** Dobar dan svima. Ja sam direktorica sam Centra za upravljanje konfliktima. Pre svega pozdravljam gospođu Natašu Kandić i predsedavajuće ovog foruma za jednu ovako umesnu inicijativu. Drago mi je da vidim tako mnogo građana Kosova i iz bivše Jugoslavije, iz svih republika Jugoslavije, koji su našli hrabrosti da prisustvuju jednoj takvoj inicijativi, koja je bila više

nego neophodna. Nije prvi put da prisustvujem jednoj takvoj delatnosti, znači još u dve druge prilike sam učestvovala, a ovo je treći put, uključujući da sam bila i izvan Kosova, u zemljama u kojima se odvijaju takve aktivnosti. Smatram da je to veoma značajno i veoma mi je drago da ima mnogo ljudi. Ja takođe pozdravljam i članove porodica nestalih iz svih regiona bivše Jugoslavije, žao mi je za sve ono što se dogodilo, ali mi je drago da su oni smogli snage i hrabrosti da dođu ovde i da saosećaju sve ono što se dogodilo na području bivše Jugoslavije. **Ja želim da naglasim da dajem punu podršku ovom forumu da se krene i na Kosovu i želim da budemo sastavni deo ove inicijative i da pomognemo svim delatnostima koje mi činimo u Centru.** Nije prvi put da mi to činimo, činićemo to ponovo. Moje pitanje upućeno ovom Forumu bilo bi šta se do sada uspelo da se postigne na ovom forumu, uključujući sav region, dakle uključujući republike bivše Jugoslavije, delove Jugoslavije? Sa ciljem da mi kao građani i kao organizacije znamo šta dalje, kažem još jednom da smo mi kao Centar zainteresovani da se pridružimo ovom forumu i da uradimo to što je najbolje da bi pomogli rad ovog foruma. Što se tiče nekih osetljivih izjava, smatram da imaju pravo, ali tako kako reče gospođa Nataša, treba poštovati redovne procedure i verujem da će biti prostora tokom ove konferencije za takve deklaracije, za izražavanje uznemirenja i volje, stoga i verujem da smo iz tog razloga tu. Dakle još jednom hvala vam, očekujem da ću naići na odgovarajući odgovor na moje pitanje. Hvala vam.

**Valdete Idrizi:** Hvala Shuki. Da li želite prvo da odgovorite a nakon toga pitanja?

**Vesna Teršelič:** Ono što smo postigli je da smo sagradili Koaliciju koja je za sada još neformalna, a sutra će se formalizirati i već sada znamo da u svakoj zemlji imamo one koji su već pristupili i da je to već sada respektabilna snaga koja povezuje i organizacije, udruge žrtava i organizacije za ljudska prava, organizacije mladih, ženske organizacije. A što se tiče javnog prezentiranja ponegde smo već krenuli u javnost, ponegde se to tek sprema i mislim da su mjeseci nakon ovog foruma najbitniji i meni je posebno drago što je baš Priština/Prishtinë dobila ulogu da bude na toj prekretnici. Našu Koaliciju koju smo strpljivo i pažljivo gradili razjašnjavajući šta želimo dugi niz godina, odavde zapravo pretvaramo u vidljivu javnu formalnu Koaliciju i idemo pred javnost i vladine institucije s našom inicijativom.

**Valdete Idrizi:** Shaban Terziu, pa Numan Balić, a zatim gospodin Spasić. Ali zamolila bih sve vas još jednom, da ne ponavljam ponovo, da budemo fokusirani, da poštujemo vreme.

**Shaban Terziu:** Ja neću prekoračiti vreme od 3 minute.

**Valdete Idrizi:** Za sve važi, ne samo za vas.

**Shaban Terziu:** Zovem se Shaban Terziu, dolazim iz profesionalnog udruženja *Lansdowne* iz Gnjilana. Ja pozdravljam ovu regionalnu inicijativu za otkrivanje istine i moja organizacija koja ima 2138 članova podržava ovu inicijativu, koja je veoma potrebna i korisna, bez obzira što je Valdete rekla da ima nekih glasova da je kasno. Nataša Kandić je stvarno, stvarno, učinila mnoge velike stvari, veoma smele, veoma

hrabre. Ona je ranije radila sa Norom Ahmetaj, Valdete Idrizi i sada sa Nekibe Kelmendi, koje su zaista mnogo dale. Ja za sebe kažem, kamo da se rađa jedna Nataša, na sreću nije likvidirana od samih vlastodržaca, od same njene nacije, ja imam jedno poštovanje prema njoj, jer slučaj Paraćina, kada je ubijen Aziz Kelmendi. Riza Gjakli ... unuk mi je...

**Valdete Idrizi:** Samo bih vas zamolila da budete fokusirani, molim vas.

**Shaban Terziu:** Samo sam hteo da se zahvalim. Riza Gjakli-ja, ona je uticala i pustili su ga iz zatvora. Slučaj Paraćin, bio je osuđen na 20 godina, 14,5 godina je odležao u Požarevcu, mi smo imali... Ali želim da joj još jedno pitanje uputim, kako ona obavlja dijalog sa srpskom crkvom? Mi imamo problema sa crkvom, mi smo imali jedan projekat međuetničke i međuverske tolerancije, individualno mnoge sveštenike crkava smo kontaktirali, ne iz dobre namere nego zbog te hijerarhije ne smeju da idu dalje od praga za dijalog na Kosovu. **Postoji jedna izreka, zločin praštaj, ali ga nemoj nikada zaboraviti, ali treba praštati da bi se išlo napred.**

**Valdete Idrizi:** Hvala vam. Gospođa Nataša će odgovoriti, a zatim Balić.

**Nataša Kandić:** U okviru konsultacija mi smo došli do toga da treba da budu uključene i verske zajednice, religijske zajednice ali još uvek nemamo zbilja taj tačan odgovor na način kada, u kom trenutku i kako to uraditi tako da to ostaje zbilja za raspravu u konsultacijama i svako ko bude imao dobar predlog, ideju kako to, imajući u vidu da postoje brojni problemi u odnosima između raznih religija, kada to učiniti, na koji način. Mi prvo moramo kao civilno društvo, znači organizacije i udruženja da budemo sasvim sigurni, da imamo jasnu sliku kako ćemo voditi konsultacije, sa kojim sve grupama. Mi još uvek nismo uključili ženske grupe, nismo uključili žene lidere, nismo uključili... U Zagrebu će u novembru biti skup istoričara, sociologa, psihologa i to je prvi put da će se ti ljudi određene profesije sresti i razgovarati o tome. Mi smo održali prošle godine konsultacije sa umetnicima i piscima i to je bilo jako dobro. U tome su učestvovali svi, iz svih država bivše Jugoslavije ali znači ovakvi forumi služe da mi pokušamo da napravimo neki rokovnik, plan, kada ćemo šta raditi i da vidimo šta ko sve može da preuzme u toj organizaciji.

**Valdete Idrizi:** Hvala vam. Reč imate vi, gospodine Baliću

**Numan Balić:** Hvala vam gospođo Idrizi. Hvala i drugima, pozdrav svima. Dopustite mi da vas selamim, da kažem samo nekoliko reči koje kao čovek koji se dugo godina bavi ovim pitanjem. Bio sam u prilici neposredno posle rata, a o tome ću govoriti i u svom izlaganju posle podne, da budem direktno uključen u mnoga pitanja slučajeva ubistava, nasilja, progonstava iz svih zajednica. Najviše sam se interesovao za bošnjačku zajednicu. Mislim da bi jedan zaključak koji je važan za sve nas trebao da bude i koji bismo trebali preporučiti ovoj Komisiji bio bi sljedeći. **Najpre trebamo apsolutno podržati ovu hrabru inicijativu i veliki posao gospođe Kandić, Valdete Idrizi, gospodina Kulaglića i svih ostalih, iz ostalih republika bivše zajedničke države i naravno da trebamo ih podržati u tim naporima sa ciljem da se ova aktivnost usmjeri ka konkretnim rezultatima. Dakle na jednoj strani trebamo imati informacije šta je bilo i kako je bilo i trebamo težiti**

**ka jednoj istini.** Čuo sam nekoliko riječi oko toga da svako ima svoju istinu. Tačno je da svako ima istinu ali je istina samo jedna, samo jedna i istina mora biti cijela. Potom bilo je riječi oko toga da ima raznih mišljenja o pravdi, o krivici i pravdi. Ali je pravda isto samo jedna. Dakle mislim da bi poruka svima nama trebala biti da se moramo mnogo više okupljati, da trebamo podržati ove inicijative, da ova konferencija traži rezultate i da obavezno završava pozivom vlastima, i bivšim vlastima i sadašnjim vlastima. Vlasti imaju ključ rješenja ovoga pitanja. Najprije vlast u Beogradu, možda 90 posto ali i 10 posto je ima ovde u Prištini/Prishtinë, naravno. Nemojmo prozivati samo Srbe u Beogradu i vlasti u Beogradu. Prozivajmo i ove naše među nama, koji su i Albanci i Bošnjaci i ostale sve koji žive ovde. Isto kao što je poznato da je recimo u Bosni stradalo 120 ili 150.000 Bošnjaka i nije samo stradala Srebrenica pored nekih tendencija da treba biti samo Srebrenica nego su stradali i Zvornik i Foča i Trebinje i tako dalje, mnoga mjesta. I danas je polovina Bosne, da tako kažem, etnički očišćena ali je zato u drugoj polovini Bosne promjenjena etnička ravnoteža. Nema Srba u Sarajevu i to je fakat, nema Srba u mnogim mjestima, isto kao što i kod nas imamo promjenjenu etničku ravnotežu, pa u 90 posto Kosova živimo samo mi, a u onih 15 posto Kosova žive samo oni drugi. Mi imamo istorijsko pitanje da nađemo odgovor i moje pitanje je koliko komisija može da utiče, najprije u svom radu, da donese jednu odlučnu, hrabru poruku da osim činjenica koje imamo, da moramo uputiti poziv da vlasti u Beogradu, vlasti međunarodne organizacije, Evropa i Amerika koji su velikim dijelom sponzori svega ovoga što se desilo, mi to veoma dobro znamo, imaju veliku odgovornost u svemu ovome, da svi oni nađu i da se utvrdi odgovornost i da pravda može biti subjektivan osjećaj ali običan čovjek i narod zna samo da pravda je ona koja kaže kriv je Numan Balić zato što je ubio toga i toga, kriv je ovaj i onaj zato što je ubio toga i toga. Dakle Međunarodni sud u Hagu treba prestati biti cirkus, a treba biti mjesto na kome će se konačno riješiti o hiljadama ljudi koji su ubijali. Najviše je bilo Srba ali je bilo i Bošnjaka, bilo je i Albanaca i to mora biti jasna poruka svih nas. To je jedini način da se prevaziđu ove stvari. Ja mislim da bi svi mi trebali da podržimo ovo, ja ću o tome govoriti posljepodne da, ako Bog da ova Komisija bude početak koji će uputiti jasnu poruku i vlasti. Da ne zaboravim, ovi ljudi koji su ovdje došli, to su očevi, braća, sestre onih koji su poginuli i nestali. Njih najprije zanima šta je sa njihovim nestalim. Mi moramo dati odgovor šta je sa nestalim, mnogim Albancima, Srbima, Bošnjacima i mnogim drugim. Ja znam da je ubijeno 100 Bošnjaka i znam da ti ljudi imaju svoja imena i prezimena i mi znamo ko su njihove ubice. Zašto vlasti na Kosovu ne kazne te ljude koji su ubili 100 Bošnjaka, zašto vlasti u Beogradu ne one koji su ubili 8.000 ili 10.000 Albanaca, ne znam koliko je bilo, neću ulaziti u to. I ne možemo biti mirni dok se ne kazne počiniooci. A naravno da će pomirenja biti i da će mira biti. I zapamtimo ovo na kraju, završavam. Nikada narod nije bio problem. Narod je uvijek živio u miru i ljudi uvijek mogu... I priče na Zapadu da na Balkanu žive neka zavađena plemena, to je obična laž. Mi smo 40 godina živeli zajedno i znamo kako smo živjeli. Dakle vlasti u Beogradu i naravno vlasti u Prištini/Prishtinë, u Sarajevu, u Briselu, u Njojorku, u centrima moći koji odlučuju o našim sudbinama, molim vas neka vaš komitet uputi snažan poziv, neka pronađu ubice, neka ih kazne, a mi ćemo biti mirni. Hvala vam lijepo.

**Valdete Idrizi,**



: Hvala vam gospodine Baliću. Sledeći ima reč... Imam ih na listi, znači još petoro ljudi. Samo bih vas zamolila da budete kratki i konkretni i da se pridržavate teme.

**Simo Spasić**, Udruženja porodica kidnapovanih i ubijenih na Kosovu i Metohiji: Dobar dan svima. Evo, za one neupućene, ja sam Simo Spasić. Pošto je ovo upućeno lično na adresu moje familije, ja moram da se pred svima vama, pred Bogom i pred Alahom, pred svima, držim ruku na srcu, ovo što ću vam kazati je istina, samo istina. Nema časnije i poštenije nego pred porodicama žrtava Albanaca, Bošnjaka, Hrvata i Srba, Roma i ostalih da vam se obrati Simo Spasić. Ja sam predsednik Udruženja porodica kidnapovanih i ubijenih na Kosovu i Metohiji. Pored Srba i Crnogoraca imamo u evidenciji veliki broj Roma, Goranaca, Muslimana, Bošnjaka, Aškalijski i 24 porodice Albanaca. Ovi nije prvi napad na moju familiju, zna Nataša Kandić, ona je organizovala pre dve godine u ovom istom hotelu konferenciju. Neki Albanac, koliko se ja sećam, prezime Plana, nekom kasetom, navodno da je na toj kaseti moj otac, neka kasete... navodno da je on ubio 26 Albanaca. Na žalost i dan danas... zato i molim priliku preko Nataše Kandić da saznamo šta je na toj kaseti i da li je stvarno moj otac ubio nekoga, pogotovo od Albanaca. Ja znam da on nije mrdnuo od 1998. godine kad mu je otet sin, 14. maja 1998. godine, da su nas Srbi mnogi izbegavali i mrzeli zato što smo živeli dobro sa Albancima, međutim moj otac je to pričao, ja sam nastavljao, rekoh dok nama gori slama, dok neko dođe od Srba iz Čačka, Užica slama i plev nam izgore, moj komšija Albanac vredi. Nije bitno, odgovorno tvrdim, prozivan sam eto ne znam, neko je spomenuo neku Gardu cara Lazara. Bog je svedok, od 14. maja 1998. godine nikada u životu nikome našao nisam učinio, pogotovo Albancima. Čak mnoge sam štutio. Znaju to Krasniqi iz Žilivode koji su u Obiliću/Obilic, rekao sam nemojte da se selite, nemojte, zlo će da napravite ako odete sa svojih ognjišta. Bog je svedok. Čak sam u onom vozu kada su išli za Makedoniju, Albaniju, u piljarnici koju je Goranac držao u Obiliću/Obilic uzeo 10 hleba, dve, tri kese mleka i dao sam Krasniqiju iz Žilivode koji drži čajdzinicu u Obiliću/Obilic. U ni jednoj vojnoj, paravojnoj policijskoj jedinici nikada nisam učestvovao, od 1998. godine na ovamo. Što se tiče te Garde cara Lazara... Moj otac je posle gledajući te kasete gde pripadnici takozvane OVK u Lapušniku ispituju i muče mi brata, gledao tu kasetu, umro je. Nisam mogao da ga sahranim u Sibovcu jer groblje je poorano, kuće su nam zapaljene, srušene još 1998. godine. Majka mi živi u Obiliću/Obilic i moja ćerkica iz prvog braka, u kontejnerima gde je bodljikava žica. Da sam nešto napravio, nikada u životu ne bih došao na ovo mesto, pogotovo pred porodicama ubijenih Albanaca. Što se tiče te Garde, ja sam oca sahranio u Kruševcu, nisam kao predsednik Udruženja, išao sam kao Simo Spasić, sa dvoje dece, otišao sam na grob, zapalio sveću, otišao sam u crkvu, otišao sam u crkvu Lazara, a ne cara Lazara. U porti crkve bila je u tom momentu neka garda, imali su neki skup, bio sam tu, interesantno, mediji su svi bili oko mene i video sam se na tom mestu. Ja sam kao predsednik Udruženja, kad sam video šta im je cilj, da ako nezavisnost bude od Albanaca nećemo ostaviti kamen na kamenu, kaže pobićemo sve živo, žene i decu, automatski sam se kao predsednik Udruženja oglasio i tražio sam da ta organizacija bude zabranjena i da se vođe kazne zatvorom. Deset nevladinih organizacija uključujući i Fond za humanitarno pravo, i iz Vojvodine su nas podržali i Biljana [Kovačević-Vučo] i Sonja Biserko i sve nevladine organizacije za ljudska prava. Znači molim vas, Albanci, komšije, nemojte da me stavljate mene i moju familiju da smo nekome našao učinili. Zna, i gospodin zna, zna i Munira Subašić... Ja se izvinjavam, prvi Srbin sa Udruženjem



koji je otišao u Potočare u Srebrenici... Mnogi Srbi, nazovi patrioti u Beogradu i u Srbiji su kritikovali moju odluku, kaže ti si bio otišao sa balijama. Ne kod balije, bio sam kod porodica žrtava, znači slušao sam njihove žrtve ali su nam omogućili da pričamo i o stradanju Srba jer da mi nismo otišli i da nismo danas došli ovde, mnogi u Srbiji nisu dozvolili da mi dođemo, čulo bi se samo za Albance žrtve. Mi dolazimo u ime žrtava da dokažemo da su i Srbi ostavili žrtve na prostoru Kosova i Metohije. Odgovorno tvrdim, Albancima koji su izgubili svoje, tako mi krsta i crkve, nikada u životu nisam loše ni jednom Albancu učinio. Oni Srbi koji su dobro živeli sa Albancima su veću tragediju doživeli nego oni koji su zločinci. Taj koji je činio zločin ne bi nikad došao pred vas. Prema tome ja vas molim, ne pravite veliki greh. Žao mi je vaših žrtava ali vas molim da čujem nekada od vas da kažete „žao nam je i vaših žrtava“. Hvala puno.

**Valdete Idrizi:** Reč ima Ana Kvesić.

**Ana Kvesić:**, Udruga *Vukovarske majke*, Hrvatska Ja sam danas sretna što sam od Amira čula jako važne riječi koje će mene dalje motivirati da djelujem još snažnije u svojoj lokalnoj zajednici, a željela bi da i moji sugrađani iz lokalne zajednice isto kao i ja osjete važnost ove poruke da smo mi misionari dobrote u humanosti. Jako mi je drago da je kolegica iz Crne Gore upravo nadopunila to i rekla da su žrtve važne jedne drugima. **Ja srećem u Vukovaru i žrtve hrvatske nacionalnosti i srpske, ne čuju se, ne žele se sresti.** Ako se sretnu, ne poznaju se, pa ih čak ovaj dolazak ovde, pitam kolegicu iz Berka kako se osjeća, nema onaj kontakt. Mislim da bi trebali promjeniti jer je ovaj projekat dijaloški projekat i važno je da imamo suosjećanje sa drugima. **Osnažićemo ovaj pokret, ovaj projekat ako odmrznemo tu bol, da ga nemamo samo za svoju žrtvu već i općenito bol za sve žrtve.** I evo, jako mi je drago bilo čuti da se mogu i trebamo staviti u službu istine. To nam je važno i ja vam jako zahvaljujem što ste mi skratili ceo ovaj projekat u prave poruke. I vidim da najveći problem imamo sa šutnjom i poricanjem i da isto tako predrasude i iluzije su naše jako velike prepreke. Ja vam jako zahvaljujem da ste me podsetili na to i da ne duljim dalje, hvala jako mnogo i nadam se da će moji sugrađani Vukovarci kao i svi ostali, iz svih ostalih republika da ćemo jako prepoznati te boli i te potrebe da imamo suosjećanje i da idemo ka onoj istini odnosno ka onome da je istina i pravda ono što svi želimo. Hvala vam ljepo.

**Valdete Idrizi:** Hvala vam. Izvinjavam se pre svega svima onima koji su se javili, ali neću moći da im dam reč, jer moramo je ispoštovati, gospođa je došla iz Argentine, gospođa Graciela Fernández Mejjide, i verujem da treba da iskoristimo njeno prisustvo i da dobijemo što više od nje i ukoliko je moguće da ova aplaudiranja što više uštedimo, znači da što pre prelazimo od jednog do drugog govornika. Tako da bih se ja pre svega zahvalila panelistima, koji su bili veoma dobri na prezentiranju njihovog rada i zahvalila bih se i svima vama za strpljenje koje ste imali i na razumevanju, i sva ova nezadovoljstva koja se ovde izražavaju, i ova pitanja, verujem da su prirodna jer mnogi od vas možda niste imali prostora da postavljate pitanja u ovom tako kombinovanom sastavu, tako da vam se još jednom izvinjavam što sam vam prekinula reč vama koji ste hteli govoriti. Ja ću završiti ovu sesiju i nastavićemo bez kafe pauze. Pozvaćemo gospođu Rosa Graciela, tako da vi ostali, znači možda ste hteli da postavite pitanja ili iznesete komentare, imaćete popodnevnu sesiju, posle ručka gde će biti iznete potrebe žrtava, ne

zaboravite pitanja i možemo nastaviti na toj sesiji. Hvala vam puno još jednom na strpljenju, sve najbolje.

## Iskustvo drugih

**Tea Gorjanc Prelević:** Mene ste već upoznali, ja ću moderirati ovu sesiju. Dok se smeste naši današnji gosti samo bih želela da vam kažem jednu uvodnu rečenicu. Dakle da vas podsetim da smo mi ovde da pomerimo stvari i pravno, tehnički i svakako napred. Ideja je da počnemo ubrzano da radimo na preporukama za osnivanje tog tela. Dakle ideja je da se dogovorimo, i o tome će sutra biti prilike da razgovaramo u sesiji koju će moderirati moj kolega Bogdan Ivanišević o tome kako da nacrtamo zapravo skicu toga kako ta Regionalna komisija treba da izgleda. Ovo je sesija na kojoj imamo prilike da učimo od drugih i ja sa velikim zadovoljstvom imam čast i s velikim poštovanjem vas upoznajem da sa moje desne strane sedi gospođa Graciela Fernández Meijide iz Argentine, ona je bila članica argentinske komisije za nestala lica. Sa moje leve strane sedi gospodin Howard Varney, on je direktor jednog odjela u nevladinoj organizaciji Međunarodni centar za tranzicionu pravdu i on će nam govoriti o svom bogatom iskustvu i o radu postojećih komisija za istinu u svetu, posebno o komisiji koja je bila uspostavljena i radila u Istočnom Timoru. Ja sad dajem reč Gracieali, samo bih želela da kažem još nekoliko reči o njoj. Ona je profesorka književnosti, bila je članica parlamenta Argentine, bila je jedno vreme i ministarka za razvoj, sada je u penziji i autorka je brojnih knjiga i tekstova na temu društveno-političke situacije u Argentini. Takođe one je i član nevladine organizacije Stalni komitet organizacija za ljudska prava. Ja sam ubrzala verovatno zbog prevodioca. Toliko. Hvala vam. Izvolite.

**Graciela Fernández Meijide,** Nacionalna komisija za nestale, Argentina: Puno hvala svim organizatorima koji su me pozvali, svim prisutnima koji su ovde, hvala što verujete da bi ovo predavanje moglo biti korisno za vas, i takođe hvala onima koji će me prevoditi i koji će imati težak posao. Ukratko ću opisati svoju zemlju.

Argentina je zemlja u Južnoj Americi koja ima 2.800.000 km<sup>2</sup> kontinentalne površine i koju nastanjuje više od 37 miliona ljudi čiji je jezik španski. Tokom većeg dela XX veka Argentina je, isto kao i ostale latinoameričke zemlje, pretrpela smene demokratski izabраниh narodnih vlada i vojnih diktatura nametnutih nakon državnih udara. Uopšteno govoreći, možemo reći da se ovo dešavalo zbog nesposobnosti konzervativnog sektora argentinskog društva da formira političku stranku koja bi uspela da dobije vlast na otvorenim i slobodnim izborima. U ovom periodu, ovakva situacija je dovela do velike institucionalne nestabilnosti čiji se koren nalazio u slabosti našeg demokratskog sistema.

Tokom 1960. i 1970. godine, Argentina, i čitava Latinska Amerika su bile pod uticajem različitih pobunjeničkih grupa koje su nastajale u kontekstu Hladnog rata. Tačnije, radi se o konfliktu Istok-Zapad, SSSR i njihovi saveznici i SAD i njihovi saveznici. Ove grupe su se, u većoj ili manjoj meri inspirisale u takozvanim oslobodilačkim pokretima *Trećeg sveta* u to vreme, i bile su pod uticajem revolucionarnog iskustva Kube, francuskog maja 1968. i Vijetnamskog rata, tada u punom jeku. 60-tih godina u Argentini građanska prava su bila zabranjena uz naknadno isključenje Partije husicijalista [Partido Justicialista] ili Partije Peronista iz političkog života, a to je bila većinska partija. Partija husicijalista je

poznata i pod imenom *Peronizam*, u skladu sa njenim osnivačem 1945. narodnim generalom Juan Peron-om. Peron – Peronizam. Ovo se dešavalo kada su narodne vlade, izabrane na izborima bez Peronista, pokušavale da smire političku situaciju putem slobodnih izbora. Istovremeno su u Argentini postojale gerilske grupe, gerila, koje su obično činili veoma aktivni mladi ljudi iz srednje klase koji su pripadali različitim strujama i isticali da se bore za socijalizam, izjašnjavajući se kao Peronisti. Činjenica je da je najbrojnija gerilska grupa, koja se nazivala Montonerosima, imala taj identitet i održavala ambivalentan odnos sa Peronom. Grupa Montoneros je imala odlučujuću ulogu u povratku starog generala iz izgnanstva 1972. a postala je njegova najoštija opozicija 1973. 1973. je vojna vlada raspisala izbore u kojima je i Peronizam mogao da učestvuje i pobjedi. Ovaj period vladavine je bio veoma kratak i bio je obojen velikim političkim nasiljem sa brojnim atentatima i ubistvima. Unutrašnji sukobi za vlast u vladi prevazišli su okvire tradicionalne politike i razvili se u otvorene borbe sa mrtvima na obe strane. Pod izgovorom da uspostavlja red, u martu 1976. su vazdušne i kopnene vojne snage i mornarica, po zajedničkom dogovoru srušile vladu izabranu demokratskim putem. Tako je počela vojna diktatura koja je završena u decembru 1983. Nije bilo prvi put da u mojoj zemlji vojne snage preuzmu vlast nakon legalnih i legitimnih izbora, pa ipak ovog puta je represija koja je usledila nakon državnog udara bila nezapamćena u našoj istoriji po svojoj okrutnosti. U ovom periodu snage bezbednosti ili paravojne grupacije su ubile više od 2.000 ljudi čija su tela osvanjivala na ulicama svakodnevno. Bilo je više od 8.900 političkih zatvorenika i nekoliko hiljada izgnanih. Ipak, ono što je ovoj diktaturi dalo karakter nezapamćene jeste nestanak više od 10.000 osoba. Dešavale su se otmice dece, veoma male dece, dece koja su bila rođena u vreme zatočeništva njihovih majki koje su nakon toga bivale ubijane. Ova deca su davana na usvajanje u druge porodice, često porodice vojnih lica. Veliki broj ovih danas mladih ljudi ne zna ništa o svom pravom identitetu. Ovaj izabrani način, *nestanak*, bio je nečuven po svojoj okrutnosti, formi i obimu. Vojna lica su odlučila da zanemare svaku pravnu normu i zakone ratovanja, sprovodeći sve svoje operacije na jedan tajni način i poričući njihovo postojanje uprkos njihovoj masovnosti. Koristili su tehniku uspostavljanja *oslobođenih oblasti* za ovu nezakonitu aktivnost države, koja se sastojala u stalnom ponavljanju koraka: otmica-mučenje-dobijanje podataka-ubijanje otegot lica. Porodice nestalih su se veoma brzo organizovale, još za vreme diktature, kao Majke sa Majskog trga [Las Madres de la Plaza de Mayo] ili Bake sa Majskog trga [Abuelas de Plaza de Mayo], zahtevajući da se otkrije sudbina njihovih najbližih. Zajedno sa već postojećim nevladinim organizacijama, koje su isticale značaj poštovanja ljudskih prava, u praksi je stvoren jedan Pokret za ljudska prava. Osam organizacija su činile ovaj Pokret za ljudska prava. Diktatura se trudila da naoko očuva karakter *zakonitosti* i upravo stoga su policijske institucije, kao što je na primer Ministarstvo unutrašnjih poslova, primale prijave o nestalim osobama. Isto tako su sudije na federalnim sudovima prihvatale akt *Habeas Corpus*. Ipak, niti su nestanci bivali razrešeni od strane Ministarstva unutrašnjih poslova, niti se na *Habeas Corpus* odgovala na zadovoljavajući način. Nestale osobe su praktično *isparavale*. U ovakvoj situaciji, i trpeći proganjanja, bilo je takvih slučajeva, Pokret za ljudska prava je počeo da prikuplja prijave, koje su, dve do tri godine kasnije, zajedno sa svedočenjima preživelih iz tajnih pritvornih centara, činile bazu podataka koja je kasnije, u periodu demokratije, služila kao osnov za rad Nacionalne komisije za nestala lica [Comisión Nacional sobre la Desaparición de Personas – CONADEP]. 1982. vojna vlada je iskrcala svoje trupe na

Malvinskim ostrvima, Foklanska ostrva na kartama Evrope, da bi ih preuzela iz ruku Velike Britanije koja ih okupira od 1833. U ovom ratu, Engleskoj je pomogla država saveznica u NATO-u, SAD, i Argentina je pretrpela poraz. Poraz, i u skladu sa tim gubitak velikog broja života, izazvali su društvenu i političku reakciju koja je označila kraj vojne vlade. Jedna kontradikcija: postojao je bol zbog rata ali i radost zbog odlaska diktature. Vojna vlada je morala da se povuče, ne uspevši da obezbedi i garantuje imunitet za počinjene zločine. 1983. su održani izbori, bez zabrana, sve partije su mogle da učestvuju na izborima. Izabrani predsednik, Raul Alfonsin, u svom zvanju Vrhovnog komandanta oružanih snaga, doneo je dva dekreta. Jedan, prema kome se pravdi podvrgavaju tri vojne hunte, odgovorne za zločine državnog terorizma i drugi dekret, kojim se federalnoj pravdi podvrgavaju glavešine revolucionarnih organizacija, takođe osuđeni za terorizam. Što se tiče vojske, vlada je naredila da za istragu i suđenje bude odgovoran Vrhovni sud oružanih snaga (vrhovni sud vojne pravde koji se bavi zločinima koje su počinili pripadnici vojske). Osim toga, nova vlada je formirala i Nacionalnu komisiju za nestala lica.

Komisija je imala sledeće funkcije: primanje prijave i dokaza o slučajevima-nestancima i njihovo izlaganje pred sudovima; utvrđivanje krajnjeg odredišta nestalih lica; utvrđivanje gde se nalaze oteta deca i podnošenje završnog izveštaja nakon 180 dana od svog formiranja.

Komisija je imala sledeće nadležnosti: pristupanje svim članovima izvršne vlasti, njihovim službama i drugim telima, kao i oružanim snagama i snagama bezbednosti koje će joj obezbediti izveštaje. Službenici su obavezni da obezbede ove izveštaje, podatke i dokumente i da olakšaju pristup. Komisija ima pravo da oformi svoja odeljenja.

Za članove Komisije, vlada je imenovala ljude koji su se isticali po svom demokratskom ubeđenju i koji su imali zapažene rezultate u svojim oblastima. Imenovani su tako jedna novinarka, pisac Ernesto Sabato, koji je bio na čelu Komisije, bivši rektor državnog univerziteta, jedan kardiohirurg, poznat u međunarodnim krugovima, bivši sudija Vrhovnog suda, dva filozofa, dva biskupa (katolički i evangelistički) i jedan rabin. Ove tri poslednje osobe su pozvane i zbog toga što su bile članovi nevladinih organizacija u okviru Pokreta za ljudska prava. Svi oni su bili veoma cenjeni u društvu. Osim njih, Komisiji su pristupila i tri poslanika Narodne skupštine.

Jednom formirana, Komisija je načinila pet odeljenja. Na čelu jednog od njih sam bila i ja, to je Odeljenje za primanje prijave, a sve zbog mog rada na primanju prijave za vreme diktature. I moj sin je nestao.

Komisija je započela sa radom u decembru 1983. godine. Sada je to već bilo vreme demokratije, komisija je bila zvanično telo i dosta prisutna u medijima. Ovo je doprinelo činjenici da smo imali jako veliki broj prijave. Svedočenja i prijave podnošeni su na formularima sličnim onima koje je Komisija za ljudska prava pri Organizaciji američkih država koristila tokom svoje posete Argentini 1979. godine. Tražili smo imena ljudi koji podnose prijavu, imena žrtava, sve moguće podatke o srodstvu sa žrtvom. Osim toga, tražili smo i radiografiju kostiju, zubne kartone, fotografije koje smo koristili pri kasnijoj identifikaciji leševa. Neočekivano, pred Komisijom se pojavilo i oko 600 lica koja su bila zarobljena, nestala pa kasnije puštena na slobodu. Oni su bili ti koji su dali najviše dokaza koji su upotrebljeni na kasnijim suđenjima. Zahvaljujući njima, baza podataka se značajno uvećala. Oni su nam omogućili i da saznamo gde su se u zemlji nalazili tajni pritvorni centri. Većina tih centara je i dalje bila u funkciji. Komisija je najavljevala

posetu centrima, a tamo smo išli zajedno sa preživelim svedocima, arhitektom i fotografom i obilazili smo celo mesto. Konačno, kada su svi podaci prikupljeni, Pravno odeljenje Komisije je podnosilo predtužbu i slalo je sudiji, tj. odgovarajućem sudu. Da je Komisija pred sud slala jednu po jednu tužbu, ne bismo dobili nijedan slučaj, suđenje ne bi bilo moguće. Zbog tajnosti samog procesa, slučajevi su morali biti grupisani i zajednički predstavljeni kao jedan. Nažalost, sa uvođenjem demokratije, došlo je do preranog i nepažljivog otkopavanja masovnih grobnica. Zašto kažem *nažalost*? Zato što se nije vodilo računa o očuvanju ostataka pronađenih osoba. Mnogo kasnije, radilo se uz pomoć forenzičkih ekipa i antropologa, oni su pažljivo analizirali ostatke, koristili DNK analize pri obradi ostataka, porodice nestalih su davale uzorke krvi kako bi se ona upotrebila u identifikaciji leševa. Komisija je radila bez političkih pritisaka, bilo je pretnji ali od strane osoba koje su bile umešane u političku represiju. Na kraju, morali smo da zatražimo još tri meseca produžetka za naš rad, nije bilo dovoljno šest. Dakle, radili smo devet meseci i na kraju objavili izveštaj pod nazivom *Nikad više* [Nunca Más]. Takođe, napravljen je i dokumentarni film koji je prikazan na državnoj televiziji i koji je izazvao snažne reakcije u društvu i među oružanim snagama. Komisija nikada nije dobila podršku od oružanih snaga. Držali su u tajnosti sve operacije iako smo znali da dokumentacija o njima postoji. Nešto jesu uništili, ali smo mi u Komisiji bili sigurni da je neka dokumentacija još uvek postojala.

Postavlja se pitanje: Da li je Komisija pomogla u ustanovljavanju istine o onome što se dogodilo u vreme diktature? Komisija je prikupila svedočenja i prijave, povezala ih i opisala skup teških događaja, događaja čije postojanje ne može biti negirano. Bili su to čvrsti dokazi koji su svedočili o tome šta predstavlja državni terorizam. Komisija je, osim toga, doprinela učvršćivanju institucija u Argentini, jer je i ona sama predstavljala instituciju, bila je korisna i verodostojna. 1983. godine donet je zakon koji je predviđao da ukoliko Vrhovni sud oružanih snaga ne osudi vojna lica, ti procesi mogu da pređu u nadležnost civilnog sudstva; a kako su vojna lica tvrdila da se sve što se dešavalo dešavalo jer su se izvršavala naređenja i da je sve bilo legalno, civilna pravda je privela kraju jedno suđenje koje je bilo veoma poznato u svetu – suđenje najodgovornijim licima u diktaturi. Kasnije, izrečene su presude. Neke su bile doživotno izdržavanje kazne zatvora, druge malo blaže, a neke su čak bile i oslobađajuće. Druga demokratska vlada, druge političke orijentacije, je 1990. godine ukinula sve presude. Pomilovali su optužene. Ne samo da su prekinuta suđenja koja su bila u toku već su na slobodu puštene osobe koje su već bile osuđene. Posle 2002. godine, ovi zakoni su poništeni, nova vlada ih je poništila, pa se danas vode nova suđenja, ponovo se hapse oni koji su ranije već bili uhapšeni. U stvari, mnogi kojima se danas sudi su ljudi u godinama koji jesu počinili užasne zločine, ali koji danas više nemaju nikakvu političku moć i prema tome ne predstavljaju pretnju po društvo. Trideset godina nakon tragedije, sudbina leševa većine nestalih lica je i dalje nepoznata. Isto možemo reći i za danas odrasle muškarce i žene koji su bili oteti kao deca. Oni ne znaju svoj identitet. Nedavno, u septembru ove godine, nevladina organizacija Bake sa Majskog trga [Abuelas de Plaza de Mayo] su pronašle jedno nestalo dete, 95 po redu, ali se još uvek traga za još 400 njih.

U drugim zemljama naše regije gde je takođe postojala diktatura (Urugvaj, Čile, Brazil) po završetku diktature nije bilo suđenja već *pregovaranja*. Međutim, nijedna od tih zemalja nije imala rat na Malvinima u kome je argentinska vojska potpisala svoju smrtnu presudu. Španija, Portugal, Južna Afrika su takodje primeri zemalja koje su na drugačije

načine izvršile demokratizaciju. U Španiji se, na primer, ovih dana počinje sa identifikacijom nekih od leševa koje su ubile Frankove snage.

Ja ne mogu da kažem koje je najbolje rešenje za svaki od naroda koji se danas ovde nalaze. Svaki narod ima svoju istoriju, svoj nacionalni identitet i zbog toga svako od vas mora da odabere put koji odgovara njegovoj objektivnoj i subjektivnoj situaciji. Kada bi me neko pitao kako bih ja postupila u svojoj zemlji, rekla bih, bez imalo sumnje, da danas moramo tražiti rešenje koje je iznad svega što predstavljaju današnji sudovi. Verujem da treba izmeniti kazneni zakon u Argentini i omogućiti da istina bude važnija od presude. Drugim rečima, ukoliko neko pruži ozbiljne, verodostojne podatke koji će omogućiti pronalaženje otete dece ili mesta na kojima su tela sahranjivana ili bilo kakva dokumenta koja bi pomogla u saznavanju sudbine hiljade nestalih lica o kojima ništa ne znamo, ja bih predložila smanjenje pa čak i ukidanje kazne, tj. *pregovaranje*. Verujem da bi to bilo pravedno za nestala i ubijena lica, s obzirom da je njihov život prekinut i da niko nije uspeo da potvrdi njihovu smrt. S druge strane, to bi bilo ogromno olakšanje za njihove porodice koje i dalje žive u večnom bolu. Nema većeg bola od tog, ja to znam. Taj bol nikada ne prestaje. Bol zbog saznanja da telo ne postoji, ne zna se gde se nalazi, ne zna se šta se dogodilo. S druge strane, i mladim ljudima su potrebne institucije, jake demokratske institucije; institucije koje su iz dana u dan sve snažnije, sve verodostojnije i institucije koje poštuju zakone. Institucije treba da poštuju zakon jer su građani obično obavezni da ga poštuju. I institucije moraju poštovati pravila. Na ovaj način se mladi, uz pomoć sopstvenog rada, mogu osetiti kao deo društva. Što se tiče sudova, što više vremena prođe od trenutka kada je zločin počinjen to je više *pregovaranje* ono što može pomoći u ustanovljivanju istine: ako vojna lica pomisle da im preti opasnost od izlaska pred sud nikada nam neće otkriti ono što želimo da saznamo.

Porodice, kolege, ovaj bol nikada ne prestaje. Nikada. Bol samo malo oslabi s vremenom, sa shvatanjem da se moglo raditi na integraciji našeg društva i sa saznanjem da smo to društvo učinili makar malo pravednijim. Puno hvala.

**Tea Gorjanc Prelević:** Zahvaljujem gospođi Meijide što je došla iz Argentine da razgovara danas sa nama. Takođe vas podsećam da u vašim fasciklama imate pripremljen materijal o iskustvu Argentine, to je ljubazno pripremila Jelena Simić. Međutim, ono što nemate u materijalu je ovo što nam je Graciela na kraju poručila i mislim da je to nešto što treba da zapamtimo za sutrašnju raspravu o mandatu, nadležnostima i karakteru rada komisije, da li da preporučimo ili ne imunitet za otkrivanje isine o postupcima i tako dalje. Sa moje leve strane je gospodin Howard Varney iz Međunarodnog centra za tranzicionu pravdu. To je organizacija koja svima nama pruža nesebičnu stručnu pomoć prikupljajući i analizirajući iskustvo komisija za istinu koje su formirane u svetu. Oni su učestvovali u formiranju mnogih komisija i Howard je jedna od osoba iz ove organizacije koja ima veliko znanje o tome. On će nam danas posebno govoriti o iskustvu Istočnog Timora koje je specifično, onoliko koliko sam razumela, zbog toga što uključuje komisiju koja je istraživala, bavila se zločinima u Istočnom Timoru a koja je uključivala odgovornost vlasti iz druge zemlje, Indonezije. Dajem reč Howardu, a posle Howardovog izlaganja ostavićemo barem 15 minuta za vaša pitanja i odgovore naših gostiju. Izvolite Howarde.

**Howard Varney:** Hvala vam, privilegija je biti ovde sa vama danas. Niste dobili moj kratak materijal, ali možda možemo da ga prevedemo i podelimo. Zapravo, do jutros nisam znao da treba da govorim i zato ću koristiti svoje beleške na kompjuteru. Hteo bih ovog jutra da malo govorim o iskustvima vezanim za tranzicionu pravdu u Istočnom Timoru. Mislim da su ona za vas interesantna zato što obuhvataju i lokalnu i međunarodnu dimenziju, ne samo u odnosu na sam konflikt, već i kada je reč o sredstvima i mehanizmima koji su uspostavljeni da bi se bavili sukobom iz prošlosti. Zato, mislim da bi vam moglo biti fascinantno to što nije reč samo o komisijama za utvrđivanje istine, njih više, i pratećim pravnim mehanizmima, već i tome da se sve odigralo na lokalnom nivou, da bi kasnije, zapravo ove godine, dospelo na regionalni i međunarodni nivo. Brzo ću da preletim preko istorijske pozadine, i onda ćemo pogledati paralelne lokalne inicijative koje su pokrenute u Indoneziji i Istočnom Timoru. Na kraju, pogledaćemo međunarodnu ili bilateralnu komisiju za utvrđivanje istine koja je održana ove i prošle godine.

Za one koji nisu dovoljno upoznati sa politikom oko Indonezije i Istočnog Timora, istorija seže do sedamdesetih godina. Istočni Timor je bio kolonija Portugala. U Revoluciji karnafila [Revolução dos Cravos] u Portugalu 1974. i uvođenjem liberalnije politike, dekolonizacija se odigrala u većini bivših teritorija Portugala. Nažalost, 1975. tenzije su porasle u Istočnom Timoru među različitim političkim partijama koje su se do tada oformile i izbio je sukob oko kontrole nad ostrvom. Opet, nažalost, došlo je do nasilja i indonežanske bezbednosne i obaveštajne snage su počele da upadaju u zemlju, i do kraja 1975. su izvršile potpunu invaziju zemlje. Od kraja 1975. sve do 1999. Indonezija je držala Istočni Timor pod okupacijom, i, zapravo ga pripojila kao jednu od svojih provincija. To je izazvalo reakciju i timorske organizacije su formirale naoružane grupe i počele da se bore protiv okupacije, koju je Indonezija sprovodila upotrebom vojske i policije. Procene kažu da je ovaj sukob opustošio lokalno stanovništvo. Oko 18,000 ljudi je tada ubijeno ili nestalo, a oko 80,000, mada su neke procene i veće, idu čak i do 10 posto čitave populacije, nestalo je kao posledica gladi i bolesti koje je konflikt direktno izazvao. Međutim, sa padom Suhartovog režima 1998. stvari su se promenile. Novi indonežanski predsednik je odlučio da ponudi Istočnom Timoru referendum, ili, kako je on to nazivao, *narodnu konsultaciju*. Ponuđen je izbor između nezavisnosti i posebne autonomije koja bi održala istu situaciju kao i do tada - ostanak Timora pod vlašću Indonezije sa statusom provincije. Tako je došlo do sporazuma između Indonezije, UN-a i Portugala o tome da se ovakav referendum održi, koji bi sprovele UN, i čiju bezbednost bi garantovala Indonezija. U avgustu te godine, narod je ogromnom većinom podržao nezavisnost. Nažalost period koji je prethodio referendumu, sam referendum i meseci koji su usledili, bili su obeleženi široko rasprostranjenim i ekstremnim nasiljem. Ima prilično dramatičnih procena o broju ljudi koji su time bili zahvaćeni. Nekih 400,000 ljudi je raseljeno, oko 70 posto svih građevina u glavnom i ostalim gradovima i selima širom ostrva je uništeno, i oko 1,500 ljudi je ubijeno.

Osvrnuo bih se sada na reakciju koja je usledila, na inicijative vezane za tranzicionu pravdu koje su pokrenute da bi se bavile prošlošću. Nije reč samo o nasilju iz 1999. godine, već i čitavom periodu okupacije od 1975. Ovu manju sekciju sam opisao kao *paralelne regionalne inicijative*. Počelo je sa dve istražne komisije UN-a. Obe istrage su zaključile da je vojska Indonezije odgovorna ne samo za grube povrede ljudskih prava, već i za međunarodne zločine. Oba tela su predložila uspostavljanje kredibilnog sudskog



procesa, i, preciznije, predložila su da se uspostavi međunarodni tribunal. Međutim, bez obzira na preporuke svojih sopstevnih eksperata, što je čudno, UN nije poslušao njihov savet, već je verovao Indoneziji na reč kada se obavezala da sama podigne optužbe pred svojim sudovima. To se pokazalo kao greška. Pozabavićemo se prvo onim što se događalo u Indoneziji. Vlada Indonezije je uspostavila kroz svoju Komisiju za ljudska prava Posebnu istražnu komisiju. Zvala se Posebna istražna komisija, lokalno poznata kao KPPHAM. Možda će vas iznenaditi kada čujete da se ova komisija na kraju pokazala kao kredibilna. Optužila je indonežanske bezbednosne snage i više vladino rukovodstvo za umešanost u sistematske povrede u Istočnom Timoru i, čak, otišla toliko daleko da imenuje 53 osobe pod sumnjom da snose ličnu odgovornost. Komisija je takođe predložila zadovoljenje pravde u tim slučajevima. U odgovoru na te preporuke, i, naravno, međunarodni pritisak, Indonezija je uspostavila *ad hoc* sud za ljudska prava 2001. koji bi sudio u slučajevima umešanosti indonežanske vojske i policije u zločine u Istočnom Timoru. Kancelarija državnog tužioca je bila nadležna za istrage, i na kraju je podigla optužbe protiv 18 osoba. Međutim, krivično gonjenje nije bilo ozbiljno i, na kraju, tužioci i istražitelji su podlegli političkom pritisku i samo jedna presuda se održala posle uložених žalbi.

Okrenućemo se na brzinu na Istočni Timor, gde je se takođe reagovalo u formi krivičnih procesa i inicijativa za utvrđivanje istine i pomirenja. 2000. Ujedinjene nacije su uspostavile poseban Panel za ozbiljne zločine i to su uradile u okviru lokalnog pravnog sistema. Ovo telo je bilo nadležno za istrage najozbiljnijih zločina, ratnih zločina i zločina protiv čovečnosti. Svaki Panel za ozbiljne zločine se sastojao od dvoje međunarodnih sudija i jednog sudije iz Istočnog Timora, i zamišljeno je da oni primenjuju i međunarodno i timorsko pravo. UN je uspostavio Jedinicu za ozbiljne zločine u okviru tužilaštva Istočnog Timora i to telo je bilo nadležno za istrage i sačinjavanje slučajeva. Nemamo dovoljno vremena za detaljnu analizu svega što se događalo, ali Jedinica za ozbiljne zločine jeste optužila nekih 390 osoba, iz čega su proizašle 84 presude protiv optuženih. Međutim, najveći počinioци, posebno oni koji su se nalazili u Indoneziji, generali i političari, ostali su van nadležnosti ove istrage, ili, tačnije, nisu bili van pravne nadležnosti već je Indonezija odbila da ih izruči kako bi im se sudilo. Tako su oni koji su bili najodgovorniji izbegli pravdu.

I, na kraju, stvorena je komisija za utvrđivanje istine u Istočnom Timoru. Ustpostavljena je od strane UN-a 2001. Zvala se Komisija za prihvatanje, istinu i pomirenje u Istočnom Timoru. Najpoznatija je pod svojom portugalskom skraćenicom CAVR. Njen mandat je uključivao utvrđivanje istine, istragu i izveštavanje o povredama zajedno sa njihovim uzrocima, pomirenje, sprovođenje procedura za izmirenje sa zajednicom za manje ozbiljne počinioce, kako je to tada nazivano, što je podrazumevalo i oblik amnestije ili imuniteta za počinioce dela kao što su pljačka, napad ili podmetanje požara, ukoliko bi oni izneli punu istinu o tome, i ukoliko bi se posvetili nadoknadi štete zajednici, poput davanja stoke, ili kroz neke druge simbolične gestove nadoknade. Ako bi se postigao sporazum između zajednice i počinioца, pod nadzorom komisije, imunitet bi bio odobren. I krajnja dva cilja su bila rehabilitacija žrtava i davanje preporuka, uključujući i preporuke za krivično gonjenje i nadoknadu štete. Komisija je delovala od 2002. do 2005. i prikupila je oko 8,000 izjava. Održala je više od 1,000 intervjua i 52 opšitnska javna svedočenja žrtava. Na kraju je proizvela izveštaj na 2,000 strana sa detaljnim preporukama. Izneti su nalazi o odgovornosti uključujući i veoma ozbiljne nalaze protiv

Indonezije i njenih bezbednosnih snaga, i kao i tela UN-a, preporučila je uspostavljanje međunarodnog tribunala u slučaju da proces ne uspe da se domogne najozbiljnijih osumnjičenih.

Okrenuću se sada na međunarodnu, odnosno regionalnu inicijativu. Reč je o bilateralnoj komisiji za utvrđivanje istine koju su među sobom uspostavile Indonezija i Istočni Timor. Prvo, zašto se ovo odigralo? Koliko znam, to je prva međunarodna regionalna komisija za utvrđivanje istine koja je održana, tako da je važno ispitati razloge za njeno uspostavljanje. Kao što smo videli, bilo je puno zahteva za pravdom. Indonežanski *ad hoc* sudovi su proizveli samo jednu presudu protiv okrivljenih. Proces protiv ozbiljnih zločina u Istočnom Timoru nije mogao da sudi većini najodgovornijih počinitelaca. Tako su se stvorili veoma ubedljivi zahtevi za uspostavljanjem međunarodnog tribunala. Naravno, Indonezija nikada ne bi prihvatila takvo telo. Istočni Timor, a to je veoma mala zemlja, nalazi se pored jedne od najvećih i najmoćnijih zemalja u regionu. Prioriteti Istočnog Timora su se menjali kroz vreme, i dobri odnosi, pogotovo dobri ekonomski odnosi sa Indonezijom, postali su prioritet. Rukovodstvo Timora tada nije želelo da uvredi indonežanski režim. Na kraju, pravda je žrtvovana u korist sve pomirljivijeg pristupa prošlosti. Obe države su tada želele da regulišu taj ogroman prostor van domašaja pravde, ali želele su da to urade bez zadovoljenja pravde u slučajevima najozbiljnijih počinitelaca. Tako se došlo do ideje za međunarodni panel koji bi podržale Ujedinjene nacije. Taj koncept je na kraju prerastao iz međunarodnog panela u bilateralnu komisiju, koja je nazvana Komisija za istinu i prijateljstvo, KIP, tako ću je ubuduće nazivati. Umesto rezolucijom UN-a, uspostavljena je između dve vlade i one su se saglasile da finansiraju komisiju i da članovi komisije budu iz obe zemlje. Trebalo je da sagradi jedinstven pristup u suočavanju sa prošlošću. Proklamovani cilj je bio sprovođenje zajedničke istrage sa ciljem uspostavljanja neosporne istine, šta god ona bila. Nećemo imati vremena da se bavimo time danas. Dakle, cilj je bio jasna istina o povredama ljudskih prava i odgovornosti institucija, a potom i davanje preporuke za unapređivanje izmirenja i prijateljstva i osiguravanje toga da se slični događaji ne ponove u budućnosti. U svom izveštaju, koji je objavljen pre dva meseca, KIP tvrdi da je prva svetska bilateralna komisija za istinu i prijateljstvo. Dalje, tvrdi da predstavlja model saradnje i razvika mehanizama za postizanje konsenzusa čak i o najtežim pitanjima sa kojima razne zemlje mogu biti suočene. Međutim, ne verujem da krajnji proizvod može polagati pravo na savršen regionalni model. Kako su neki komentarisali, bilo je previše prijateljstva i premalo istine. Umesto da bude sastavljena od međunarodnih stručnjaka, komisija je uključivala samo članove iz te dve zemlje, i to u zadatim okvirima za preporuku amnestije i rehabilitaciju nepravedno optuženih osoba, ali ne i krivično gonjenje. Komisija nije morala da utvrđuje pojedinačnu odgovornost, već samo odgovornost institucija, tako da nije mogla da imenuje počinioce. Takođe nije imala ovlašćenja da primora nekoga da se pojavi na saslušanju ili da dostavi dokumentaciju. Mnogi njeni nedostaci mogu se objasniti početnom motivacijom iza formiranja komisije, koja sadrži skrivene ciljeve umesto legitimnih, i, naravno, zadatim okvirima. Kada pogledamo zadate referentne okvire, reč *žrtva* se ne pominje. To je, naravno, naljutilo organizacije za zaštitu ljudskih prava, i dovelo do veoma loših odnosa između KIP-a i civilnog društva. I, po tom pitanju, bilo je veoma malo konsultacija između vlada koje su uspostavile komisiju i građanskog društva, ne računajući kritike upućene samom dizajnu komisije. Štaviše, parlamenti obe zemlje su izbegli da raspravljaju ili ratifikuju referentne

okvire komisije. Tako su nedovoljne konsultacije dovele do suprotstavljene percepcije čitavog poduhvata u građanskom društvu. Zatim, naravno, kada je komisija počela sa radom i okrenula se građanskoj javnosti za podršku u pronalaženju svedoka i podataka, javnost je odbila da se uključi. Ne samo to, već su vođene i kampanje protiv same komisije. Govorio sam već o zadatim okvirima, koji su bili naklonjeni počinocima, i komisija je bila usmerena na zadovoljavanje neispunjenih zahteva za pravdom tako što bi uklanjala pretnju počinocima, umesto da ih primora da odgovaraju za svoja dela. Preskoćiću preko nekih stvari kojima ne moramo da se bavimo. Takođe, mandat komisije je bio ograničen, bez osnova, samo na jednu godinu. Time je komisija bila sprečena da se bavi dubljim kontekstom, tako da nije mogla da ispituje osnovne uzroke konflikta. Brzo ću se osvrnuti na saslušanja. Komisija jeste sprovela šest javnih i manji broj zatvorenih saslušanja. Ova saslušanja su bila problematična jer je optuženima data platforma da se brane promocijom veoma samoposlužnih i sumnjivih objašnjenja koja nisu bili podložna strogo ispitivanju. To je za posledicu u javnosti imalo predstavljanje pristrasne verzije onoga što se zaista desilo. Nezavisni stručnjaci i svedoci uglavnom nisu bili uključeni u ova saslušanja, a žrtve su imale veoma mali broj prilika da nešto kažu. Kada su svedočile, osećale su se nedovoljno bezbednim. Tako je bilo veoma malo podsticaja za iznošenje istine, iako je postojala amnestija o kojoj sam govorio, takozvana amnestija u zamenu za istinu. Zato što je komisija isključila krivično gonjenje kao opciju, ne moram da vam naglasim da nije bilo skoro nikakvog podsticaja bilo za koga da iznese istinu, jer nije bilo izgleda i za kakvo sudsko gonjenje. Sa pozitivne strane, međutim, izveštaj koji je skoro objavljen jeste izneo jake nalaze protiv Indonezije. Utvrđene su teške povrede ljudskih prava, kao što su zločini protiv čovečnosti, ubistva, mučenja, silovanja, prisilna raseljavanja i deportacija. Počinjene su na čitavom području Istočnog Timora, i glavni počinoci ovih zločina su bile grupe koje su podržavale autonomiju. Napadane su pristalice nezavisnosti i delovali su uz podršku, a nekada i uz direktno učešće, indonežanske vojske i policije. Takav nalaz je prilično zapanjujuć, obzirom na kontekst. Takođe je interesantno da je predsednik Indonezije prihvatio te nalaze, i to je bio prvi put da je Indonezija zvanično priznala svoju ulogu u Istočnom Timoru.

Da zaključim, mislim da postoje određene pouke koje možemo izvući iz rada te komisije, koja se predstavila kao prva regionalna ili bilateralna komisija. Prvo, u takve poduhvate se ne treba upuštati bez podrške relevantnih vlasti, međunarodnih organizacija, i naravno, civilnog društva. Da bi se to obezbedilo, neophodno je održati temeljne, sveobuhvatne i metodične konsultacije. Proklamovani ciljevi moraju biti iskreni i legitimni, bez skrivenih motiva, kao u slučaju o kome sam upravo govorio, gde je postojao taj pokušaj da se unapred spreči zadovoljavanje pravde. I, utvrđivanje zadatah okvira mora biti svrsishodno proklamovanim ciljevima, bez pristrasnosti prema jednoj grupi ili frakciji. Puno vam hvala.

**Tea Gorjanc Prelević:** Ja zahvaljujem zaista našim gostima, ovo što smo čuli uopšte je dragoceno za rad koji nam sleduje, a i za sutrašnju sesiju. Veoma je interesantna ova mogućnost o kojoj ćemo svakako razgovarati sutra, a verujem to da Komisija preporuča amnestiju u zamenu za svedočenje, to je nešto što smo videli juče iz iskustva Južnoafričke Komisije, veoma važne su konsultacije kao što je Howard na kraju podsetio i podrška civilnog, građanskog društva koja je donekle u oba primera izostala, a koja se pokazuje kao važna. Dakle važno je ovo što radimo i potrebno je da to radimo

odgovarajuće dugo. Važno je takođe iz iskustva komisija da one nisu baš imale potpuna ovlašćenja u pogledu pristupa arhivama i u pogledu ovlašćenja da primoraju ljude na davanje iskaza i pružanje dokaza, što je nešto o čemu takođe možemo da razgovaramo sutra i da preporučimo izvesna poboljšanja barem u ovom našem slučaju. Sada jeste vreme za ručak ali ako želite da postavite pitanja, ako želite da razgovarate sa našim gostima, možemo da odvojimo za to jedno 10 do 15 minuta. Izvolite. Evo, gospođa u zelenom.

## **Pitanja i odgovori**

**Bakira Hasečić:** Ja želim prvo sviju da vas poselamim i pozdravim i da se predstavim. Znači, ja sam Bakira Hasečić iz Višegrada, jedna od hiljade i hiljade silovanih, seksualno zlostavljenih žena tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu. Postavila bih samo pitanje gospođi iz Argentine na koji način je riješen status, na koji način je riješen status silovanih i seksualno zlostavljenih žena u Argentini od strane vladinog sektora ili su prepuštene same sebi? Toliko za sada.

**Graciela Fernández Mejjide:** Nije bilo takvog zločina, bar ne planski sprovedenog. Silovanje jeste postojalo i bilo je sastavni deo mučenja, ali su te žene uglavnom kasnije bile ubijene. Nije bilo toliko prisutno i nismo imali posebne prijave u vezi sa tim. Neka bude jasno: nije da silovanja nisu postojala, ali više se tu radilo o pojedinačnim slučajevima i žene koje su bile silovane tokom mučenja nisu preživele da to prijave.

**Tea Gorjanc Prelević:** Sa aspekta Istočnog Timora Howard će vam nešto reći o tome.

**Howard Varney:** Silovanja i seksualni zločini su bili ključna karakteristika konflikta u Istočnom Timoru. Svakako da je mandat komisije u Istočnom Timoru bio i istraživanje seksualnih zločina, i, zaista, izveštaj komisije posvetio im je čitavo poglavlje i za njih je okrivio vojne snage Indonezije, uključujući i upotrebu silovanja i sličnih zločina kao dela strategije i taktike za slamanje istočno-timorskog otpora. U vezi sa krivičnim gonjenjem, nažalost, nijedna od inicijativa nije posvetila puno pažnje silovanju i seksualnim zločinima. Samo jedna tužiteljka se usredsredila na to konkretno pitanje, ali, u to je bilo pred kraj svedočenja za taj dan, a i žalila se da je veoma mali broj svedoka bio spreman da da iskaz. Mislim da je ispravno reći da je, iako komisija jeste tom pitanju posvetila neko vreme i pažnju, čak je i održala nekoliko zatvorenih svedočenja o tome, veoma malo pravde pruženo žrtvama.

**Tea Gorjanc Prelević:** Zahvaljujem. Jel' ima još pitanja? Izvolite.

**Kada Hotić:** Ovako slušajući izlaganje gospođe iz Argentine i ovim dešavanjima koji su na neki način činjeni i toliko ljudi je postalo žrtva i toliko ljudi je poniženo i posramljeno i omalovaženo, a toliko malo su doživjeli pravde i pravičnosti. Nije mi jasno, ako budemo po tom modelu sudili i radili kud će ovaj svijet otići. Žrtva je ovde potpuno zapostavljena. Ovdje smo mi u stvari niko i ništa. Bitno je da se piše nekakva istorija, da pravnici iskazuju svoje znanje, svoje sposobnosti, kako će amnestirati zločince, kako će

ublažiti da bi došlo do nekog navodnog pomirenja, suživota, povjerenja u ljudski rod. Ja sam ovdje potpuno razočarana. Žrtva je potpuno zapostavljena. Hvala vam.

**Tea Gorjanc Prelević:** Hvala vam što ste pokrenuli ovo veoma važno pitanje i svakako ćemo zamoliti goste da nam na to odgovore. Ja bih samo iskoristila priliku... Nataša. Izvolite.

**Nataša Kandić:** Ja delim ovo Kadino uverenje. Ja sam potpuno, slušajući našu gošću iz Argentine, bila potpuno poražena tom, da kažem pravdom koja je tamo doneta. Ali bilo je najstrašnije kad je rekla da te mnoge žene koje su silovane, da su ubijene i da nisu mogle da prijave zločin. Mislim da je to strašno. Juče je bila ovde jedna konferencija Regionalnog ženskog lobija i odatle je potekao jedan vrlo dobar, konstruktivan predlog. Sve žene učesnice i članice tog lobija složile su se da to naše regionalno telo treba da se bavi utvrđivanjem činjenica o ratnim zločinima ali su rekle posebno utvrđivanjem činjenica o sudbini nestalih, a drugo, zločinom silovanja, seksualnih zlopotreba žena u ratovima u bivšoj Jugoslaviji. Mi imamo da kažem tu jednu pravnu novinu, a to je da je Haški tribunal utvrdio da je silovanje zločin protiv čovečnosti i mi imamo šansu da sada, na ovim prostorima tim zločinima se bavimo na jedan poseban, detaljan način, imajući u vidu da to jeste jedan od najtežih zločina protiv čovečnosti.

**Graciela Fernández Meijide:** Imala sam malo vremena a i govorila sam malo duže nego što je trebalo. Prvo, kada je demokratska vlada utvrdila plan koji je vojska koristila tokom represije i kada je donet zakon o pomilovanju, nastavljeno je sa osuđivanjem silovanja i otmica dece. Silovanje i otmice nisu bili uključeni u ta pomilovanja, na njih se i dalje gledalo kao na zločin, ali nije u Argentini bio isti slučaj kao u Timoru ili ovde, gde je silovanje deo strategije zastrašivanja društva. U Argentini je do silovanja dolazilo samo kada su zatvarane političke aktivistkinje; to jeste užasno i za osudu, ali nije predstavljalo deo strategije za zastrašivanje. Drugo pitanje, da, bilo je pravde u Argentini; osuđeno je 12 vojnih lica, četiri na doživotno izdržavanje kazne, nekoliko na 8 godina a dva lica su oslobođena. I sa suđenjima se nastavilo sve dok politička situacija oružanih snaga nije naterala da se donese zakon o obaveznom izvršavanju naređenja. Utvrđena su tri stepena odgovornosti: najveća odgovornost, koju su imala trojica vođa hunte u vremenu diktature, manja odgovornost – šefovi vojske, i nikakva odgovornost – službenici i obični vojnici jer su oni, prema zakonu koji je izglasao parlament, bili primorani da izvršavaju naređenja iako su ta naređenja bila neetička. Mi iz organizacija za zaštitu ljudskih prava žalili smo se Vrhovnom sudu ali to su već političke teme, vezane za političke moćnike, nismo imali dovoljno moći da zabranimo usvajanje ovakvog zakona koji je predstavljao jedan vid pomilovanja. Kasnije, za vreme jedne druge vlade, kako sam već rekla, oni su sve oslobodili. A sada se počinje ponovo sa suđenjima i sa procesima koji se veoma sporo, veoma veoma sporo odvijaju i još uvek se susrećemo sa istim poteškoćama: snage koje su počinile te zločine ne daju nam dovoljno informacija o njima. Sve postojeće informacije potiču od organizacija, od samih žrtava, porodica žrtava i od lica koja su preživela. I to je veliki problem. I da dodam još nešto. Druga demokratska vlada naredila je davanje novčane nadoknade porodicama žrtava, sve porodice koje su podnele prijave dobile su novčanu nadoknadu od vlade (...) Ne, nije to predložila Komisija. Predlog Komisije je bio da se nastavi sa suđenjima.

**Howard Varney:** Prvo ću se baviti nečim za šta mislim da je veoma važno, a to je pitanje zašto bi se pratili ovi modeli koji ne obezbeđuju pravdu za žrtve. Prvo, dozvolite mi da kažem, ne predstavljamo ove modele da biste ih pratili, već da biste se upoznali sa drugačijim iskustvima, i, možda baš izbegli da ih ponovite ili bar izvučete neku pouku iz grešaka koje su napravljene. I, svakako, iskustvo sa Istočnim Timorom, sa svojim dimenzijama na lokalnom i međunarodnom nivou - mislim da se iz njega mogu izvući brojne pouke, ali sasvim sigurno ne bih savetovao Komisiju za prijateljstvo i istinu nalik onoj u Istočnom Timoru. Ne bih vam predložio da je jednostavno replicirate, neophodno bi bilo bliže ispitati okolnosti u ovom region pre upuštanja u tako nešto. Potom bih ponudio neke pouke iz Sierra Leone-a, iz konflikta u kom su silovanja i seksualno ropstvo bili ključni. Bio sam takođe uključen u rad Komisije za utvrđivanje istine i pomirenje u Sierra Leone-u, i ono što je na mene ostavilo jak utisak jeste odluka mnogih žena, žrtava silovanja i seksualnog ropstva, da javno svedoče kada im je data prilika, ali, naravno, i na zatvorenim saslušanjima. Javna svedočenja su bila dostupna javnosti i radio i televizija su ih prenosili. Nekoliko veoma hrabrih i odlučnih žena su osetile da čitava zemlja mora iz prve ruke da sazna o patnjama koje su proživele kroz seksualne zločine. Mislim da je odluka tih žena da javno svedoče zaista predočila javnosti užase tog konflikta, i ukazala na mere neophodne da bi se sprečilo ponavljanje takvih zločina. Štaviše, komisija je posvetila posebno poglavlje pitanju polnih zločina, zajedno sa preporukama reforme krivične procedure, kako bi se obezbedilo prikupljanje i zaštita dokaznog materijala, kako bi se krivična gonjenja zaista odigrala i kako bi žrtve polnih zločina bile adekvatno zaštićene ukoliko bi iskoristile krivično-pravni sistem. Preporuke su otišle i korak dalje, i težile su i popravljanju položaja žena u društvu i zaštiti njihovog dostojanstva. Pošto je reč o tradicionalnom društvu zasnovanom na običajnom pravu, ne moram da naglašavam da u takvim društvima žene zauzimaju drugorazredni položaj, preporuke su se bavile i pitanjem jednakosti, reforme običajnog prava, čak i naslednim pravom, koje je u praksi činilo žene građanima nižeg reda. Bilo je čak i preporuka za izgrađivanje ekonomske osnove žena kroz mikro-finansije, i slično. Na kraju, specijalan sud za Sierra Leone je uključio silovanja i seksualno ropstvo u svoje međunarodne optužnice, tako da u slučaju Sierra Leone-a možemo naći puno dobrih primera.

**Tea Gorjanc Prelević:** Ručak je postavljen, ja zahvaljujem našim gostima, posebno zbog toga jer su došli iz daleka da budu sa nama, tako i svima vama na interesovanju i učešću u ovoj sesiji. Hvala vam. Izvolite na ručak.

*(Pauza za ručak)*

Treća sesija:

### **Potrebe žrtava i društva na Kosovu**

**Nora Ahmetaj:** Dobar dan i dobro došli, verujem da ćete ubrzo svi biti prisutni, i vi koji ste u holu, vani, i vi koji ste unutra, dozvolite mi da otvorim. Sugerisem vam da svi imate slušalice, zbog prevoda. Dozvolite mi da otvorim panel koji smo nazvali Potrebe žrtava i društva na Kosovu. Dozvolite mi da se zahvalim gospodinu zameniku premijera gospodinu Ramë Manaju za njegovo prisustvo, gospodi poslanicima koji su našli

vremena i došli ovde, predstavnicima organizacija i institucija civilnog društva, i svima vama ostalim učesnicima. Ja sam Nora Ahmetaj, član sam Upravnog odbora Fonda za humanitarno pravo. Budući da imamo predstavnike državnih organa i civilnog društva, možda je dobro da vidimo koja su mišljenja i pogledi, ili stavovi ovih institucija u vezi sa jednom mogućom inicijativom, za regionalnom inicijativom za istinom i suočavanjem. Dajem reč prvom panelisti gospodinu Ramë Manaj-u da iznese svoje mišljenje u ime Vlade Kosova. Gospodine Manaj izvolite.

**Ramë Manaj**, zamenik premijera Kosova: Hvala vam. Dobar dan svima. Poštovani učesnici ovog IV Regionalnog foruma, zaista sam počastvovan da u ime Vlade Kosova na početku pozdravim sve vas i da vam poželim uspešan rad foruma i da izrazim zahvalnost za celokupnu vašu aktivnost i za organizovanje i današnjem radu na ovu, koliko osetljivu, toliko i značajnu i potrebnu temu, koja nastavlja da bude briga ne samo kosovskog društva, nego i čitavog regiona, i to za jedno dugo vreme. Koordinacija nastojanja i posvećenosti više institucionalnih faktora civilnog društva i u regionalnim razmerima, predstavlja snažno demonstriranje volje i svesti za utvrđivanje činjenica o kršenjima ljudskih prava, koja su, u ne tako dalekoj prošlosti, u našem regionu eskalirala do stepena zločina, i to teških zločina. Rat nije odnos čoveka sa čovekom, nego jedan odnos između država u kojem pojedinci samo slučajno postaju neprijatelji, rekao bi Ruso. Ali oni, dakle pojedinci, su ti koji teško trpe, a čije posledice ostaju za duže vreme rasprostranjene. Kosovo je zbog diskriminacije, nasilja, primenjenog terora, kraj rata dočekalo sa veoma teškim posledicama. Teški zločini, kao što su masakri, ubistva, ranjavanja, masovne grobnice, pogubljenja, spaljivanja, čak do stepena karbonizacije, torture, hapšenja, nestanci, silovanja i drugo, ostavili su tragove, posledice i traume i teška psihološka i psiho-socijalna stanja. Među najtežim posledicama koje nastavljaju da okupiraju kosovsko društvo u svim ovim poratnim godinama, kao što je i danas u više navrata naglašeno, jeste neotkrivanje sudbine otetih, i dalje nepronađenih i možda i nestalih i najveća nepravda je to što se nastavlja, to je ono što nema kraja, što je beskrajn bol. Međutim, poglavlje dugog bola trebalo bi zaključiti, što pre, utoliko bolje. Ja mislim da će trebati barem zvanično da se zna, jer se nikada neće znati za taj broj koji je i dalje ostao neutvrđen, još uvek nepronađenih, ali to bi bilo ono što su u najmanju ruku želje članova porodica, Kosova, njegovih građana, ali i njegovih institucija. Postavlja se, dakle, kao hitan zahtev i suštinska potreba da srpska država kod koje se adresira otkrivanje sudbine oko 2000 lica, demonstrira dobru volju i da informacije i rasvetli mučan mrak. Treba to da učini ukoliko želi da dokaže pristup dobrim susedskim odnosima između dveju naših zemalja i naših naroda, ukoliko želi opštu stabilnost regiona i regionalnih i evro-atlanskih integracionih orijentacija. Mi javno pozivamo srpsku vladu da preduzme konkretne i konačne korake za zaključivanje ovog tragičnog ratnog poglavlja i da se okrenemo budućnosti i izgradnji dobrih međususednih odnosa, jer je to bez sumnje u obostranom interesu. Ipak, moramo izneti jedno mišljenje. Izgleda da je probleme političke prirode teško rešiti humanim pristupom, ali i pored toga nastojanja koja treba da učine institucije, civilno društvo, razni organi, značajna su, ostaju značajna ne samo do sada, nego i ubuduće, da njihovim neprestanim radom, njihovom stalnom posvećenošću dalje unapređuju nastojanja za jednu ozbiljniju, značajniju posvećenost, humanitarnu, ali i političku, svakako. Inače, skrivanje ili prećutkivanje zločina je pothranjivanje zločina, što se, na žalost, i dalje negativno reflektira. Mnoge krivične prijave, optužbe i tužbe



protiv mnogih počinioca, rekao bih pravno pretpostavljenih ratnih zločina, koje su pre mnogo godina uložene od strane odgovarajućih organa pravde, ostale su zaključane u fiokama. Mi verujemo da će početkom rada EULEX-a ovi slučajevi početi da se procesiraju i da izlađu pred svetlo pravde. **Kažnjavanje zločina od strane društva i identifikacija i kažnjavanje ratnih kriminalaca je, pre svega, zakonska obaveza, ali i moralna, naravno, a istovremeno i satisfakcija za žrtve, za članove njihovih porodica i društvo kao celine. Za žrtve, utvrđivanje činjenica, odnosno istine, procesuiranje odgovornih za ratne zločine neposredno, predstavljaju ne samo satisfakciju, nego i jačanje volje za životom, osećanje pravde i rehabilitacije u društvu.** Međutim, bez sumnje i dalje je ostalo mnogo da se radi u ostvarivanju gore pomenutih ciljeva. Da li je u dovoljnoj meri do sada ispoljavana saradnja neophodnih faktora, dobre volje, relevantnih faktora, posvećenost i podrška delotvornih mehanizama u organizacionom smislu finansijske delatnosti u međusobno isprepletenim objektivama, koji tako nedvosmisleno sadrži u sebi tematiku razmatranja i analitiku ovog današnjeg foruma, pitanje je koje, po mom mišljenju, traži odmereni odgovor. Vlada Kosova i ostale demokratske institucije zemlje su veoma ozbiljno demonstrirale njihovu spremnost i posvećenost za institucionalni tretman žrtava, uključujući zdravstveni, obrazovni, psihološki, sociološki i humani aspekt u funkciji postizanja većeg stepena njihove što potpunije rehabilitacije. Postojala je i nastavlja da funkcioniše jedna saradnja naših institucija iz oblasti, kako bi se na osnovu iskustva drugih zemalja, naučnih i profesionalnih dostignuća, na osnovu moguće finansijske programske i akcione podrške, rehabilitacija učinila mogućom, dostižnom i ostvarljivom. Međutim, koncept i proces rehabilitacije, bez sumnje, zahteva dugoročniju posvećenost, čime ćemo svakako stvarati sve mogućnosti i u tom kontekstu tačna, potpuna, jasna i višedimenzionalna identifikacija i utvrđivanje rehabilitacije, bilo i u fazama razvoja društva, ne samo na Kosovu, nego i u celom regionu, neophodan je uslov odgovarajuće orijentacije daljeg organizovanog delovanja. Ovakvo organizovanje razmatranja potreba žrtava i društva, neophodno postavlja dalje ciljeve i institucionalne, u cilju potpunijeg i odgovarajućeg tretiranja. Panorama potreba žrtava, kako se ista percipiraju od razmera i uzroka, koji su faktori koji utiču na proces rehabilitacije, ispunjavanja zahteva i potreba žrtava, ostaju trajna posvećenost svih institucija zemlje. Domaće i međunarodne institucije koja deluju na Kosovu od kraja rata pa do sada, domaće i strane nevladine organizacije, izgradile su kapacitete i nastavljaju da rade u cilju tretiranja potreba žrtava rata, a one su mnogobrojne i višestruke, iz svih već do sada spomenutih aspekata. Rehabilitacija žrtava, uključujući ovde medicinsku pomoć, psihološko procenjivanje i podršku, individualnu, grupnu ili porodičnu, koja se suočava i sa posledicama i traumama u gubljenju ili smanjivanju sposobnosti delovanja i plodotvornosti u porodici i društvu, uz psiho-socijalnu alternaciju ili u prevazilaženju položaja žrtve - do podrške porodičnog sistema za nastojanja u profesionalnom uzdizanju i zapošljavanju, reintegraciji i resocijalizaciji u društvu žrtava i njihovih članova porodica, svakako nameću ciljeve i kontinuitet institucija zemlje, Kosova i društva u celini, bez sumnje i zemalja regiona. Mada je eliminisanje uzroka koji prouzrokuju smrt, maltretiranje, nasilje i persekuciju ponekad veoma teško ili i nemoguće, otklanjanje posledica takvih fenomena postaje neophodnost, bez obzira na cenu, čak ta cena ne bi trebalo da se dovodi pod nikakvim znakom pitanja, pred nikakvom vrstom dileme. Rat je jedan od razloga smrti i niz drugih posledica, ali generacije imaju za obavezu da rasvetljavajući sve njegove dimenzije i posledice reflektiraju kolektivnu svest da je mir

spas i cilj čovečanstva. Poštovani učesnici, želim da ohrabrim organizatore da nastave sa regionalnim konsultacijama o inicijativama, saradnji i aranžmanima i perspektivama za ispunjavanje istine. Šta više, poštovani učesnici, smatram da je regionalni pristup na utvrđivanju odgovornosti neophodan i to potvrđuje potrebu za jačanjem regionalne saradnje u svim oblastima, a posebno u vezi sa suđenjima za ratne zločine sa jedne strane, kao i što efikasnijoj rehabilitaciji svih žrtava, s druge strane. Ne zaboravimo prošlost, ne radi osvete, ne za revanš i ne za neprijateljstva, nego da ne bismo dozvolili njeno vraćanje i da bi stvorili jedan bolji svet u miru, blagostanju i ljudskom prosperitetu. Posvećenost za smanjenje, ograničenje i eliminisanje štete i posledica štete prouzrokovane od ratova, može se reći da je posvećenost da se zaštiti suština ljudskih prava i da se osigurava i garantuje budućnost u miru za sve. Poštovani prisutni, završavajući naglašavam da nastavak ove posvećenosti preko neprekidne saradnje svih faktora našeg prostora ostaje ne samo zajednička odgovornost, nego i zajednički doprinos. Ovom velikom preokupacijom i vrednošću i ovim dokazom dominacije ljudskog nad apsurdom, pravde nad nepravdom, prijateljstva nad neprijateljstvom, još jednom vam se zahvaljujem i želim vam dalje uspehe.

**Nora Ahmetaj:** Hvala vam gospodine Manaj! Pre nego što ćemo nastaviti sa ostalim panelistima, zaboravila sam da skrenem pažnju još jednom, znam da ste se umorili skrenući vam pažnju danas, ali iz razloga što ćemo imati debatu, imamo negde dva do dva i po sata ili dva sata i dvadeset minuta vremena i zbog toga što imamo mnogo panelista, imamo deset panelista, nemamo mogućnosti da damo više od pet do šest minuta za svakog panelistu za reč, da iznose svoje mišljenje i nakon toga ćemo imati jedan sat ili jedan sat i nešto više vremena za debatu, za vaša pitanja, komentare i vaše proširenje. Još jednom da se pridržavamo temi, međutim, sada bih zamoljila paneliste da se pridržavaju ovom vremenskom roku od pet ili šest minuta. U međuvremenu dajem reč gospodinu Numanu Baliću, iz stranke SDA i istovremeno poslanik Parlamenta Kosova, gospodine Baliću, izvolite!

**Numan Balić:** Hvala vam gospođo predsedavajuća. Posebno mi je zadovoljstvo da mogu pred vama govoriti o ovim veoma značajnim problemima. Dopustićete mi da govorim na mome jeziku u vezi stvari koje sam želeo da kažem i koje sam smatrao veoma bitnima. Tema je *Potrebe žrtava i društva na Kosovu* i ja ću se držati teme, ako Bog da. Dakle na jednoj strani imamo žrtve, na drugoj strani ili takođe imamo na istoj ili na drugoj strani društvo na Kosovu. Naravno da nam je najvažniji problem ili najvažniji cilj pitanje žrtava na Kosovu i da njime treba posebno da se bavimo. Opšta ocijena koju možemo dati u jednoj rečenici je da mi nemamo zadovoljenje prava žrtava nasilja na Kosovu. Žrtve nasilja na Kosovu su ostale uskraćene za to da znaju ko su ubice njihovih najmilijih, čija je ruka to učinila i osatli su uskraćeni za pravdu, a to su pravedne presude koje su trebale da slijede da ti ljudi budu osuđeni na način kako treba da budu osuđeni. U vezi sa ovim pitanjem ću reći jednu vrlo važnu stvar, a ona se tiče pitanja istine i pravde koje su mnogo puta spominjane i gde bih ponovio neka svoja stajališta od onoga prije podne što sam rekao. Jedan od govornika koji je možda svojim emocionalnim govorom zaplijenio srca nekih ovdje, malo me je iritirao nekim svojim stavovima kada je rekao da svako ima pravo na svoju istinu i da svi imamo pravda razmišljamo da li je nešto pravedno ili nepravedno. Moram to da ponovim. Rekao sam pre, ponoviću i sada. Može imati sto

istina ali je samo jedna prava, i može imati sto odluka ali je samo jedna pravedna i samo je jedna mjera odnosno sud pravedan, onaj ko pravedno kazni počinioce i da zadovoljenje ili satisfakciju žrtvi. Mi na Kosovu imamo mnogo, hiljade onih koji su ubijeni, imamo hiljade onih koji su nestali i takođe imamo stotine i hiljade onih prema kojima je učinjeno najrazličitije nasilje. Torture, zlostavljanja, silovanja, progoni i tako dalje. I naravno, postoji jedna posebna kategorija ljudi koji su prognani ili iseljeni. O toj se kategoriji vrlo malo govori. Moram da budem samokritičan, upravo naši ljudi iz institucija Kosova, Vlade Kosova vrlo malo govore o povratku. Povratak je gotovo zaboravljena tema. Na pravi način, naravno. Govori se onda kada su prinuđeni ili pristisnuti od međunarodnih dužnosnika ali na iskreni i pravi način se malo govori. Povratak svih na svoje, pravo je da se svako vrati svojoj kući, pravo je da svako ima svoju imovinu tako da upravo zbog toga mi imamo stanje *de facto*, a ono je podjela *de facto* na sjever, sjeverno od Ibra u kome da tako kažem sada međunarodni izveštači govore o onim krajevima u kojima srpski narod ima većinu ili ima kontrolu, južni dio 85 posto nad kojim bosanske vlasti odnosno većinski Albanci imaju svoju vlast. I naravno ima i onaj dio ljudi koji su iseljeni ili prognani. Ovaj problem koji sada postoji u ovom dijelu svijeta, u Bosni, u mnogo većoj meri u Bosni, a u mnogo manjoj meri na sreću na Kosovu, to su etnička pomjeranja ili etnička čišćenja i svojevrsan problem. Nijedan politički faktor danas u svijetu nije ponudio odgovor na ovo pitanje odnosno sanaciju ovog pitanja. Da se svi povrate na svoja mjesta, da ljudi žive tamo gdje su živjeli i da nema etničkih pomjeranja, novih etničkih granica i enklava. Mi smo, moram i ovo da kažem, mi smo ovdje stotinama godina živjeli, i Albanci i Srbi i Bošnjaci, i svi ostali. Nikada u istoriji mi nismo znali šta su bile enklave. To nije tvorevina, enklave nisu tvorevina ovog doba, ovog razdoblja, ovih ljudi, ovih političkih... oni dobro znaju ko su oni koji su stvorili enklave. Dakle to nije tvorevina ovoga doba niti ove tradicije, niti ove vjere niti ovoga morala. To su problemi koji su uvezeni i oni koji se pomno bave ovim pitanjima neke nađu odgovore i neka kažu odakle dolaze te šeme i prvi prijedlozi za rješavanje, gdje je to izviranje i tako dalje i tako dalje. Drugi problem o kojem sam želio da govorim jeste taj što govorim sa iskustvom čoveka koji je bio direktno sudionik ovih događaja, odnosno sudionik rješavanja, oprostite. 1999. godine poslije rata sam bio u situaciji da se suočim sa mjestima gdje je bilo nasilje. Bio sam u porodici gdje su ljudi ubijeni. Prva porodica koju sam posetio u julu 1999. godine bila je porodica jednog bivšeg srbijanskog policajca, Bošnjaka koji je službovao u toj policiji ali su na žalost žrtve bili njegov stari otac i majka, Murat i Džemila Hasić. Od preko 80 godina. Dakle ljudi koji nisi mislili svojom glavom, ljudi koje slobodno možemo nazvati ekstremistima ubili su te ljude i umjesto da strada čovjek koji je odgovoran jer je zlostavljao mnoge Albance, Bošnjake i sve ostale, stradaju njegovi roditelji i neki drugi ljudi. Tako da žrtve nasilja u mnogo slučajeva kasnije, od tada pa na dalje, od jula, pa do kraja te godine bili su oni ljudi koji nisu bili odgovorni za bilo kakav zločin ili zlostavljanje. I ono što je posebno važno, što želim da kažem ponovo jer sam otprilike upoznat sa mnogim, ja se izvinjavam isto, ovo je vrlo važno što hoću da kažem. Dakle oni koji su bili žrtve nasilja u tih narednih šest meseci, bar što je meni poznato, oko sto ljudi, vjerujte da ima slučajeva da su toga dana i nekoliko dana posle, znali ko ih je ubio. Tu su bili i predstavnici privremenih vlasti Kosova i predstavnici UNMIK-ove vlasti i OEBS i međunarodna zajednica i KFOR, ljudi su prijavljivali, davali du podatke, počinioce nikad nisu osuđeni, pronađeni, pritvoreni i nije obavljen posao. To je veliko pitanje za nas. Dakle nije samo pitanje da mi

raspravljamo, da mi govorimo o nečemu nego je pitanje da ovaj sto, okrugli sto, potom organizacije ove vrste, da podignu snažan glas i da nude one koji su najodgovorniji, vlasti u Beogradu, ljude koji su vršili zločine, odredi i ekspedicije koji su vršili klanja i progone stotine, odnosno hiljade ljudi, 1998. godine, 1999. godine gdje je preko 800.000 ljudi prognano, a možda govori se o 8.000, 10.000, 11.000 ubijenih. Moramo znati koliko ljudi i čije ruke su te koje su ubijale. To je jedini način. Nije dovoljno da mi ovde sad svi pomirimo, da hajde sad udarimo neke pjesme, ne treba nam mržnja, treba nam ljubav i tako dalje i tako dalje. Ovaj će narod da živi i sa tim i bez toga. Ja sam prije rekao u uvodnoj riječi, kažem i sada. Na ovim prostorima ljudi stotinama godina živjeli jedni pored drugih i niko ih nije učio šta je suživot. Bilo je i muslimana i pravoslavnih i katolika i svih. Stotinama godina su živjeli i niko ih nije učio šta je suživot, oni to sami znaju. Ali ako je u pitanju pravda, pravde neće biti dok se zločinci ne kazne. A ako hoćemo da se kazni zločin, onda ih moramo tražiti gdje ih je najviše, prošla vlast i ova vlast i svi oni koji se bave, i Tribunal u Hagu i međunarodni činioци koji imaju veliku, veliku odgovornost, ogromnu odgovornost jer su među onima koji su naravno bili u značajnoj meri sponzori svih ovih događaja koji su se desili. Evo sad ću da završim molim vas, samo malo. Ovo je važno. Ja sam čekao cio dan da ovo kažem. Ja sam sudionik tih događaja i ja sam bio u dvorištima ljudi koji su ubijeni i ja sam branio stotine ljudi, a to vi niste radili. I moram da vam kažem da nije isto ako neko sjedi za stolom i priča i ako neko deset godina, deset godina obilazi ljude, da bi podržao te ljude da bi oni dobili pravdu koju zaslužuju i da...sada ću da dovršim. Dakle niko nema pravo na monopol na istinu ali je istina ta, molim vas. Ne mogu reći Albanci na Kosovu krivi su samo Srbi, kriv je samo Beograd i niko više. Nije istina. Beograd je možda kriv 90 posto ali 10 posto ili 15 posto ili 20 posto krivica je ovdje kod nas. Jer ovdje kod nas iza rata 1999. godine je ubijeno 700 ili 1.000 ljudi ili možda više, ja ne znam tačno koliko. Neka je samo jedan ubijen. Znam da je ubijeno oko stotinu Bošnjaka, znam da se za 80 posto ljudi zna ko ih je ubio. Zakon ne reaguje, ministarstva ne reaguju, Vlada ne reaguje, gospodin koji je potpredsjednik Vlade koji je pored mene, osim ovih poruka koje je uputio trebao je uputiti, neka mi dopusti, moram da govorim kao čovjek, koji su mehanizmi da se zločinci kazne. Mi ćemo kazniti naše zločince na Kosovu, Srbi neka kazne njihove zločince u Beogradu, međunarodna zajednica nam treba pomoći u tome, a ne izmišljati toplu vodu i učiti nas šta je suživot. Mi znamo šta je suživot. Neka nam pomognu molim vas... hoću da dovršim, ne možete me prekinuti. Još jednu rečenicu imam. Molim vas. Dakle neka nam pomognu da se kazne zločinci i neka nam pomognu ono zbog čega smo najviše ovde. Gdje su ubice, dželati ovih ljudi koji su nestali i gdje su nestale osobe. Ako ne možemo da riješimo mnoga pitanja, ako ne možemo riješiti još uvijek statut Kosova, granice, carine i tako dalje i tako dalje, pa moramo riješiti pitanje nestalih osoba. Ja ovde vidim ljude i Albance i Srbe i mnoge druge koji su došli... molim vas i koje interesuje sudbina njihovih nestalih. Naša je obaveza danas, završavam da damo snažnu poruku, a ovaj skup neće imati nikakvog smisla ako ne bude imao snažnu poruku da se kazne počinioци, da se pronađu nestali, da se zadovolji pravda, onda će biti i suživota i ljubavi i sevdaha i svega ostalog. Hvala vam ljepo.

**Nora Ahmetaj:** Hvala vam puno. To i jeste cilj ovog skupa gospodine Baliću i ostali koji u njemu vide da ima spremnosti ne samo od državnih organa, nego i od civilnog društva da počinjemo da iniciramo jedan dijalog i regionalni i da vidimo šta nam kažu i ostali

panelisti, i istovremeno moram svakako da napominjem da neće imati luksa da govore deset minuta jer imamo mnogo zainteresovanih ovde, koji bi hteli da iznose svoja mišljenja, a u međuvremenu dala bih reč gospodinu Rafael Neigel, koji je rukovodilac Departmana za odnose u zajednici pri ICO u Prištini.

**Rafal Naigel**, Međunaodna civilna kancelarija: Gospođo Predsedavajuća, dame i gospodo, u ime Međunarodne Civilne Kancelarije, želeo bih da čestitam organizatorima ovog skupa na ovom ogromnom poduhvatu. Sam početak je logistički izazov - okupljanje 400 učesnika iz čitavog regiona jugo-istočne Evrope. Posebno me raduje da se ovaj, četvrti skup održava u Prištini. To šalje jak signal. Kosovo je uključeno i neodvojivo bilo od koje regionalne strategije koja se bavi prošlošću u bivšoj Jugoslaviji. Ono je ključno za napredak ka budućnosti čitavog regiona, i ta budućnost leži u Evropskoj Uniji za sve zemlje koje su proistekle iz ruševina bivše Jugoslavije. MCK sa velikim interesovanjem prati aktivnosti ove regionalne koalicije i posebno sam srećan što su vlada i skupština Kosova široko zastupljene na ovom skupu. Ovog jutra tu su bili predsednik i ministar pravde, a danas su tu zamenik premijera i nekoliko predstavnika skupštine. Kada je Kosovo proglasilo nezavisnost 17. februara ove godine, obavezalo se na primenu sveobuhvatnog predloga o statusu, u obliku u kom je sačinjen pod rukovodstvom predsednika Marti Ahtisarija. On na Kosovu predviđa uspostavljanje opšteg i polno savesnog pristupa ispitivanju prošlosti, koji uključuje široki spektar inicijativa u vezi sa tranzicionom pravdom. Štaviše, statusni predlog predviđa da Kosovo i Republika Srbija preduzmu sve neophodne mere za utvrđivanje i obezbeđivanje informacija u vezi sa identitetom, lokacijom i sudbinom nestalih osoba. Kosovo će u tome potpuno saradivati sa Međunarodnim Komitetom Crvenog Krsta i nastaviće da konstruktivno, efikasno i bez odugovlačenja učestvuje u radu grupe za nestala lica. MCK podržava učešće vlade Kosova u ovoj radnoj grupi čiji sledeći sastanak je predviđen za 7. novembar. Međunarodni civilni predstavnik Pieter Faith je ovo naglasio kada se, na međunarodni dan nestalih, 30. avgusta, sreo sa predstavnicima koordinacionog veća Asocijacije Porodica Nestalih lica na Kosovu. Ratnim zločinima i grubom kršenju ljudskih prava mora se pristupiti na sveobuhvatan način, bez obzira na to gde i kada su se dogodila, i ko ih je počinio. MCK podržava kosovske vlasti u koracima koje su poduzele po tom pitanju. Prihvatanje sopstvene prošlosti je nekada bolan, ali ključan korak. To je korak ka pomirenju i održivoj budućnosti u miru. Dugujemo taj korak budućim generacijama. Hvala vam na pažnji i želim vam plodnu konferenciju, i sa nestpreljenjem iščekujem dalju raspravu. Hvala.

**Nora Ahmetaj**: Hvala gospodine Rafael, hvala vam na vašem doprinosu i što ste ispoštovali vreme. Sada dajem reč gospođi Klaudia Kuljuh iz Međunarodne komisije za nestala lica u Bosni i Hercegovini.

**Klaudija Kuljuh**, Međunarodna komisija za nestala lica (ICMP) - je osnovana 1996. godine sa prvenstvenim zadatkom da obezbedi političku asistenciju vladama u regionu u pronalaženju rešenja porodica nestalih odnosno odgovora o njihovim najbližim koji su nestali u konfliktima. Što se tiče samog Kosova još uvijek oko 2.000, odnosno između 1.900 i 2.000 nestalih, o čijim se sudbinama ništa ne zna. Riješenje odnosno pronalazak riješenja odgovora o nestalim nije samo bitno za porodice nestalih nego je jako bitno i za

kompletno društvo u cijelini, kao što to važi na Kosovu tako važi i u potpunom regionu. Od 1999. godine Međunarodna komisija je obezbeđivala asistenciju vladama u pronalaženju nestalih kao i tehničku asistenciju. Kada kažem tehničku asistenciju, na Kosovu koje je zapravo različito od ostalog regiona, na Kosovu se naša asistencija ogleda kroz DNA analize. Ja ću govoriti malo u ciframa, možda vam to da nekakvu sliku oko toga koliko je do sada urađeno na Kosovu što se tiče DNA analiza. Do sada je prikupljeno 14.339 krvnih uzoraka koji predstavljaju 4.198 osoba. Za svaku nestalu osobu postoji priča koju društvo mora čuti. Što se tiče koštanih uzoraka do sada smo dobili profile iz 3.947 koštanih uzoraka. Ova cifra zapravo predstavlja 2.139 osoba. Razlika u ovom ciframa se tiče reasocijacija kada imate slučajeve gde su koštani uzorci izmješani odnosno... pardon, posmrtni ostaci izmješani u grobnicama tako da doktori sudske medicine pokušaju sklapati posmrtne ostatke preko DNA analiza. Govorim cifre zato što to možda dobro neku bolju sliku o kolikom broju sudbina govorimo ovde jer ako kažem da do sada imamo preko 4.000 krvnih uzoraka za nestale, vi morate pomnožiti taj broj sa najmanje 10 članova obitelji, najbližih, koji žele da znaju šta se desilo. Ja verujem da je taj broj puno veći ali evo, recimo da je bar 10. Mislim da svi ti članovi obitelji kao i društvo na Kosovu kao i u regionu trebaju da znaju šta se desilo, trebaju čuti priču i porodica, a i žrtava jer za svakim stoji priča. Što se tiče izgradnje kapaciteta institucija, do sada u regionu, a evo i na Kosovu mi smo pokušali asistirati vladama kod osnivanja komisija, u Bosni i Hercegovini je to Institut za nestale osobe, zadatak komisija je bilo znači prikupljanje informacija o mogućim lokacijama grobnica i sama koordinacija na terenu kao što sam rekla, mi pružamo forenzičku asistenciju u svim ostalom državama osim na Kosovu jer to os nas nije traženo. Al evo, navešću jedan primer šta znači kada vlada želi da se neke stvari urade odnosno kada je vlada voljna dati odgovore. 2001. i 2002. godine, ja verujem da većina od vas zna da su se obavile ekshumacije na Batajnici. Mi smo bili prisutni u vidu forenzičke potpore ekspertnim timovima koji su radili i sva ova tijela koja su ekshumirana identifikovana su preko DNA metoda i predana na Kosovo. Govorim znači o nestalim sa Kosova. To je jedan znak što se može napraviti kada vlada želi da priča i kada vlada želi da otvori svoje fajlove o nestalim osobama. Ja se nadam da takva tendencija će se nastaviti u regionu jer je to jedini način doći do odgovora. Pored ova dva aspekta kojim se vavi ICMP, treći aspekt je izgradnja odnosno osveživanje civilnog društva. Do sada, od 1998. godine, pa na ovamo je održano 10 regionalnih konferencija koje su bile forum za porodice nestalih da sjednu zajedno da se razgovara. Ponovo ove godine će se održati XI, krajem novembra u Beogradu, mnogi od vas verujem da će biti prisutni na toj konferenciji. Ono što je evo, recimo na nekakav način je porazno je da na svakoj toj konferenciji udruženja donesu svoje zaključke i koliko sam ja upoznata, veoma mali broj tih zaključaka su implementirani odnosno ostvareni od strane vlada. Predmet koji ponovo stoji pred društvom i pred porodicama kojim se moraju pozabaviti, naša tendencija je da se uključe i druge nevladine organizacije i da se upoznaju sa problem nestalih jer koliko god izgledalo da su ljudi svjesni toga na žalost i nisu. Ne čuje se glas porodica nestalih. Smatramo da bi trebali puno biti glasniji. Jedan od načina da budemo gladniji odnosno da se čuje ono što vas tišti, problemi s kojima se suočavate je da se uključe druge nevladine organizacije. Evo još možda samo da napomenem, da što se tiče Kosova mi učestvujemo i u pravljenju Nacrta zakona o nestalim osobama, već jedan takav zakon postoji u Bosni i Hercegovini i kažu da je dosta dobar model, na žalost u Bosni i Hercegovini jako loše ide sa



implementacijom Zakona o nestalim. Nadam se da ovde takva situacija neće biti i da će se taj zakon usvojiti što je brže moguće. Hvala.

**Nora Ahmetaj:** Hvala vam gospođo Klaudija Kuljuh. Išli bi redom, tako prema agendi, Bekim Blakaj, iz Fonda za humanitarno pravo Kosovo će nam reći nešto o konkretnom radu organizacije vezano za temu.

**Bekim Blakaj:** Hvala vam Nora. Zbog toga što su moji prethodni govornici, jedan njihov deo produžili nešto duže, ja ću zapravo biti nešto kraći. Ja bi hteo da sve vas pozdravim koji ste došli danas na ovom forumu, ali bih posebno pozdravio članove porodica žrtava. One koji su došli sa Kosova, one koji su došli iz regiona i koji su putovali i preko 10 sati. Osećam se malo loše, govorim o potrebama žrtava, zapravo ja osećam jednu potrebu, a to je da bi bilo bolje da ja slušam žrtve, nego da im ja pričam, ipak mada je veoma nezahvalno govoriti o potrebama žrtava u ovom trenutku, ipak ću dakle reći nekoliko reči, ne želim da zvuči kao kritika institucijama, ali ipak institucije koje su kompetente za tretiranje žrtava i njihovih porodica, ipak među nama su danas predstavnici porodica žrtava i mnogi pojedinci koji imaju žrtava u njihovim familijama i moramo se zadržati na nekoliko evidentnih problema koji se odnose na problematiku, na ovu problematiku koju danas tretiramo. **Zapravo budući da se preko 1900 lica sa Kosova smatraju nestalim, mi još uvek nemamo jedan zakon koji bi regulisao pitanje ovih lica, status ovih lica.** Čini mi se da je i zamenik premijera spomenuo ovo pitanje, ali na žalost nemamo jedan takav zakon. **Prilikom našeg rada na terenu često puta nam se dogodilo da su nam se članovi porodica žrtava žalili na proceduru regulisanja lične dokumentacije, njima je trebalo da idu sa dva svedoka u opštinu da bi uzeli jedan dokument i da sa tom dvojicom svedoka potvrde, da dokazuju da imaju nestale u svojim porodicama,** za šta mislim da nije mnogo dostojanstveno za žrtve. Takođe, u porodicama civilnih žrtava ima diskriminiranih i zakonom o statusu i pravima članova porodica palih boraca, invalida i veterana OVK, porodica civilnih žrtava rata. Dok je za prve dve kategorije zakon počeo da se primenjuje još na početku 2007. godine, za treću kategoriju ovaj zakon je počeo da se primenjuje tek početkom ove godine, dakle januara 2008. godine. Mi smo naišli na takve primere gde je bilo i zloupotrebe sa ovim zakonom, na osobe, porodice koje nisu imale žrtve iz njihovih porodica, a uživaju pravo na socijalnu pomoć, dok veći broj porodica žrtava još uvek nije regulisao ovo pitanje, međutim ovi problemi ja ne smatram da su najveći za porodice žrtava. Među nama se danas ovde nalazi jedan gospodin koji je prodao svu imovinu, a tu imovinu su mu uzeli ratni profiteri, ubeđujući ga da će tim novcem pronaći njegovog živog sina. Nije to jedini slučaj, ima na stotine slučajeva. Na žalost i na ovakav način su žrtve zloupotrebene. Verovatno se svi slažete da se na ovaj način ne vraća dostojanstvo žrtvama, šta želim da kažem, mada često nailazimo na terenu na slučajeve gde članovi porodica ne žele da daju izjave o tome šta im se dogodilo, zapravo ne da oni ne žele, nego su se umorili davajući izjave a nemajući nikakve koristi od toga. U ovom slučaju ne mislim na materijalnu dobit. **U stvari žrtve imaju potrebe da govore o tome šta im se dogodilo, ali u većini slučajeva one nailaze na gluvo uho i ništa se nakon toga ne događa. Žrtve imaju pravo da znaju istinu, žrtve imaju pravo da traže odgovornost za ono što im se dogodilo, naravno da imaju pravo da traže i obeštećenje,** zatim možemo govoriti o pomirenju, zapravo samo još to i završiću Nora, u stvari mnogo me je jedan slučaj pogodio, izvinite što sam ovako neposredan i govorim iz mog iskustva na terenu, veoma



često se govori da su se članovi žrtava osvetili prema drugim zajednicama, ja ne delim takvo mišljenje, bio sam u jednom selu pre nekoliko godina u blizini Peći/Pejë, gde je jedan čovek izgubio četiri sina, video je ubijena tela i nakon toga su nestala, četiri dana nakon toga on je intervenirao da bi spasio dve starije žene, druge zajednice, koje su hteli da ih kidnapuju, ali on je reagovao i spasio ih je i imao je samo lepe reči za njih, tako da ja ne delim mišljenje da se članovi porodica žrtava mogu pretvoriti u agresore; izvinite možda sam govorio malo i sa emocijama, ali u svakom slučaju - još jednom bih vam se zahvalio za učešće na forumu. Hvala vam Nora.

**Nora Ahmetaj:** Hvala Bekime. Pre nego što dam reč predstavnicima organizacija članova porodica nestalih ili kidnapovanih, koji će nam doneti njihova iskustava i pošto je Bekim naćeo nekoliko tema koje se odnose i na tretiranje nestalih osoba i od vladinih institucija ili parlamenta, ne donošenje zakona ili pravilnika, s obzirom da. zamenik premijera mora brzo da ide, pitala bih ga šta je preduzela Vlada Kosova, ili kako stoji u vezi sa položajem nestalih osoba ili žrtvama rata.

**Ramë Manaj:** Značajno je da se sa ovog i sličnih foruma donose jasni zaključci kako bi orijentisali dalja delovanja. Ujedno i preokupacija u zajedničkom zalaganju, ova preokupacija i zajedničko nastojanje može se razložiti, možda, u više taćaka ili pod taćaka, ali proizilazi da tretman žrtava rata, njihovo zaslužno tretiranje je jedno zajedničko nastojanje. Źao mi je što to kaćem u neprisutnosti gospodina Balića, građani i institucije se nalaze u jednoj liniji demarkacije jer je to zajednićki problem i da ne može biti podeljen. Naravno, svaki ima za obavezu dati svoj doprinos u nastavku, stoga i institucionalna preokupacija je jedna preokupacija od velikog znaćaja za institucije i za ćlanove porodica kao i svih građana na Kosovu i van Kosova, a to je otkrivanje sudbine nestalih, koji, osim što nisu sami fizićki prisutni, prouzrokovane su i Źrtve i posledice kod svojih ćlanova porodica i u vezi s tim i kod lokalnih institucija, građana Kosova. Ćlanovi porodice na Źalost su bili i dalje ostaju u nemogućnosti... onemogućeni i zbog ćinjenice da adresa, kako je već sada jasno poznata, kako je rećeno nekoliko puta do sada, je Srbija, drŹava Srbija koja je prouzrokovala rat, kao ona koja je kidnapovala naće ljude iz izbeglićkih kolona, na putevima, u školama, iz dvorišta i da ima jasnu adresu. Neko je ovde pominjao da sada već pojedinci i pripadnici ćlanova porodica jedva pristaju da daju izjave, ali naravno oni se moraju razumeti jer često puta su se ponavljale iste deklaracije i da od istih nije bilo efekata. I pored napora od strane Međunarodnog komiteta Crvenog krsta i od brojnih drugih međunarodnih faktora na Kosovu da koriste sve njihove kapacitete, sve njihove mogućnosti uticaja, **problem nestalih na Kosovu, govorim o njihovom najvećem broju, govorim o onima ćija adresa i tragovi se adresiraju u Srbiji, stvoren je i dalje ostaje kao politićki problem.** Međutim, ja bi se vratio na direktan odgovor na pitanja, šta su učinile institucije Kosova do sada? Ja bih rekao o tome šta se danas ćini jer ne dajem sebi za pravo da govorim za prošli period, posebno prije 17. februara, kada se zna da rukovodstvo, upravljanje Kosova je bilo zajednićko. Uslovno rećeno zajednićko jer su glavnu odgovornost imali međunarodni faktori, u ovom kontekstu UNMIK kao civilni faktor je imao rezervisane nadleŹnosti u kojima, na Źalost, mi nismo mogli imati pristupa, ćak bih rekao i to da i dan danas imamo odrećenih poteškoća, kao na primer u vezi sa prenošenjem podataka iz kancelarije UNMIK-a za nestale. Ali, Vlada Kosova je, u ovom sastavu, nastavila da funkcioniše i nastavila je da

održava funkcionalnom vladinu komisiju koja je učinila i čini ono što je moguće, ono što se zahteva od nje i ono što može učiniti. U ovom trenutku nalazim se u zajedničkim naporima sa Međunarodnim komitetom Crvenog krsta da povećamo kapacitet te komisije kako bi smo nastavili rad, rekao bih još uspješnije, naravno, i u istraživanju masovnih grobnica, ali i u logističkoj podršci za članove porodice. Drugo, ja ne znam kada su započeta nastojanja za izradu jednog zakona, jednog nacrtu zakona za nestale, ovde su pomenuti brojni aspekti iz te problematike koja se direktno nadovezuje sa civilnim žrtvama, ranijim zakonom, stoga sa početkom ovog dela tretiranja članova porodica nestalih, nešto kasnije i sa ostalima, aktuelno smo pri okončanju izrade nacrtu zakona za nestale, u kojem snažno verujemo a i ja verujem da ima participacije, ima učešća u izradi istog i od strane civilnog društva ali i od Asocijacije udruženja članova porodica i nestalih, kako bi izradili jedan što sveobuhvatniji zakon, što funkcionalizaciji, koji se može realizovati što kvalitetnije, rekao bi u smislu pokrivanja kako zahteva takođe i određenih potreba, ali, molim vas, verujem da neću reći ništa novo ako kažem da svaki deo kosovskog društva je njen današnji deo, ne može imati radikalnih promena između jedne kategorije u odnosu na drugu kategoriju, jer mi imamo stanje ovakvo kakvo imamo i ekonomsko i početak izgradnje jedne nove države suočava se sa brojnim izazovima, sa brojnim problemima, pre svega ekonomskim problemima i to reflektira u toj kategoriji ali i u institucionalnom tretmanu svih zahteva i te kategorije, kategorija koja ostaje najbolnija, koju muči i toliko dug bol. Kako god bilo, mi kao institucije ćemo nastaviti sa radnjom i sa lokalnim organizacijama ali i sa onim međunarodnim kako bi smo učinili sve što je moguće, u prvom redu radi pokrivanja poglavlja nestalih, paralelno s tim i još zaslužniji tretman, još sadržajniji, još svestranije i u odnosu na žrtve i za efikasniji tretman u smislu potpune realizacije istih, u punom smislu reči, kako bi se pretvorili u faktor za pružanje doprinosa za društvo i za građane koji žele da zaborave što pre tu prošlost. Ne radi se o tome da mi ovde izgovorimo velike reči i reči pomirenja ali mi treba da se suočavamo sa realnošću a realnost je ova koja jeste, jeste to da smo dovedeni, nalazimo se u ovoj fazi, u ovim trenutcima u kojima se nalazimo, ali mi moramo ići dalje sa svim problemima, naravno uz ujedinjenjem snaga, nadamo se da ćemo smanjiti poteškoće i probleme jer je budućnost nezaustavljiva. Mi, da ne pređem u delu političkih fragmenata, ne možemo shvatiti saradnju barikadiraњem, saradnju između Srba i Albanaca ali i unutar Kosova, ali i Kosova i Srbije. Ponavljali smo nekoliko puta da je faktor, da je značajan trenutak za srpsku vladu, za srpski narod, da direktno doprinose u otkrivanju sudbine nestalih kako bi prevazišli jednu anatemu, da prevaziđu jednu snažnu i veliku barijeru na putu re afirmacije, saradnje i mirne koegzistencije u ovom regionu. Hvala vam, meni se čini da sam ponovo odužio.

**Nora Ahmetaj:** Hvala. Dajem reč Snežani Zdravković iz Udruženja članova porodica kidnapovanih i ubijenih na Kosovu.

**Snežana Zdravković:** Poštovana gospodo, poštovane porodice stradalih koje ste došli iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Crne Gore, obraćam vam se kao predstavnik Udruženja porodica kidnapovanih i ubijenih, 1998, 1999, 2000. godine na Kosovu i Metohiji. Kao prvo, želela bi da u ime Udruženja odam zahvalnost organizatoru ovog skupa, Fondu za humanitarno pravo i svim onim koji su ponovo okupili predstavnike žrtava sa prostora bivše Jugoslavije. Ovde su i neka od pitanja za koja se nadam da će budića Komisija naći

načina da da odgovore. Udruženje porodica kidnapovanih i ubijenih 1998, 1999, na Kosovu i Metohiji prikupilo je podatke za 2.500 žrtava, Srba, Roma, Turaka, Goraanca, Albanaca i drugih koji su stradali na prostoriju Kosova i Metohije u predratnom periodu od maja 1998. godine, 1999, 2000, pa nadalje. Da su Srbi prve žrtve govore činjenice o otmici 10 rudara rudnika Belačevac, civila meštana Opteruše, Orahovca, Suve Reke, koji su oteći u periodu od maja do jula 1998. godine. Od tada se svakog dana nastavljaju otmice, kidnapovanja, ubistva, kako nedužnih civila tako i vojnika, policajaca. A godine 1998, 1999, 2000 do 2004. su godine najvećeg stradanja srpsog naroda na Kosovu i Metohiji. Porodice već 10 godina tragaju za istinom o svojim otećim, ubijenim članovima. Tragajući za tom istinom dobijamo razne informacije, poluinformacije da su na lokaciji sela Žilivoda u nekim jamama ubijeni i baćeni rudari rudnika Belačevac, da su se logori sa kidnapovanim Srbima nalazili u Matićanu, Dragobilju, Drenovcu, Lapušniku, Likovcu, Rukotu, Ljubićevu, Mališevu, Sopini, selu Zlaš, Planei, Mušutištu, Kojlovcu, Juniku, Krpimeju, na Batlavi. A formirani su u mnogim objektima većih gradova širom Kosova i Metohije. O tome svedoće brojni podaci i saznanja kao i neznatan broj onih koji su uspeli da pobegnu iz ovih logora i tajnih zatvora takozvane OVK. Za postojanje logora u kojima su držani zarobljeni civili ćula je ne samo domaća, već i svetska javnost. Prvanstveno predstavnici Verifikacione misije OEBS-a i Međunarodnog komiteta Crvenog krsta, a imamo i izjave svedoka da su predstavnici Međunarodnog komiteta Crvenog krsta obilazili logore takozvane OVK u kojima su bili zarobljeni Srbi, Romi i ostali. I zato od njih traćimo podatke koje su tada prikupili jer kao porodice žrtava imamo pravo da znamo istinu koju čekamo jednu deceniju. Naše porodice su od perioda 1998. godine, a i kasnije neprestano traćile pomoć i konkretno preduzimanje mera od strane OEBS-a i Međunarodnog komiteta Crvenog krsta da oslobode naša najmilije ali na žalost niko ništa nije preduzeo da se ijedan od kidnapovanih civila oslobodi, a zloćinci kazne. Na žalost to se nastavlja i posle dolaska Mirovnih snaga na tlu KFOR-a, UNMIK-a. Zbog toga odgovornost snose ne samo komandanti i neposredni izvršioći takozvane OVK već i generali KFOR-a, NATO i UNMIK-a. Da su pojedine žrtve bile u životu pokazuje kasetna na kojoj se nalaze ćetiri oteta Srbiana, gde ih ispitiuju lica albanske nacionalnosti. Na toj kaseti je i Žarko Spasić koji je otet 14. maja 1998. godine kao prva civilna žrtva na Kosovu i Metohiji. Kasetu su pronašli pripadnici MUP-a na terenu Likovac Lapušnik, u logorima koje je držala takozvana OVK, ta kasetna je proslećena Sudi za ratne zloćine, haškim istražiteljima, bivšoj tućiteljki Hašskog tribunala Carli del Ponte, a predoćena je i šefovima UNMIK-a. KFOR i UNMIK su nemo posmatrali zloćine i otmice koji su se odigrali pred njihovim oćima i nisu ništa preuzeli da ih spreće, a Rezolicijom 1244 svu obavezu za bezbednost su preuzeli voćnici iz NATO i KFOR-a. Takoće nisu ništa preuzeli da se rasvetle zloćini i uhapse izvršioći krivićnih dela. Najstrašnja je ćinjenica da se posle dolaska KFOR-a i UNMIK-a broj ilegalnih zatvora i logora takozvane OVK povećavao. To nam je potvrdio na sastanku u Mitrovici bivši pripadnik UNMIK policije CCAU, Malkolm Stark i rekao da je na Kosovu bilo 144 logora pod komandom takozvane OVK, o kojima su UNMIK i KFOR imali pouzdana saznanja. Šta je sa tim logorima, šta je sa ljudima koji su u njima zatvoreni. Javno pitam da li su patolozi Hašskog tribunala i ICMP obavili stručnu identifikaciju i utvrdili pravi identitet žrtava jer imamo podatke od samih haških patologa da je u preko 30 odsto pogrešna identifikacija žrtava. Źelimo da znamo da li je naknadno uraćena identifikacija, DNK analizom i potvrćen identitet tih žrtava. Ako nije, zahtevamo da se to što hitnije uradi zbog

mogućnosti da su neke porodice preuzele tuđa tela i da će mnoge porodice ostati bez tela svojih najmilijih. Dokaz tome je oko 500 tela pozitivne identifikacije koje se nalaze u mrtvačnici u Prištini. Pošto ne znamo za sudbinu 540 žrtava, sumnjamo da su to kosti naših najmilijih i neshvatljivo je da se godinama ne zna čije su to kosti. Pripadnici KFOR-a su za sve zločine imali prikupljene podatke, video zapise, fotografije, izveštaje ali su svu tu dokumentaciju koja bi nam koristila u razotkrivanju prave istine odnosili sa sobom u svoje matične države. Apelujemo da se sva dokumentacija koje je odneta vrati i dostavi Sudu za ratne zločine u Beogradu jer je to po tvrdnji Haškog tribunala specijalni sud nadležan za rešavanje takvih slučajeva. Haški tužilac Carla del Ponte je tvrdila da su svi Srbi, Romi i ostali ubijeni, pitamo se zašto se to krije od porodica i javnosti. Još 2001. godine haški tužilac Carla del Ponte i šef istražnih jedinica Tribunala Marti Ratikeinen su dobili zapešaćen koverat sa imenima 300 kidnapera i ubica ali niko od njih nije proceuiran čak ni po komandnoj odgovornosti. Da su svi oteți ubijeni potkrepljuje i činjenica o svakodnevnim ekshumacijama. Na žalost našim porodicama, pa i nama kao predstavnicima ne da se pristup na lokacije masovnih grobnica ubijenih Srba. Dragodan 1,2 i 3, masovnoj grobnici u selu Ugljare, Volujak, Radonjičko jezero, u Klečki i na drugim mestima, na pravoslavnim grobljima širom Kosova i Metohije. **Javno se obraćam predstavnicima albanskih žrtava, pomozite nam da se naši najmiliji oslobode i vrate svojim porodicama ako su još u životu. Odgovor tražimo od očevidaca tih otmica koji su u institucijama Kosova. Albanske porodice znaju šta znači oslobađanje njihovih 2.108 zarobljenih, mnogi kao dokazani teroristi i zločinci koji su osuđeni pravosnažnom sudskom presudom. Zbog svega ovoga pitamo se zašto nema pravde i za srpske žrtve, zašto o njihovom stradanju svi ćute, zbog čega se radne grupa za nestala lica sastaje iza zatvorenih vrata. Evo, samo na kraju. Želimo da poručimo komšijama Albancima, ako nam je uzeto sve, i stanovi i njive i kuće, voćnjaci i livade, samo želimo da se naši najmiliji vrate porodicama. Važno nam je da se razotkrije potpuna istina za sve žrtve i molim vas nemojte ovo da okarakterišete kao politički govor. Ovo je govor svih žrtava koje okuplja Udruženje, govor ćerke čiji je otac mučen i ubijen i govori sestre čiji je brat oteť, a za čiju sudbinu još ništa ne zna.**

**Nora Ahmetaj:** Hvala Snežana. Molim sve vas i istovremeno i paneliste i učesnike da budemo više tolerantni, da poštujemo jedan drugog i da saslušamo jedan drugog, da prihvatamo identitet drugih, žrtva je žrtva bez obzira na njihovoj etničkoj verskoj ili rasnoj pripadnosti, ako smo pojedine slušali na po deset minuta onda nije fer da drugima oduzimamo takvu mogućnost, još jednom naglašavam da panelisti koji su ostali, panelisti... molim vas, molim vas ja sam moderator a niste vi, vaše je da budete tolerantniji i da slušate, zatim imaćete jedan sat gde možete da iznosite vaše komentare, molim vas nastavljamo sa drugim panelistima, Haki Kosumi, koordinator Udruženja nestalih na Kosovu, molim paneliste, koji su ostali, da ne odužite više od deset minuta jer kako izgleda, jer ima se o čemu razgovarati kasnije, izvolte

**Haki Kasumi:** Pozdrav uvaženom auditorijumu, ja sam predstavnik devetnaest udruženja koji je već nekoliko godina u potrazi za svojim najbližima. Ja ću da se zaustavim na tri najvažije stavke. Prezentovat ću vam stav poslednjeg skupa Koordinacionog Saveta koji je održan 25.oktobra ove godine (2008). Prvi stav Koordinacionog saveta je da se ideja ili inicijativa poduzeta od strane FHP i podržana od strane civilnoga društva, kao i

individua, uzme kao jedna pozitivna ideja koja se ceni i koja je potpuno prihvatljiva. Ako uzmemo u obzir specifičnu situaciju koja trenutno vlada unutar civilnog društva Kosova, sa posebnim osvrtom na većinski dio stanovništva Kosova, mi smatramo da i pored velikog poštovanja kojeg gajimo prema inicijativi koja je uticajna, i ima humane i dobre ciljeve još uvek je rano za nju. Kao takva na jednom Kosovu koji se suočava sa mnogim, jako komplikovanim poteškoćama, koja se suočava sa jednim bitnim pitanjem a to je više od polovine nestalih lica, koje u ovom trenutku svoga kratkog izlaganja neću da imenujem ili da pokušam da orjentišem ko je krivac za njihov nestanak. Skoro sam siguran, da oni koji su uključeni u ovaj proces i oni koji su zainteresovani da saznaju istinu tj apsolutna većina već sigurno zna. Kordinacioni savet je doneo odluku da ne pravi smetnje ovoj inicijativi, da se na neki način uključi i pozdravi, ali da nikako ne u ovom trenutku bude dio nje. Potrebno je da na zreo način, razmotrimo, analiziramo. Potrebno je da dobijemo i saglasnost članova porodice žrtve, koje su pogođene, i koji su glavni i koji će dati saglasnost, da li je vreme i da li je trenutak da se pridružimo inicijativi, kojoj ako ne danas onda sutra svakako moramo da joj se pridružimo. Većina prethodnih sagovornika obuhvatajući i poštovanu gospođu Natašu Kandić rekli su da su se ovoj inicijativi pridružila i udruženja žrtava rata i nestalih lica sa Kosova. Ja se izjašnjavam, da do danas niti jedno udruženje, sa izuzetkom jednog pojedinca, od koga se udruženje distanciralo, nije pridružilo inicijativi. Još uvek treba zrelo razmisliti, svariti, analizirati ideju ove inicijative. Doći će momenat kada ćemo je podržati. Ako uistinu gospođa Kandić i njeni saradnici, tj. mogu da vam kažem da je većina oko 50 odsto zaista poštuje i ceni njen rad, ali je nama zaista žao jer ona dolazi iz jednoga društva koji je u kontinuitetu vršio zločine. Ne dve godine kako je rekla prethodna sagovornica već čitav jedan vek nad našim ljudstvom. I mi pored svega toga kao većinsko stanovništvo, kao žrtvovano stanovništvo, u stanju smo da sednemo, seli smo i ranije i opet ćemo sesti, razgovaraćemo i veoma smo zainteresovani da istina izađe na videlo i izvršiocu zločina, ko god oni bili da se izvedu pred pravdom i da dobiju zasluženu kaznu. Ovo je bio prvi deo i prvo pitanje o kojem sam rekao da dugujem, imam za obavezu prema savetu aktivista i članova porodica Koordinirajućeg saveta da prezentiram pred ovim cenjenim auditorijumom.

Drugo pitanje je ona konkretna tema o kojoj smo pozvani da govorimo o potrebama članova porodica odnosno žrtava, ja bi se konkretno zadržao u konkretnim potrebama jednog dela žrtava članova porodica nestalih i rekao bih da je ovo najbolnja kategorija. Najpogođeniji u društvu, ne samo na Kosovu, ali pošto je reč o Kosovu, govorim o istom, međutim na celoj kugli zemaljskoj, mi se suočavamo sa ovim bolom što ne priželjkujemo, u ovom trenutku nikome na kugli zemaljskoj da se suočava sa nestankom članova porodice i sa zebnjom koja prati svakog trenutka, u svakom koraku njegovog života. Zahtevi ovih članova porodica, od prethodnih mojih govornika, pomenuti su jedan deo o njima i oni su poznati, oni su univerzalni za sve pogođene ljude. Ako ima potrebe ja ću pomenuti nekoliko od njih. Esencijalna potreba i zahtev je da znaju o sudbini svojih najmilijih, da dobiju informacije o njima za šta vlade i institucije zemlje, molim vas, su dužne, dužne su ne da to urade iz milosti ili da čekaju da mi vršimo pritisak nad njima, sa međunarodnim konvencijama, lokalnim zakonima, koji na žalost do sada, oni autentični zakoni, nedostajali su na Kosovu. Međutim, sada u zadnjim mesecima u državi Kosovo, što pretendiramo da budemo najdemokratska država u svetu i da smo jako ubeđeni da će vrlo brzo i deo građana Kosova, Srbi, sa kojima delimo bol i smatramo da

instrumentalizacijom istih i udaljenijem istih, ne angažovanje istih da priznaju novu realnost, oni će vrlo brzo da se pokaju i da vide možda...

**Nora Ahmetaj:** Gospodine Kosumi molim vas, izvinjavam se, nastavite trećom tačkom.

**Haki Kosumi:** Potpuno ste u pravu, dozvolite mi da zaokružim mišljenje.

**Nora Ahmetaj:** Imate samo još dva minuta.

**Haki Kosumi:** Molim vas da zaokružim mišljenje, ako je moguće, ako imam razumevanja, molim vas nisam izašao iz teme, ne verujem, molim vas videće, razumeće, priznat će realnost i možda, sigurno će se pokajati da nisu učinili napore da shvate novu realnost, da vide novu državu Kosova, jedno stvorenje vremena, jedno neophodno stvorenje, jedna dobra najava, sa kojom je demokratski svet u celoj kugli zemaljskoj upoznat već od 50 godina, da je vreme kolonijalizma završeno jednom zauvek i da prava, odnosno ostale zahteve članova porodica, ja ih ne ponavljam... Postoje informacije, postoji njihova ponovna sahrana što je u skladu sa normama i zahtevima zajednice, koje su, na sreću, na Kosovu poštovana do sada na dosledan način... Formiranje realnih i funkcionalnih institucija na Kosovu, koji će da više rade u tom pravcu kako bi se ispunili zahtevi ovih članova porodica kao i participaciju u kolektivnom odlučivanju, koje su od jednog opšteg interesa, jer, i pored toga, ovi članovi porodica su pogođeni. Dali su ovome društvu ili ovoj tvorevini koja, kažemo, ima pretenzija da bude dobar primer u svetu i da pitanje...

Sada prelazim na treće neophodno pitanje, možda nije jako podobno da se kaže jer izlazi iz dnevnog reda, ali svakako može se podrazumevati iz toga što sam rekao i poručujem mojoj kolegici, moju komučenicu, o bolu člana porodice, kojeg traži, kako i mi tražimo, i da je jedina i glavna adresa za izlazak iz takve neizvesnosti i more, kako bi smo pronašli istinu o njenom članu porodice kao i za brojne naše albanske porodice na Kosovu, je upravo u glavnom gradu njene nacionalne države u Beogradu. **I molim vas upućujem poziv, apelujem da zajedno činimo napore i da tražimo pomoć međunarodne zajednice kako bi smo vršili potreban pritisak na aktuelnu vladu u Beogradu, jer ona zna istinu, ona drži informacije za sve ono što se dogodilo i Srbima i Albancima na Kosovu tokom ratnog perioda.** I treba da podsetim da do 12. juna 1999. godine, apsolutnu kontrolu nad stanovništvom i nad celokupnim teritorijom Kosova je imala vojna-policajska vlast Beograda. I on je naredbama ili političkim stavovima delovao i oni znaju gde je tvoj brat, moj prijatelj, sin strica Bajrama i svakoga od nas ovde. Hvala vam, malo sam odužio, izvinjavam se.

**Nora Ahmetaj:** Hvala Haki. Ja sada neću komentirati ništa, da završimo sa svim panelistima, ili neće postaviti nijedno pitanje iz razloga, što verujem, da ćemo kasnije govoriti kako bi se raspravljalo o brojnim stvarima, samo želim da govori ne dobijaju politički ton mi smo ovde da iznosimo naše mišljenje, da slušamo jedan drugog, svako ima pravo na svoju istinu. Reč dajem Shukrije Gashi iz organizacije *Partners Kosova*.

**Shukrije Gashi:** Ja se na početku izvinjavam članovima porodica nestalih i žrtava što sam uzela ovo pravo da se pridružim ovoj inicijativi, ali verujem da sam to učinila s



najboljom namerom. Nikako i ni u jednom trenutku nisam smatrala i ne pretendiram da ja mogu biti u vašoj koži. Ovde među vama ima puno ljudi koji su dugo radili na ovim pitanjima i na zaslužan način, to znači da oni najbolje poznaju tu oblast i mogućnosti da bi realizovali njihove ciljeve. Ali, ja sam ovde došla jedino zbog dobre volje i zbog činjenice da sam već dugo aktivista za zaštitu ljudskih prava i sloboda, to znači da je to jedini razlog. Tokom mog dugogodišnjeg rada je to da mogu reći da prije 90-tih godina uvek sam bila aktivista ljudskih prava i nastojala sam da moj dobro izbalansirani pristup, uvek nepristrasna, da svugde primenim u praksi. To sam uradila i nakon rata i u radu gde se nalazim, angažovana u Centru za administriranje konflikata, te smatram da sam to dobro obavila. U panelu u kojem se aktuelno nalazim, *Potrebe žrtava*, smatram da je jedna pogodena formulacija. Potrebe žrtava su mnogobrojne i iste, ako se i danima neprekidno radimo, nećemo moći da ih zaokružimo, nego smatram da je to neophodna potreba... Veoma je neophodno stvaranje jednog javnog prostora za članove porodica, gde bi oni mogli da iznose svoje lične ispovesti, da kažu ono što imaju u duši i da im se ne oduzima nijedna sekunda. Oni ne mogu da vrate svoje članove porodica koje su izgubili, ali bar da im se da mogućnost da govore o svom bolu. Druga potreba je da izvršiozi zločinačkih akata budu kažnjeni, da se identifikuju i da se kazne, kako bi mirovale duše onih koji su nestali i, takođe, da nađu duševnu utehu i članovi njihovih porodica. Treća potreba je daleko značajnija i odnosi se na sve bez razlika, bez nikakvih razlika, članovi porodica iz svih zemalja bivše Jugoslavije da nastoje da pokažu empatiju ili sausećanje za ono što im se dogodilo njima, svima njima bez ikakve razlike, svima njima, iz razloga jer gde god bilo da se dogodio zločin je jednako zločin i ima istu težinu. Jedna druga potreba je, takođe, i zakonska zaštita, koje se zbog brojnih razloga nije desilo na Kosovu i ne verujem da će i sada da se dogodi, jer svi znamo da od pre 17. februara Kosovo niti pravno, pa niti sada ne upravlja Kosovom, što znači da vlada Kosova ne upravlja Kosovom. Vlast na Kosovu je razmeštena u nekoliko vlada, stoga bilo bi apsurdno i misliti da u toku dana možemo pristupiti ovoj problematici, to je samo jedan proces koji zahteva dobru volju, dobro izbalansiranu i nepristrasnost, nesubjektivitet, i jedino tako možemo nešto učiniti. Ja razumem ljutnju mog prethodnog govornika, razumem ljutnju. Još jednom kažem nemam pravo što sam zauzela ovo mesto ovde naspram članova porodica i aktivista koji su se stalno angažovali, ali smatram da svako odstupanje i svaka odsutnost onde gde se odvijaju događaji ima i posledice, ima posledice i to velike posledice. Mi se moramo dobro pripremiti, da vodimo brojne beleške, da raspoložemo informacijama i da iste ponudimo, da iste pružimo. Što se tiče društva, delu koji se odnosi u tome što kosovsko društvo treba ponuditi, takođe može se više učiniti u brojnim oblastima i u aspektu vlade, znači sa vidokruga vlade, vladinih institucija pružati prostor za tretiranje ovog pitanja, jedan zasluženi prostor. Kada kažem zasluženi prostor znači da vlada ima sluha da sasluša sve što se odnosi na ova pitanja, vlada treba imati sluha da sluša i u vezi sa pitanjima, kada kažem vlada mislim i na lokalne i međunarodne strukture. Takođe i civilno društvo treba da se ozbiljno angažuje, da uzima to jako ozbiljno, iako moram da kažem da civilno društvo je stalno činilo maksimalne napore kako bi se odužila svim pitanjima koja su pokrenuta na Kosovu, međutim, stalno je nailazilo na gluve uši iz razloga što sam ih ranije navela. Znači vlada na Kosovu je bila nepravilno razmeštena, imali smo nekoliko vlada, i podrazumeva se da onaj koji ima vlast on može i limitirati ili ograničiti pravo i u stvaranju prostora, zapravo lokalne strukture na Kosovu, skoro nikad nisu imali takvu mogućnost, tako da se nadam da od



sada pa nadalje, nakon nezavisnosti, nakon proglašenja nezavisnosti mi ćemo imati prostora i mogućnosti. I još jednom, sa ove govornice očekujem da se pridružite postojećoj inicijativi, jer da kažem u jednoj svečanosti, ili u jednom borbenom polju ili neku drugu mogućnost gde nećete biti prisutni, gde nećete raspolagati potrebnom informacijom i ono što treba preduzeti dalje radi sprečavanja stvari i radi stvaranja mira i sigurnosti na Kosovu kao i realizacije prava za sve građane. Hvala vam.

**Nora Ahmetaj:** Hvala Shukriji. Samo što sam želela da pitam samo kratko u vezi sa koordinacijom, jer si ti pomenula da između organizacija, civilnog društva, što je vlada ima, deli vlast zajedno sa međunarodnom zajednicom i udruženja članova porodica nestalih, dali ima ili nema koordinacije između ovih tri entiteta? Samo veoma kratko pitanje, pre nego što počnemo sa raspravom, jer imamo još dva druga panelista?

**Shukrije Gashi:** Ja trebam dati odgovor na to? Ja kažem da smatram da je to učinjeno neorganizovano. Bilo je inicijativa, one su bile od strane udruženja za nestale koje su učinile dosta i to ne treba negirati niko, ali nikad nije bilo sluha da se saslušaju ta udruženja za nestale i članovi njihovih porodica dok je ostali deo civilnog društva to činio kroz razne konferencije, organizovanje okruglih stolova, bilo od njih bilo od stranih organizacija, kao što je UNDP, na isti način kako unutar tako i van zemlje. Rekla sam pa još jednom kažem da Vlada nije mogla da uradi ko zna šta iz razloga koje sam već malopre navela, toliko.

**Nora Ahmetaj:** Hvala. Reč dajem Ahmet Grajqevci-ju iz Udruženja *Shpresa dhe Kujtimi*.

**Ahmet Grajqevci:** Hvala Nora. Pozdravljam sve prisutne i pozdravljam i organizatore ovog susreta, pozdravljam sve članove porodica koji su ovde prisutni. Ja sam Ahmet Grajqevci, dolazim iz Kosova Polja/Fushë Kosove, da kažem iz jedne druge Srebrenice na Kosovu, na tom mestu gde nije bilo OVK ali su izvršeni masakri, paljene su kuće, bilo je silovanja i svašta. Što se tiče konferencije koja se danas održava, za Komisiju za istinu, to je dobro da se o toj komisiji razgovara, očekivati je da se bolje organizujemo, to kažem jer je potrebna jedna komisija za istinu, o svim stvarima koje su se dogodile. Istina mora biti samo jedna istina i istina ima samo jedno ime a ne istina sa konfuzijama. Radi ilustracije izneću nekoliko od tih... Na primer jedan zvaničnik beogradske Vlade dolazi i u slučaju njegovog izveštaja pod A1 068, str.2, od 26.03.1999. godine, kaže bombarduje se kuća Rexhep Breznice u selo Dobrevo, i tu kaže da je ubijeno šest osoba. Zapravo istina je drugačija jer tu nije ubijena nijedna civilna osoba nego su ubijeni na putu, i sahranjeni. I ja postavljam pitanje gospodinu zvaničniku da li je bilo tu vojske i da li je bilo civila. Zapravo istina je drugačija i vama ću to argumentovati slikama, i vi članovi srpskih porodica da je sve urađeno u komandnoj i administrativnoj formi jer su ti vojnici imali i starešine, imali su komandanta, vrlo dobro znaju šta se dogodilo. Ovo je istina koju treba znati, da li su civili Albanci ili su vojnici i policajci. Ja ću vam to ilustrovati slikama da su u toj kući bili smešteni radari srpske vojske i tu je bila smeštena i vojska te nakon bombardovanja od strane NATO-a, na tom mestu nije obavljeno nijedno takvo istraživanje o tome da li su tu postajala tela ili ih nije bilo, dok njihovi komandanti znaju da je takav radar neko postavio, jer nisu pali s neba, nisu ih postavili ni Albanci jer ih

nismo imali. I sigurno je da je tu bilo ubijeno mnogo vojnika, a to je samo jedan slučaj, pominjem samo jedan slučaj jer ima puno slučajeva kada je bombardovao NATO, bilo je mnogo slučajeva, gde je stradala vojska i policija, i uopšte nisu istraživani, niti je ikada tražila država Srbija da u tim delovima gde su bili raspoređivani srpski policajci i vojnici da se istražuju i da se proveru da li ima ispod takvih ruševina i njihovih tela tih ljudi, to znači da odgovornost snosi zapravo Vlada u Beogradu, jer je to mogla obaviti i međunarodna zajednica, kancelarija OMPF-a, Komisija koja je postojala za istraživanje zločina. Međutim što se tiče tela Albanaca na Kosovu, da li je otkrivena istina i tražimo istinu, i preko ovog dijaloga možemo zahtevati istinu. Mnogo je manipulirano sa slučajevima o kojima ne želim vam oduzeti vreme jer to ću uručiti gospođi Nataša Kandić, da to ima u pismenom obliku. Ima slučajeva kada se manipulira sa celom jednom porodicom, što ne smemo dozvoliti da se radi. Onaj koji je Albanac neka ostane Albanac, onaj koji je Srbin neka ostane Srbin, onaj koji je Rom neka bude Rom, dok Aškalija neka ostane Aškalija. Radi ilustracije pričaću vam samo i o još jednom slučaju, slučaj A1 280, juni 1999. godine, str. 24, kaže da u Breznici su ubijena četiri Roma, ne pominje od koga su ubijeni, od OVK-a ili od srpske policije. Ali istina je drugačija. Ove osobe koji se nalaze na toj stranici su Nebih Islam Krasniqi, Agron Nebih Krasniqi, Skender Nebih Krasniqi, i Fatmir Nebih Krasniqi, znači piše da su Romi, ali oni su Albanci i tako ne smemo da manipuliramo jer time manipuliramo prvo sa žrtvom pa onda i sa porodicom. To je samo jedan slučaj radi ilustracije, ovde moramo biti veoma pažljivi i da radimo, dok za one koji su izvršili zločine po komandnom nalogu potrebna je jedna istina, potrebna je istina jer zločin ima samo jedno ime: zločin. Genocid ima samo jedno ime: genocid, i te vojnike koji su svojevremeno bili blagoslovljeni od crkve i popa da odlaze u rat i da sprovedu naredbe i komandu takve vojske u ratu, ponovno se krste u miru. Ovo je dobro što smo svi ujedinjeni i da se borimo za istinu, da se borimo za komisiju za istinu i onda mislim da ćemo razotkriti sve. Toliko sam imao, neću vam oduzeti veće vremena, kompletan materijal će biti uručen Nataši, onako kako jeste, a sada reč prepuštam ostalima da nastavite. Hvala vam svima.

**Nora Ahmetaj:** Hvala Ahmete. Verujem da ako se pokaže dobra volja svih učesnika ovde, kao i učesnika iz regiona bivše Jugoslavije, ćemo doći, možda, i do formiranja Komisije, gde ćete i vi imati mogućnost, vi i ostali, da podnosite podatke, dokumentaciju i činjenice. I na kraju, dozvolite mi da dam reč gospodinu Aleksandru Stojanoviću iz Centar za razvoj civilnog društva.

**Aleksandar Stojanović:** Zovem se Aleksandar Stojanović, dolazim iz Centra za razvoj civilnog društva, nevladine organizacije iz Mitrovice. Pozdravio bih sve učesnike ove regionalne konferencije i pozeleo bih uspeha u radu. Vrlo važna tema i proces kroz koji jednostavno moraju proći sve države bivše Jugoslavije ukoliko smo iskreni u našim nastojanjima da ostvarimo suštinsko pomirenje i suživot. Kosovo je danas društvo kontrasta, na jednoj strani imamo mladu populaciju koja svojim snagom, mladošću i obrazovanjem, potencijalima može poslužiti kao kritična masa neophodna da pomogne celom regionu na njegovom putu u bolju budućnost. Međutim to ide dosta sporo, mladi se još uvek bore sa starim sistemom vrednosti, traže svoje mesto u društvu, sa neke druge strane neke stare generacije koje upravljaju u ovom trenutku društvom nisu baš raspoložene da region previše brzo vode u promene. Procesi reformi na Kosovu odvijaju

se previše sporo, neefikasno, ponekad se čini i neorganizovano. Vlada velika nezaposlenost od preko 80 posto, problemi sa stabilnošću energetskeg sistema koji ni devet godina posle rata uz ogromna uložena sredstva nisu rešena na adekvatan način, pa se i ove zime postavlja pitanje restrikcije struje i osnovnih uslova za život. Samo društvo je na raskrsnici, iako se bori unutar sebe sa problemima korupcije, vladavina prava naspram bezakonja, progresa, naspram radikalizma. Čitavo društvo prožeto je ogromnim dualizmom koji se javlja u svim sferama, a uz to za glavna politička pitanja nisu postignuta trajna rešenja, a ta rešenja tiču se dugoročne regionalne stabilnosti. S jedne strane svi ovi problemi sa kojima se susreće Kosovo slični su kao i u ostalim delovima bivše Jugoslavije i mahom su tranzicione prirode, a opet s druge strane neka pitanja, kao štiti su ekshumacija žrtava poslednjeg rata, njihova identifikacija, suočavanje sa prošlošću celokupnog društva, izvođenje krivaca koji su počinili ratne zločine pred sud, malo toga je jednostavno urađeno i sam proces je na samom početku i još uvek na žalost ne postoji baš prava politička volja da se proces postavi na suštinske osnove. **Regionalna inicijativa za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima u bivšoj Jugoslaviji treba da svojim radom i činjenicama dovede do uspostavljanja pravde koja treba da posluži kao polazna osnova u daljim procesima pomirenja, reintegracije i prosperiteta.** Kroz ovaj katarzičan proces neophodno je omogućiti stvaranje temelja za razvoj kulturnih, civilizacijskih vrednosti koje treba da budu u budućnosti ugrađene u društveno tkivo ovog dela Balkana dok bi prostor Kosova koji je u prošlosti prošao kroz mnogo muka i nevolja postao uređeno mesto za život koje se od područja stalne nestabilnosti treba razviti u stabilni, integralni deo Evrope gde se evropske vrednosti promovišu na delu, a energičnost i temperamentnost njegovih stanovnika predstavljaju snagu koja vuče Evropu ka jugu i istoku, šireći ideje mira, stabilnosti i razvoja. Bilo je pitanje srpskih raseljenih lica da li će biti ovih dana ovde na konferenciji i zahvaljujem se zaista Simi koji je skupio svu hrabrost da da dođe i da na taj način pokaže pre svega dobru volju da se čuje istina i jedne i druge strane u pokušaju traženja ozbiljnih rešenja. Međutim u razgovoru sa delom predstavnika udruženja nestalih lica, oni danas nisu ovde, došlo se do više poražavajućih i alarmantnih podataka. Znači **10 godina posle rata problem kidnapovanih i nestalih lica na Kosovu i Metohiji koji je započeo pre rata kidnapovanjem civila, trajao i završavao se posle rata u vreme prisustva međunarodne zajednice još uvek nije razrešen.** Nešto je Snežana govorila o tome. Znači podaci o nestalim i kidnapovanim licima sa izjavama svedoka su delom nestala, to jest negde se zagubila navodno, zvaničan je stav nekih predstavnika KFOR-a koji su radili na tim slučajevima što je prosto zaprepašujuće. Po saznanjima predstavnika žrtava to se navodno desilo na taj način što su predstavnici tih zemalja koji su radili na tim slučajevima, uzeli fajlove i po završetku njihovih misija odneli dokumente. I pored toga što su se te informacije delile sa predstavnicima UNMIK-a i međunarodnih organizacija. Neke međunarodne organizacije, danas zbog službene tajne navodno, nisu u mogućnosti da proslede informacije predstavnicima kidnapovanih i otetih lica. Sa slučajevima koji su se vodili protiv lica koja su počinila ratne zločine i zločine protiv humanosti nad srpskim i nealbanskim stanovništvom na Kosovu istrage navodno teku međutim u praksi nekako stoji u mestu. Tako da ljudi koji žive na ovim prostorima svakodnevno susreću te počinioce zločina koji slobodno šetaju i slobodno žive u kosovskom društvu. Slična je situacija moram da priznam, i u regionu. Ovde je očigledan i poseban primer Starog Gacka gde je došlo do ubistva žeteoca na seoskim njivama 1999. godine, a počinioци zlodela i dalje se slobodno kreću i žive u neposrednoj

blizini Starog Gacka što dodano unosi strah i paniku među žitelje Starog Gacka dok se istovremeno ovakvim slučajevima gubi vera u kosovsko i međunarodno pravosuđe kao i vera u principe univerzalne pravednosti. Proces ekshumacije se ne završava iako su albanski svedoci u nekim slučajevima dali precizne podatke o tome gde se nalaze grobnice s telima. Članovi porodica kidnapovanih su sami spremni da sa svojim prijateljima organizuju ekshumacije i završe iskopavanja kako bi svoje najmilije dostojno pokopali kako to dolikuje civilizacijskom činu. Na žalost iz svih ovih navedenih razloga predstavnici kidnapovanih i otetih lica veruju da se sa njima manipuliše u političke svrhe i to iz razloga da se ne želi proces ekshumacije i identifikacija završiti jer bi se posle toga otvorilo pitanje počinioca ratnih zločina, to jest ljudi koji se sada nalaze i na nekim istaknutim položajima u kosovskom društvu pa se proces ekshumacija nekako traljava i čudno odvija. Oni veruju da te ljude štite i predstavnici međunarodnih institucija, a sve ovo utiče da se predstavnici kidnapovanih i otetih lica gube veru u proces pravde i pravednih rešenja, pa se demorališu, povlače u sebe i ne žele da učesvuju u regionalnim inicijativama i u celokupnom procesu. Njihov izostanak, izostanak predstavnika kidnapovanih lica može zaista biti fatalan za proces koji potpomažemo. Bez njih proces neće biti potpun, a efekti jedne strane koja se povuče iz procesa, mogu da naruše temelje procesa u regionu dok sam projekat koji radimo na kraju neće dati željene rezultate i neće naglasiti suštinu onoga čime se bavimo. Ukoliko ne izvedemo zločince pred sud, nemoguće je ići u budućnost, nemoguće je činiti nove korake integracija i stvarnog i dugoročnog pomirenja među nacijama koje žive na ovim napaćenim prostorima i zbog toga treba da osećamo opravdan strah. Zbog toga Centar za razvoj civilnog društva insistira da se sa ove regionalne konferencije uputi snažan apel i poruka vladama u regionu kao i predstavnicima međunarodne zajednice koja mora izvršiti pristsak da se procesi ekshumacije i identifikacije nestalih lica ubrzo završe i počinioci gnusnih zlodela, bez obzira na njiovu nacionalnu pripadnost privedu pravdi. Bez pružanja osnovnog civilizacijskog zadovoljenja porodicama žrtava nemoguće je istinski zaokružiti proces pomirenja širih društveni zajednica. Od strane predstavnika međunarodne zajednice na Kosovu bilo je mnogo obećanja u ovom pravcu svih ovih godina. Na žalost malo konkretnih rezultata. Na samom početku nove EULEX misije ljudi na terenu opet slušaju obećanja, dok ih prethodna negativna iskustva sa olako datim, a zaista neostvarenim obećanjima plaše. Zato poruka novoj Misiji koja ima mandat da uspostavi vladavinu prava, mora da bude želimo dela vidljiva na terenu, a ne reči i prazna obećanja. Glas i potrebe predstavnika nestalih lica se moraju poštovati i uvažavati dok se održiva rešenja imaju tražiti u sklopu zajedničkog napora unutar kojih će predstavnici žrtava biti doživljeni kao partneri, a ne ako ciljna grupa. Ukoliko smo svi zajedno partneri u ovom procesu, bez obzira na našu nacionalnu, političku ili bilo koju drugu pripadnost, ne vidim razloga da se njihovi zahtevi ne ispune. Zatim Komisije za nestala lica Republike Srbije, Međunarodnog komiteta Crvenog krsta ili Međunarodnog suda ili Specijalnog suda za ratne zločine, zašto ne doći. Evo, završavam. Bilo je reči o civilnom društvu. Civilno društvo može biti veoma važan faktor u pokretanju ovog procesa ali i drugih procesa pomirenja i poboljšanja svakodnevnih odnosa između većinskog naroda i manjina. Na tome svakodnevno treba raditi bez obzira na neka nerešena politička pitanja koja stvaraju razlike i razdor. Životni odnosi treba da pobede, a onda će se rešenja sama nametnuti. Civilno društvo zaista nema religiju, naciju i pol, ono je isto. Njegovi univerzalni principi su isti za čitavo čovečanstvo. Ipak situacija na terenu pokazuje da albanski deo civilnog

društva je bolje organizovan, raspolaže sa bolje izgrađenim kapacitetima i prosto se ove godine više ulagalo u njega. Na žalost srpske manjinske zajednice nemaju tako dobro organizovano civilno društvo što je delom i naša krivica, kapaciteti su na dosta niskom nivou, malo se ulagalo u njihovo umrežavanje i organizovanje. Oni su bili deo multietničkih mreža, a gde nisu neka pitanje mogli da rešavaju preko tih mreža kao pojedinci, a da prethodno nisu imali izgrađen stav oko pitanje u svojoj zajednici. Zato je sada viša nego neophodno raditi na izgradnji mreže manjinskih organizacija gde bi se vršilo njihovo edukovanje, podizanje kapaciteta. U tom poslu isto tako mogu da pomognu nevladine organizacije iz Srbije i regiona koje imaju veliko iskustvo u radu, organizovana jaka mreža manjinskih zajednica može biti jak i kredibilan most za saradnju sa svim kosovskim i međunarodnim predstavnicima, a sama mreža koja još ne postoji na žalost, može biti konstruktivan partner u traženju rešenja. Moram da kažem da je u Srbiji bilo pitanja da li se vode slučajevi, u Srbiji su u toku slučajevi za procesuiranje jednog broja zločina koji su počinjeni nad kosovskim Albancima i već su izvršene prve presude i određeni ljudi su kažnjeni, proces je i dalje u toku. Ja sam mlad čovek i nisam učestvovao u ratnim dejstvima, tada sam bio student, nemam neku tešku priču iza sebe, međutim kao mlad čovek zaista smatram da mladi ljudi, svi oni koji danas žive na prostoru ovog regiona treba da imaju političku odgovornost i prema prošlosti i prema budućnosti kako bi nam se neke stvari ne bi ponavljale i u tom pogledu moramo jednostavno da stvorimo stabilne institucije i mehanizme i stvorimo dugoročno stabilno društvo. Mnogo smo zla naneli u prošlosti jedni drugima, ljudi koji su počinili te zločine, još jednom ponavljam, moraju da odgovaraju bez obzira kom narodu pripadaju. Ova Regionalna komisija mislim da stvarno može doprineti, dovesti so kretanja stvari unapred i zbog toga joj treba pružiti podršku, jednostavno našim narednim pokoljenjima treba ostaviti čiste odnose kako bi oni svoje živote razvijali srećno i lepše od nas. Hvala.

**Nora Ahmetaj:** Hvala Aleksandre. Zahvaljujem se svima na strpljenju, pažnji pa tu i tamo i na komentare koje ste imali. Sada mi panelisti možemo doprineti, ako imate još pitanja, ako želite da raspravljate ili da izrazite vaša mišljenja, da idemo redom, samo da vam dam reč. Nataša je prva podigla ruku i zatim idemo tamo, kod gospodina... predstavite se kada budete dobili mikrofona, ko ste i iz koje ste institucije, organizacije iz koje dolazite. Hvala vam.

### **Pitanja i odgovori:**

**Nataša Kandić:** Polako se bližimo kraju prvog dana i ja moram da kažem da sam veoma, veoma zadovoljna što smo uspeli da ovaj dan održimo. Posle 2005. godine kada smo prvi put u novembru mesecu pokušali da razgovaramo o pitanjima nestalih, o rešavanju sudbine nestalih, o ratnim zločinima uspeli smo nepunih sat vremena da razgovaramo i taj razgovor je prekinut. Danas je bilo razloga za strah da se ne dogodi nešto slično ali smo uspeli da ipak procedura prevlada ovim našim emocijama i mi smo uspeli ovaj prvi dan da dovedemo zbilja do kraja. I mislim da je to velika stvar, da se to prvi put dogodilo ovde u Prištini/Prishtinë u vezi sa pitanjima nestalih, ratnih zločina, utvrđivanja činjenica o počinjenim zločinima. Staršno puno sasam očekivala od ove sesije *Potrebe i očekivanja žrtava i društva*. Ja ne znam, ja sam veoma pažljivo pratila izlaganje zamenika premijera Kosova kada je govorio i najmanje 30 puta je ponovio reč rehabilitacija žrtava. On je

govorio upravo na temu, on je govorio o temi i govorio je o vrlo važnim elementima procesa reparacija žrtava ratnih zločina. Ali ono što smo danas čuli i slušali od predstavnika udruženja albanskih žrtava bojim se da to nije baš odgovaralo na temu o potrebama i očekivanjima žrtava i društva. Žao mi je što je tu prevladao jedan politički ton, što je bilo pripremljenih govora unapred, što se nije vodilo računa da ovde u sali sede ljudi, ja sad vidim sva ta lica ovde koji i dan danas, kako je komesarka iz Argentine danas rekla, taj bol se nosi celog života, koji su danas ovde sedeli i slušali i onda slušaju naš ton i onda zapravo imaju pravo da se pitaju ako mi govorimo ne o njima, ne o potrebama njihovim, ne o očekivanjima, ne o tome šta treba uraditi nego o nekim drugim stvarima. Ja vas molim da u ovoj raspravi koja sada počinje da vodite računa o tome, da nam ne trebaju pripremljeni govori, nema ovde političkog zadatka, ovde samo ima, ako je neko spreman da se posveti onome o čemu govorimo, ako neko hoće da uloži, kao što je Tea danas rekla, svoje vreme, majčinsko, vreme advokata, zastupnika žrtava. Ovo može jednog dana da postane državni projekat ali nema niko pravo od nas da to tretira kao projekat ali smo svi obavezni da mislimo da u osnovi svega ovoga leži zločin. Nečiji životi i da mi bijemo bitku nad mrtvima, pa nije časno. Gospodin Haki Kasumi je rekao nešto što treba da imamo u vidu. On je govorio o tome da možda nije vreme, da nije dovoljno da razgovaramo ali nije loše da i on sam onda bude precizan kad govori. U septembru je podržao inicijativu svom snagom. Danas ima malo drugačiji stav. Ja apsolutno dozvoljavam i mislim da je to korisno stalno preispitivati šta je dobro, šta može biti bolje, šta se može očekivati da bude u budućnosti dobro rešenje. Ali uvek polazimo od toga da se sve što govorimo, sve što radimo, sve što pokrećemo, da se zapravo odnosi na hiljade i hiljade porodica koje zapravo se bude, ležu sa jednom mišlju šta je to što im se dogodilo, ima li osećanja solidarnosti kod drugih i da li je takođe to što se njima dogodilo da li je nekom bitno i važno. I molim vas, nije vreme za političke govore. Mi nismo političari, mi nismo političarke, hoćemo da pomognemo i toj eliti koja se bavi politikom da bude lakše u donošenju nekih odluka, da pomognemo da se pripreme neki uslovi da više nema neprijateljstva nego da razgovaramo isključivo na osnovu činjenica i da prestanemo da izgovaramo neke teške reči i da nosimo govore koje smo pripremili pre nekoliko godina i da ih od tada stalno i stalno ponavljamo. Hvala.

**Miroslav Varga:** Pozdravljam sve i kao što je rekla moderatorica, ja sam Varga Miroslav, dolazim iz Osijeka. Mogu vam reći jedan detalj koji je čisto iz ovih svih rasprava meni proizašao, uvjeren sam da nikada neće biti riješeno sve. Znam da je u Hrvatskoj bio jako veliki institucionalni i vaninstitucionalni pritisak da se riješe svi problemi koji su prouzrokovali kod nas. Recimo Srbi u kontekstu stradanja Hrvata, nisu ti slučajevi riješeni, a kamo li oni drugi gde su Hrvati nešto napravili Srbima i uvjeren sam da se to nikad neće riješiti. Ono što sam ja uvjeren i ono što treba napraviti to su dvije stvari. Podržati ovu inicijativu koja ide u dobrom smjeru, koja bez institucionalne podrške i pomoći neće napraviti puno ali može ta Koalicija civilnog društva napraviti jedan pomak i drugo, mislim da je... i to je bio prijedlog koji je bio u Podgorici, ovdje se danas nije ni spomenuo, a mislim da to treba i dalje insistirati, da se u takvu koaliciju trebaju udružiti i one udruge koje su proizašle u smislu nekih veteranskih ili vojnih ili braniteljskih i tako dalje. Evo ja sam član nekoliko udruga ali sam ovdje kao osoba, nisam došao ispred ni jedne udruge. Smatram da mi svi kao osobe imamo jednu obavezu, jednu silnu želju, ja ne želim preuzeti odgovornost za bilo čije tuđe zlodijelo. Vjerujem



da je slično i u svim prostorima i kod svih nacija. Naprosto je vrijeme da se identificiraju među nama oni, pa ako su bili zašto bi bili među nama, ne pripadaju u moj krug, nisu moji prijatelji, nisu moji susjedi. To su neki drugi ljudi ali. Ali ono što sam htjeo još za kraj reći i taj prijedlog je isto bio u Podgorici i predlažem ga i ovdje, da se nastavi o tom pričati. Svaka žrtva ima podatke, ima želju da o tim podacima i da o tim stradalnicima nešto sazna, mislim da je dobar put da se to objavi na internetu uz suglasnost onih ljudi koji žele da se ti podaci objave. Zašto bi neki mamlaz da tako kažem, iz bilo koje međunarodne vojne institucije odnio fajlove ako ti fajlovi mogu biti na internetu cijelo vrijeme. Uvjeren sam da ovi ljudi koji ovde javno pričaju o svojim nevoljama imaju sigurno i svoju suglasnost da se o njihovim predmetima sve može naći na internetu, a šteta bi bila da ne vide svi oni koji su živeli na ovom prostoru i stvore svoju istinu na temelju činjenica koje su tamo, koje čak i ne moraju biti ni verificirane. Ja sumnjam da je bilo ko spreman o sebi kao žrtvi pričati u nekakvom vrlo lažljivom tonu, uvjeren sam da on želi riješiti svoj problem, svoji nestalih, svojih ubijenih i tako dalje. Hvala ljepa.

**Nora Ahmetaj:** Hvala i vama. Gospođa gore.

**Ružica Spasić,** Udruženje porodica nestalih i nasilno odvedenih Srba iz Vukovara: Dobar dan svima ili je već dobro veče, ja sam Ružica Spasić, dolazim iz Udruženja porodica nestalih i nasilno odvedenih lica iz Vukovara, zastupam uglavnom probleme nestalih Srba u Republici Hrvatskoj. Ne bih se osvrnula na izlaganja dosadašnjih panelista nego bih zapravo rekla nešto o onoj prepodnevnoj temi, o inicijativi za osnivanje Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica nakon ratnih sukoba. Mislim da su ovako veliki forumi veoma teški za raspraviti jednu određenu temu, a to je potreba o stvaranju te Komisije za utvrđivanje činjenica. Jako puno je bilo otpora od Prve konferencije, pa danas, do Četvrtke, zapravo prema ovim trima organizacijama koje evo sada su došle na ideju da se stvori jedna takva Komisija u stvari da se napravi određen broj potpisa da bi se vlade privolile jer ih se ne može naterati da formiraju određene komisije koje bi utvrđivale nekakvo stanje koje se dogodilo u ratu, nakon ratnih sukoba, znači u mirnodopsko vreme. Mislim da bi trebali više posvetiti pažnje i više razgovora, radionica, konsultacija, upravo ono što je rekao gospodin Varga sa određenim grupacijama udruženja nestalih, poginulih, veterana i ostalih. Reći ću samo jedan detalj. Pre mesec dana imali smo čini mi se Regionalnu koordinaciju udruženja porodica nestalih sa prostora bivše Jugoslavije u koje nisu uključene samo albanske porodice, udruženja albanskih porodica jer nisu želeli u koaliciju po modelu po kome smo mi, ostale sve nacionalnosti iz bivše Jugoslavije. Zastupali su neki svoj princip i broj ljudi koji mora imati, o tome sad ne bih govorila i doneli smo jedan zaključak da niko od udruženja porodica nestalih, Srba, Hrvata i Bošnjaka neće ići u ovu Koaliciju, u stvari potpisivanje pre Regionalne konferencije koja će se održati krajem novembra u Beogradu na temu nestalih dok neko iz ovih organizacija ne dođe i dobro objasni šta je zapravo njihov cilj, šta je zapravo cilj te Komisije, kakvu korist od toga će imati oni koji će raditi i pomagati njima da se dođe do tih milion potpisa. A iz tog razloga ja pretpostavljam da niko od udruženja porodica nestalih bivše Jugoslavije nije potpisao tu Koaliciju, mada ja mogu reći iz svog ličnog stava mojih članova da mi podržavamo tu inicijativu. Ali reći ću vam još nešto. Ovoj inicijativi i ovim organizacijama protive se uglavnom većinski narodi u državama, Hrvatskoj, Bosni i Srbiji. Oni manjinski narodi kao što su Srbi u Hrvatskoj,



kao što su Hrvati u Bosni, njihove organizacije podržavaju nekakve komisije, bilo šta što će se napraviti u budućnosti jer oni sami u svojim državama ne mogu da se izbore za ono što je njihov problem. Za ekshumacije za identifikacije, za činjenice o stradanjima, za procesuiranje ratnih zločinaca, za dokazivanje bilo kakve istine.

**Nora Ahmetaj:** Izvinjavam se, nisam rekla, imate po tri minuta svako. Ne možemo po pet, deset minuta da pričamo, izvinjavam se molim vas.

**Ružica Spasić:** Jako mi je žao jer ja sam se javljala pre podne međutim izgubi se vreme na ovim forumima, upravo sam to rekla o diskusijama koje smo slušali u Sarajevu, u Zagrebu, u Beogradu i e vo danas imamo isti model. Danas ja trebalo da se razgovara o toj inicijativi, da ljudima bude jasno šta je to zapravo, a ne da obradimo 10 ili 15 različitih tema. Evo, neću više govoriti. Dozvolite molim vas još samo jedno pitanje. Neko je danas do podne uzeo moju fasciklu i ostavio svoju. U mojoj fascikli ima znači moja pozivnica na moje ime, imaju ostali drugi papiri koji nisu oni koje smo dobili ovde, pa bih vas molila da svi pogledate u svoje fascikle i da mi vratite. Imam drugačiji blok nego što... imam blok na kome piše ICMP, prema tome molim vas pogledajte, pa mi vratite, važni su mi oni papiri koji su unutra. Hvala puno.

**Prënk Gjetaj:** Pozdravljam sve prisutne, pozdravljam ovu inicijativu. Ja sam Prënk Gjetaj, predsednik Vladine komisije za nestala lica. **Prvo, pozdravljam ovu inicijativu kao i svaku drugu inicijativu koja će imati za cilj otkrivanje i rasvetljivanje sudbine nestalih.** Pozdravljamo jer smo za to i pozvani, normalno da ne možemo napraviti nijedan korak dok ne konceptiramo stvari ali bez podele. Mnogi govore u ime žrtava, u ime porodica, i sam zamenik premijera je deo porodica nestalih jer ima sedam članova iz uže i šire porodice koji su nestali i dan danas niko ne zna ništa o njihovoj sudbini i svi su bili oteți u jednom zloglasnom mestu kod sela Kraljane, mislim na period iz aprila 1999. godine, i od tih ljudi i dalje se vode kao nestali još oko 60 osoba, dok je manji dio njih, od ukupno 86 osoba su pronađeni. To znači da svi mi imamo takvu brigu, neko direktno, neko indirektno, ali hipotetično, sa predrasudama, u potpunosti se slažem sa gospođom Natašom kada kaže da bez prethodne političke pripreme sigurno da ne možemo da pronađemo rešenja i da potpomognemo proces. Ne možemo da potpomognemo proces sa predrasudama *Kosovo i Metohija, takozvana OVK* i drugih. Sigurno je da to iritira i da moramo biti pažljivi u tome, jer smo ovde pozvani za jedno humano pitanje, i ljudski normalno, i da u brojnim aspektima, ponekad možemo imati i konotacije i političku pozadinu, jer sada ja i u Komisiji i u drugoj Radnoj grupi, kojom rukovodi beogradska strana, sigurno je da prezentiramo i stavove institucija koje zastupamo, ali imamo jedan cilj, a to je da obelodanimo sudbinu nestalih. Oko dve hiljade osoba je još nepronađeno, hajde da se zalažemo svi za obelodanjivanje njihovih sudbina bez obzira, a ne kao Numan Balić sa procentima. Mislim na to koliko su krivi Albanci i koliko Srbi, ja ne delim to u procentima i ne mislim da izvodim procente, ali ko je kriv taj neka snosi i odgovornost i neka mu se sudi. Zatim, ja poštujem onu gospođu, koja je iz Argentine, koja je iznela jedan veoma značajan ekspozicije o događajima i razvojem, ali ima razlika između rata u Argentini i vekovne oslobodilačke borbe na Kosovu i u vidu nepravde, što znači da i ovde ima konotacija i refleksija, stoga u tom segmentu moramo biti fleksibilni ako želimo da potpomognemo proces. Jedno je obelodaniti sudbine nestalih, drugo je

otkrivanje istine, što je veoma značajno i kao treće je odgovornost. To je i satisfakcija koja omogućava koračanje napred, oslobađanje od te strepnje, od tog pritiska da bismo otišli dalje, stoga ova tri pitanja moramo podeliti. Prvo da se angažujemo svi da oslobodimo porodice i ljude od takve strepnje. Drugo, da postavimo stvari na takav način kako bismo znali istinu, a koja je veoma poznata. Na primer mene uznemirava to kada se pominju mesta i određeni trenuci, normalno kada se pominju stvari samo o jednoj etničkoj pripadnosti ili kada se pominju samo Srbi, jer, ako želite znati mi imamo na stotine i hiljade u Meji, Maloj Kruši, Izbici i drugih slučajeva. Sve to imamo ali nemamo potrebu da ih pomenemo, jer su to poznati, poznati su čak i nosioci takvih zločinačkih postupaka, znaju se imenima i ljudi koji su komandovali u tim trenucima, s toga članovi porodice, sigurno, nas pitaju da, gospođo Nataša, kažem to bez loše namere, šta je učinjeno sa majorom Grujićem u Kraljane, da li je on položio račun nekome? Zatim postoji jedno veoma jasno mišljenje da se za zločine koji su učinjeni na Kosovu suđenja obavljaju na Kosovu. Postoje instalirane vojne, policijske, civilne, sudske i međunarodne strukture i postoji puna sigurnost da se takva suđenja održavaju onde gde je izvršen zločin. Jedino tada možemo biti mirni i da razmišljamo o izgradnji budućnosti, ali, ponovo kažem da na kraju svaka inicijativa koja potpomaže procesu mira i prevazilaženja poteškoće i strepnji mi to pozdravljamo. Hvala vam.

**Nora Ahmetaj:** Hvala gospodine Gjetaj. Zatim gospodin koji se nalazi ovde, potom Lush, zatim vi...

**Velija Murić:** Dragi prijatelji. Zagreb, Merkale, Srebrenica, Račak, rožajski Kaluđerski Laz, svi mi ovde na istu temu, o istim problemima, zajednički bol. Zar vam se ne čini da mi već nijesmo stvorili Koaliciju? Ja sam uvjeren da smo je stvorili, a možda nismo ni svijesni toga. Dolazim iz Rožaja. Ja sam Velija Murić, nekada javni tužilac, pa dugo godina sudija Višeg suda, sada advokat, od toga živim, a skoro čitavog sebe dajem pitanju ljudskih prava. Dolazim dakle iz Rožaja, iz grada koji je u ratnim vremenima često imao više izbeglih i pridošlih iz Bosne i sa Kosova, naravno svih nacionalnosti i konfesija nego što je imao domicilnih mještana. Ne dolazim ni kao dugogodišnji tužilac, ni sudija Okružnog suda mada sam se i na tim dužnostima borio protiv onih koji su zbog svoji nedjela gubili i vjeru i naciju. Upravo tu sam među vama, rame uz rame sa Natašom, Teom i sa vama jer se već 15 godina u sudskim dvoranama gledam sa zločincima i žrtvama. Sudski sam propratio i pratim, tačnije profesionalno učestvujem u slučajevima, slučaj Štrpci, oteto i ubijeno 1993. godine 18 Bošnjaka, među kojima i jedan Hrvat. Tijela nisu ni predata, a 30 zločinaca na slobodi u Srbiji. Suđeno sam o jednom. Slučaj Kaluđerski Laz, 1999. godina, Vojska Jugoslavije ubila 23 albanska civila među kojima 12-to godišnje dijete između šest sestara, Labinota Kastratija, u okolini Rožaja se to desilo. Moja prijava 2005. godine, istraga 2007. godine, optužba rije dva mjeseca, u pritvoru sedmorica, a jedan oficir našao utočište u Beogradu. Murino, 1999. godina, ubijeno nedužnih šest civila Srba, suđenje u toku u Podgorici. U ovim slučajevima žrtve Albanci, Bošnjaci, Srbi. Na području koje ja pokrивam izvršiocu su iz reda ovih zadnjih koje sam pomenuo. Svaku porodicu žrtava ja sam obišao iz sve ove tri konfesije, zato ja imam legitimitet da učinim ljudski apel ovde u Prištini/Prishtinë, da sve žrtve svi razumjemo, a da pokušamo razumijeti tuđi bol. Da ubice svih boja ne zovemo herojima, pa čak i ako su nam oni najmiliji, očevi ili braća. Da podignemo glas protiv režima koji

lobiraju zločin i zločince, da podržimo ideju heroine Nataše Kandić i ideju naše većine ovdje koji smo se okupili. Hvala.

**Nora Ahmetaj:** Dajem reč Lush-u, zatim gospodinu ovde.

**Lush Krasniqi:** Pozdrav svim prisutnima, zovem se Lush Krasniqi, ja sam član porodice iz koje moja dva brata imaju status nestalih već šest godina i ubijenog ali pronađenog strica u *Batajnici 5*, u Srbiji, u aprilu 2006 godine. Pošto je tema koja je... ja predlažem da mi kao učesnici da kažemo samo istinu, danas govorimo o istini a neka onih što su tamo, jer je tema o istini. Ja kažem da borba za istinom je jedna veoma teška borba. Rat u Bosni je trajao 5 – 6 godina, ali borba za istinom traje vekovima, stoga mislim da se plašimo da pođemo na taj put, ali, rekao sam i u prošlosti da se istine ne treba niko plašiti osim onih zločinaca, koji čekaju to sa kakvim rezultatima ćemo mi izaći danas iz ovog skupa. Oni stvarno žele da mi ne uspemo jer oni kriju istinu od nas decenijama. **Veoma je lako reći *ne* za neki posao, lakše nego da se kaže *da*, ali kada kažeš *ne* završen je posao, time se završava. Kada kažeš *da*, preuzimaš angažovanje, preuzimaš odgovornost i u realizaciji tog zadatka što preuzimaš potrebna je i održivost, tu su i emocionalni, psihički, fizički i materijalni troškovi i opterećenja. Niti ja mislim, pa ni vi, većina od nas, da će zločinci doći pred nas nepozvani da nam ispričaju celu istinu dok mi ne tražimo to od njih. To je utopija.** Ja sam na početku, 27. aprila 1999. godine tražio ili nakon što su mi kidnapovana braća u prisustvu porodice, uvek sam želeo da znam ko ih je odveo, šta je bilo s njima. Zatim sam mislio da će se jednog dana vratiti, zatim sam mislio da je istina da se oni nalaze negde u zatvorima Srbije i da će biti oslobođeni sa grupama koje su oslobođene kasnije. Svi mi, želeli to ili ne, krijemo istinu od samog sebe. Pokušali smo da pređemo svaku rupu po Srbiji kako bismo nešto saznali o sudbini nestalih, čak šta više verovali smo kriminalcima, dali smo im i novac, dali smo im i razne druge beneficije. Zatim je umrla nada za preživeli i zatražili smo posmrtnu ostatku. Dosta smo tragali ali i to je bilo jedno traganje za istinom, za ljudskim telom. Na sreću pojedine smo pronašli, ali smo onda zaboravili one koje nismo još pronašli. Vrlo brzo zaboravljamo. **Našao sam nekoliko tela, govorim o sebi, govorim u jedini, a sada želim znati ko ih je ubio, sada želim znati da li je ostala neka olovka ili neki upaljač ili koja para, neka stvar ili bilo šta od njih. Kaže se da su lične stvari nađene u grobnicama u Beogradu i znamo da jesu, želim znati istinu i o tome, želim znati istinu ko ih je ubio. Ja lično ne želim zahtevati u ime nacije, samo zahtevam i tražim u ime moje porodice. U stanju sam da oprostim, ako taj kriminalac koji ih je ubio, dođe i preda mnom i kaže „ubio sam ih i izvinjavam se“. To mogu uraditi jer se ne plašim istine, jer postoji neko veći koji kažnjava više nego što kada čovek kažnjava čoveka.** Odvija se toliko ratova uzimanjem zakona ili božjeg zadatka nad sobom i svakojaki se predstavlja kao Bog prema drugom i eto svi smo došli do ovih zločina uzimajući ulogu sudije, uzimajući ulogu sveca. Ja mislim da je to veoma dug maraton, jedan maraton bez granica i kažem da ako ne tragamo ne trebamo očekivati da će tragati ni drugi. I kažem, još jednom, da se ne plašimo istine, mi svakog dana varamo sebe po malo u svakodnevnom životu. Ja vas sve pozdravljam, želim uspeha svima onima koji imaju dobre namere, namere koje protiču iz srca, iz duše i iz bola i želim duševni smiraj svakom članu porodice koji je pogođen ratnim zločinima. Hvala vam.

**Nora Ahmetaj:** Čiča Bajram pa idemo dalje, da...

**Bajram Qerkini:** Ja sam Bajram Qerkini, dolazim iz Mitrovice/Mitrovicë. Iako su dva predstavnika iz Mitrovice/Mitrovicë govorili što se meni nije ni malo dopalo, ja ću biti veoma kratak. Meni je nestao sin, stric mi je zapaljen sa šest članova, sa Nurijom i sa četvero dece i jedino što mogu reći da je nešto rekla za nas to je Shukrije Gashi i jedan mladić koji je govorio o zakonu. Zadržaću se da razmislite samo malo, samo jednu minutu, jednu sekundu ili toliko dok trepnete kada govorite u ime roditelja a ne samo za politiku nego kad se govori i kada se poziva roditelj da ustane da kaže nešto izlazite napolje jer pričate priče sa muvama. Molim vas, veoma ste ispolitizirali pitanje članova porodica nestalih tako da ćete nas dovesti do ludila. Imamo dokaza što ih ukopavate u zemlju. Svi znate šta nam smeta i niko od vas nije to rekao. Svi koji se nalazite ovde... živi dokazi se pokopavaju na Kosovu da bi se sakrili, ne što su nam odveli porodice i ne znamo gde se nalaze, ali i one dokaze što smo pronašli pokopavaju se u zemlju. Nijedan ne znate da to kažete zašto ne znate? Zašto ne znate? Zašto nam ne možete pomoći? Obuhvatila vas je jedna politika ličnih interesa kojom nas dovodite do ludila. Ja vam kažem činjenicama. Naš profesor je bio primoran da vam kaže da je za nas rano da oprostimo zločin koji je izvršen prema nama, rano je da se formira jedna komisija koja nas dovodi do pružanja ruke za oprost. Mi smo u subotu imali sastanak, bilo je 19 udruženja i utvrđeno je da udruženja kažu da je rano za formiranje regionalne komisije sa onima koji su izvršili zločine nad nama. Mi imamo dve komisije koje ne rade uopšte za nestale, ne dozvoljava im država da rade, država im nije dala, što su to rekli i ovde da smo bili pomešani ne UNMIK, ne EULEX, ne znam još ko i nisu mogli da rade ništa ni za mene, ni za Albance, ni za Srbe niti za nikoga, ali ni sada neće moći ni takva komisija. Mi ćemo razmatrati kao članovi porodica po udruženjima i tek onda ćemo izaći sa jednim sastankom i reći ćemo da je ova komisija dobra za region zbog toga jer smo shvatili, a sada je ja ne shvatam. Pitam se zašto to Bajram ne shvata? Da li je budala?! Nemam škole koliko vi? Vladina komisija kod nas nije radila, parlamentarna komisija nije radila i sada jedan humani deo želi da radi, sada se zahteva da se prihvati jedna ideja, jedna komisija, na regionalnom nivou, čak šta više pominje se od gospođe da i u Maroku i u Siriji, i ne znam još gde, i danas u Argentini, i ne znam gde još ima komisija. O gospođu pročitali smo to, podelili su nam taj materijal, imamo jedno udruženje ali mi još treba da prostudiramo ono što vi kažete, ono što vi radite. Niti članovi porodice i ta dokumentacija koju imamo je sramota da se ovde pominje, potrebna je dokumentacija koju mi imamo, dokumentacija što smo je mi slikali, nije bilo potrebno da ovde to iznese Ahmet Graiqevci, neka čeka još malo i kada ta komisija bude odlučila da se kaže u savetu onda ćemo odlučiti. Mi imamo 600 i više dosijea u udruženju, 650 slika, i ne znam još koliko filma. Mi smo podneli jednu tužbu protiv ljudi koji danas upravljaju Srbijom, nije nam vraćen odgovor zbog politike, ne da ti politika da ideš napred. Zna to komisija, zna to i gospođa, znate i vi iz civilnih udruženja da nam politika ne da da idemo napred, niti za Bajrama ako je izvršio zločin. Postoji jedna gospođa kojoj sam postavio pitanja, ja sam u stanju da razgovaram sa članovima porodice, s bilo kim koji je Srbin, ili Hrvat ili što god da je i koji ima nestalih, neka izvole pa da razgovaramo, ja sam pozvao gospođu Gulije, pozvao sam gospođu iz Ostrače i rekao sam joj „hajde da sednemo i da popričamo o tome gde su nam deca, imala si 150 svatova kada si odvela sina u Donjoj Obrinji da vrši zločine... Ja mu znam ime i prezime ko mi je oteo sina ali i ko mi je oteo petogodišnjeg unuka, znam mu ime i prezime i nisam mogao nikad da dobijem odgovor. Hajde da

sednemo zajedno jer sve poznajemo i onog kapetana i onoga... Mislim da predlog udruženja Kosova je umesan gospođo. Rano je, nismo pripremljeni da formiramo komisiju, jer naše komisije u zemlji ne rade svoj posao što treba da rade i da se suočavaju sa vama, niti u regionu niti izvan regiona, vi ste učestvovali u svakoj zemlji Evrope... Hvala vam, izvinjavam se.

**Nora Ahmetaj:** Hvala Haki znam da imate... OK. Imamo još dva gospodina koji čekaju, zapravo tri...

**Haki Kasumi:** Samo jednu minutu, gospođa Ružica Spasić, sa kojom se znamo... Inicijativa Regionalnog koordinirajućeg saveta nije odbijena od Kosovskog odbora za koordinaciju. Mi kao koordinatori smo zahtevali paritet. Neka pogleda dokumentaciju, pismeni odgovor koji ste vi dostavili rukovodstvu Regionalnog koordinirajućeg saveta, neka se podseti gospođa Ružica na održani susret u Banjaluci, u februaru 2006 godine, kad smo mi takođe, usmeno zatražili paritet. Podsećam gospođu Ružicu da taj diskriminirajući paritet za Albance u bivšoj Jugoslaviji je mrtav jednom zauvek, stoga se nismo složili pa niti ćemo se složiti nikako da budemo diskriminisani. Mi i za XI Regionalnu konferenciju ćemo podneti, pismeno, dopis i isti zahtev, kao ravnopravni bićemo spremi da nastavimo naše putovanje ka progresu. Hvala vam.

**Nora Ahmetaj:** Ko je bio sledeći?

**Amir Talić:** Ja sam Amir Talić, dolazim iz Sanskog Mosta, Bosna i Hercegovina. Proveo sam u zatvoru 13 meseci kao humanitarni radnik i novinar. Neću govoriti o vlastitoj tragediji, neću govoriti o tragediji Bosanske Krajine, većina od vas verovatno zna šta se dogodilo u Bosanskoj Krajini ali ću vam pokušati govoriti o onome što je sasvim sigurno važno za ovu ideju osnivanja Komisije. **U suštini podržavam sve ono što Komisija treba da uradi ali naravno do tog trenutka trebamo još da razgovaramo.** Dakle pokušaću na jednom primeru iz prirode. U Sanskom Mostu postoji jedna deponija smeća koja je zagadila sve kvalitetne izvore vode. Da bi se ti izvori očistili, da bi potekla bistra voda deponiju sasvim sigurno treba ukloniti. Ono što se dogodilo na ovom prostoru bivše Jugoslavije je upravo ono što se dogodilo je ugrozilo tu harmoniju koja je bila među narodima. Ja se iz Bosne sjećam bosanskih sahrana gdje je u gradovima gdje su ljudi živeli upravo na jedan tolerantan način, na te sahrane su dolazili ljudi svih konfesija i nije bilo nikakvih problema u međusobnom životu između tih ljudi. Ono što se dogodilo poremetilo je život upravo onako kao što sam to kazao na ovom izvoru vode. Znači ne bih da govorim o žrtvama u Bosanskoj Krajini, govoriću o nečemu a što je sasvim sigurno u prilog svemu ovome što se veže na osnivanje Koalicije, o nečemu što je vezano za fenomen slavljenja zločina. Ja sam često i pišući naravno o tome govorio da ako se igra neka utakmica, na utakmici učestvuje i publika i **ne možemo se baviti samo pojedinačnim zločinima nego treba ući u genezu zločina i pozadinu onoga što je od običnog jednog seljaka napravilo jednog monstruma koji je u ratu počinio zločine i kome se danas sudi.** Oni koji znaju i koji su pratili zločine koji su se događali u svijetu, u Kini, u Mandžuriji, Japanci su počinili stravične zločine nad Kinezima. I kad su pokušavali da razgovaraju sa jednim japanskim vojnikom koji je dobio sve odličja za počinjene zločine, znači slavljen je kao heroj, on na žalost nije znao ni objasniti, smatrao je da je to sasvim



normalno i moralno to što je uradio nad tim seljacima i selima u Mandžuriji. Dakle kod nas je vrlo važno, da bi došli u tu harmoniju o kojoj razgovaramo da se osvjedočeni ratni zločinci definiraju i oni sasvim sigurno, kao što je u prethodnim diskusijama bilo, oni nemaju ni nacije, ni vjere, znači to su ljudi monstrumi koji u svakom ljudskom rodu treba da budu označeni i u tom smislu treba da im se sudi. Kad je gospođa u prethodnoj sesiji govorila o amnestiranju zločina, vi se sećate da mi u suštini na neki način u sudovima i u Sudu u Hagu i sudovima na kojima se sudi ratnim zločincima, zločinci koji se pokaju i priznaju zločin i zločinci koji na neki način saraduju na otkrivanju i postaju svedoci unutar zločina koji su počinili, dobijaju umanjene kazne. Ja smatram da zbog žrtava, naravno sudovi ne razgovaraju sa žrtvama i nemaju legitimitet da u njihovo ime na ovaj način sude ali važna je ta moralna kazna, pa kad se sudi zločincu ako ih sudovi sude, naravno mogu da ih osude za počinjena dijele onoliko koliko tad sudovi mogu da odrede. Ali u tom smislu se može amnestirati dio njihove kazne, znači kazna mora da se izriče za saradnju za počinjene zločine. Ja sam radeći u Sanskom Mostu i na prostoru Bosanske Krajine, radeći na istraživanju i traganju za nestalima, u jamama koje su razasute na celom teritoriju Bosne i Hercegovine, tragajući naravno i za svedocima, ljudima koji su bili voljni da svedoče o tome, ljudi do kojih smo dolazili najčešće su nam davali informacije o masovnom grobnicama i zločinima za novac, rijetko su to ljudi... rijetko smo dobijali informacije iz nekakvih moralnih razloga, pokajanja, često je savjest bila ta koja je pokrenula te ljude da govore o tome. Znači u svakom slučaju ponovo se vraćam na onaj smisao stvaranja harmonije među ljudima. Mi unutar ovog kruga, ako budemo zatvarali ovaj krug, a informacija i kvalitetne informacije, istinite informacije, bez obzira kakve one bile, ne budu ušle u sve kuće na cijelom prostoru, gdje žive obični ljudi, ti obični ljudi sasvim sigurno nisu zločinci, oni su u stvari samo zgađeni onim što se dogodilo i naravno svako navija za onaj tim koji igra ovu utakmicu. U tom smislu je važno da po završetku ove Konferencije, da se dogovorimo ono što je vrlo važno da se osnuje novina, da se medijski što kvalitetnije napravi taj put komunikacije prema običnim ljudima i budite sigurni da u povratnim informacijama imaćemo sve više onih koji će podržati našu inicijativu. Dakle ako smatramo da smo na neki način misionari mira i onoga što treba da se dogodi posle ove Konferencije onda svako od nas treba da bude taj koji će na malim konferencijama u svojim mjestima govoriti o onome što smo ovde čuli. Hvala.

**Ramadan Asllani:** Hvala za datu reč. Ja sam Ramadan Asllani iz Uroševca/Ferizaj, ja prvo želim da pozdravim ovaj susret sa učesnicima različitih zajednica bivše Jugoslavije koji su na jedan način i učesnici rata u bivšoj Jugoslaviji i svedoci njenoga propadanja. Ponovit ću još jednom, s obzirom da maloprije nije bilo prevoda. Ne slažem se sa svim prethodnim diskutantima, a posebno sa poslednjim govorom gospođe Nataše. Istina je da nismo političari ali moramo da se bavimo politikom. Zato što.. Upitat ću ovaj auditorium: može li mi neko od vas koji su ovdje prisutni reći koga od vas nije politika dovela ovde? Zar nije politika uzrok zbog kojeg smo mi sada ovdje, zbog posledica koje je ona prouzrokovala? Kako sa ubijenim, kako sa žrtvama, kako sa nestalima, kako sa uništenjima i sa svim ostalima koje neću da nabrajam ovdje... Zar nismo mi svi oni koji su se okupili ovde njena posledica. Politika je ta koja je uništila čitav jedan sistem naroda, a posebno Albance na Kosovu koje je proterala negde oko 1.000.000 ljudi van svojih ognjišta, druge je uništila na različite forme i načine. Sve do 1999. godine imali

smo iznad 5.000 prisilno nestalih, bez klasifikacije, ubijenih i šta sve ja znam, a sada smo došli do jedne situacije gde politiku treba da odgurnemo i ne dozvolimo da se ona bavi ovim pitanjem, da se mi više ne bi okupljali ovdje. Ako se politika okrene na pravedan način, iskreno i u kontekstu humanitarnih načela u potrazi ovih činjenica sada, tj. u potrazi za nestalima... Najmanje. barem samo jedan manji deo identifikacije, na neki način će olakšati članovima porodica žrtava, mada ne u potpunosti, mi se onda ne bismo okupljali ovdje. Zatim će onda možda doći prostor za praštanje tj. ko kome treba da traži oprostaj. Hvala

**Nora Ahmetaj:** Hvala. Izvolite gospođo.

**Bakira Hasečić:** Ja bih vas samo zamolila ispred Udruženja *Žene žrtve rata*, koje kako sam rekla okuplja silovane i seksualno zlostavljane žene i muškarce tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu, znači i srpske i hrvatske i bošnjačke nacionalnosti. Ako postoji neka ženska asocijacija na Kosovu koja se bavi torturom žena i muškaraca, mi bi željeli dok smo ovde da stupimo u kontakt i bar da se upoznamo. Ako ne, da nas o tome obavjestite. A sada bih direkt uputila, nemojte mi zamjeriti ali vjerujte, kad sam prolazila kroz Srbiju mislila sam da nikad u životu... Ja sam iz Višegrada i moja je Bosna i Hercegovina granica ratišta. Upravo gdje onaj srpski vojnik sa šajkačom iz Drugog svjetskog rata stoji na onom čađavom tunelu. A možda su ga i odnjeli da ga malo očiste. Bilo mi je jako teško ovih godina doći, iako sam pozivana od gospođe Nataše, usuditi se iz onog velikog straha od onog što sam prošla kroz tri mjeseca u mom Višegradu. Kad je jedna gospođa iz Sarajeva, sjedila je preko puta mene i par puta spomenula Vranje, ja sam se tresla. Ja bih gospodina Simu kojem sam dala vizit kartu i kaže da dođemo u Beograd zamolila gospodina Aleksandra, jedan ratni zločinac Milan Lukić koji se nalazi sada u Hagu, stanovnik je Haga jer stigla ga je pravda, Božija pravda, da vas molim, da vam nakon pauze dam imena i prezimena počinioca ratnih zločina jer meni kažu da nisu dostupni organima. To su visoki dužnosnici bivše Jugoslovenske narodne armije, jedan je u Vranju, a jedan je u Beogradu. Pa smo da mi ga slikate i stan gdje stanuje, a neko ako zatraži pare ponudite slobodno, ja ću poslati, nemojte gledati na cijenu. Ja ih znam, jedan od njih je ispratio Ojdanića koji je nas dočekao u Višegradu. Na žalost nije osuđen za Bosnu i Hercegovinu, za moj krvavi Višegrad. Otpratio ga je u Hag. Ako postoji mogućnost ja mogu to uraditi ali pošto ste ponudili da bi saradivali ja vam eto, dajem priliku da bar meni olakšate bol, mojoj ćerci, mojoj porodici, a stotine djevojčica od 12 godina, žena je u Višegradu, a ja ću ovome gospodinu iz Priboja odakle reče za Štrpce, reći za par dana da ćemo pronaći jednu grobnicu sa jednim čovjekom, pa možda će to biti jedna odskočna daska, čovjeka koji je ubijen i zakopan, izveden iz voza za Štrpce.

**Nora Ahmetaj:** Samo malo, sada je 5:15, prošli smo planirano predviđeno vreme, u 5:30 počinje plenarna rasprava. Meni je zaista žao, ali nam nije ostalo dovoljno vremena samo za još ove dve osobe. Feride i još gospodin Sima Spasić. Imate samo po jednu minutu da kažete što želite, jer onda ide plenarna rasprava i nećemo stići da izvučemo zključke za kraj. OK onda će mo sutra nastaviti. Gospodine da li možete da malo brže završite. Šta ste rekli? OK samo kratko onda.



**Ymer Melaku:** Zovem se Ymer Merlaku, član sam porodice žrtve, brat mi je među nestalima, bratanca za kojega znam da je nestao a koji je imao 16 godina, dvojicu braće od strica, bratića, sestričinu. Svi ovi koji se vode kao nestali...bratov sin još uvek nije pronađen. Imao je samo 16 godina. Neću da ulazim u to samo sam htio da u kratkim i jasnim crtama kažem da inicijativa za osnivanje ove vaše komisije od strane civilnoga društva... Ja samo mogu da kažem, da svaki član porodice koji ima u porodici nestaloga člana ima želju da pronađe nestalog člana porodice. Inicijativa kao inicijativa je jako dobra, nezavisno od koje strane dolazi, ali ipak mislim da ova vaša nastojanja su malo, preubrzana, preuhitrena i preuranjena za nas koji... Ja evo već devet godina se suočavam sa udruženjima i još uvek nismo dobili saglasnost od članova porodica žrtava za jednu ovakvu inicijativu. Inicijativa je u redu ali mislim da je malo preuranjena, a sa druge strane se plašim da ova regionalna komisija, ja sam zaista skeptičan, jer sa srpskom stranom ne možemo da razgovaramo, ne možemo ništa da postignemo, ne možemo da pronađemo zajednički jezik. Oni mogu svakog minuta sve da promene, svaku stvar, svaki aspekt, ali krajnji rezultat će biti nula. Hvala

**Nora Ahmetaj:** Samo kratko.

**Sima Spasić:** Samo kratko. Ja sam gospođi dao vizit kartu nakon što sam čuo potresnu njenu tragediju, kao moje rođene sestre, kao da je neko silovao moju sestru, neku rođakinju. Ovo što ste sada rekli vi ste rekli pred 200 ljudi, ovo se sve snima, bez daljeg. Evo Nataša Kandić je to čula, čao mi je što ste vi toliko godina čekali da to ponudite, evo ja vam odgovorno tvrdim, mi imamo neke kontakte sa tužiocem za ratne zločine Vukčevićem i sa Brunom Vekarićem, nakon toga sa Natašom Kandić i vi sešćemo, daćete mi podatke i sve što je potrebno, ja vam javno ovde, pred svima ovde obećavam da će to Tužilaštvo doći do vas, daćete adresu i ti zločinci, ti šljamovi dobiće zasluženno to što su tražili. Prema tome ja bih vas zamolio, nakon ovog sastanka, konferencije, ja vi i gospođa Nataša, ona može mnogo da pomogne oko toga, da ti dobiju što su tražili. Hvala puno.

**Nora Ahmetaj:** Zaista vam se puno zahvaljujem za učešće i vaše angažovanje, za strpljenje. Neću više da oduzimam vreme za zaključke ove javne diskusije, predat ću ih napismeno. Zatvaram ovu javnu diskusiju. Sada je na redu javna rasprava sa mladima, a sa drugim pitanjima možemo da nastavimo u toku sutrašnjeg dana. Hvala vam još jednom.

**Jelena Simić:** Molim vas samo da vam kažem da će nakon kratke pauze od nekih 10 do 15 minuta biti nastavljen program i u okviru pratećeg programa imamo sve sesije koje se odražavaju na odvojenim mestima. U ovoj sali biće Graciela koja je danas predstavila iskustvo Argentine u traženju činjenica o zločinima koji su počinjeni u toj zemlji i vi ćete moći ukoliko želite, da joj postavite neka dodatna pitanja koja niste stigli da postavite tokom sesije. Takođe bih zamolila i Hauarda ukoliko je u mogućnosti da nam se pridruži u tom razgovoru. Druga sesija tiče se odnosa mladih prema prošlosti, ona će se dogoditi u sali preko puta, u takozvanoj srednjoj sali, ovako pravo ovim hodnikom, tako da možete izabrati gde ćete učestvovati.

**29.10. 2008.**

Nakon sesije *Javno slušanje žrtava*

## **Plenarna rasprava**

**Vesna Teršelič:** Još jednom dobar dan u ovom vrlo važnom dijelu diskusije u kojem se spremamo formalizirati Koaliciju za Regionalnu komisiju. Rekli su mi da su jutros neki mediji objavili informaciju da smo već formirali Komisiju. Vi svi ovdje znate da niti smo formirali Komisiju, niti bi sami to ikada učinili jer Komisiju mogu formirati samo vlade. Mi možemo predložiti našu inicijativu, pregovarati s njima, možemo zahtjevati i stvarati pritisak kroz skupljanje građanskih potpisa, možemo razgovarati o potrebi žrtava i društava da kažu što se dogodilo ali nikako ne možemo, niti bi željeli sami formirati Komisiju jer onda ona ne bi mogla stvoriti prostor za glas žrtve. **Ono što bi danas želeli je formalizirati Koaliciju koja se već stvara jer su joj već pristupile brojne organizacije u zemljama iz kojih dolazimo i ja bih možda ovaj čas i pozvala one koji nikom od nas nisu možda dali, a željeli su ovu izjavu o pristupanju da nekog ne propustimo ko se već odlučio, ko je već razgovarao u svojoj organizaciji ili kao osoba podržava ovu Koaliciju da nam donese tu izjavu jer ćemo na početku sada naprosto sve u plenarnoj informirati koje su to sve organizacije i osobe odlučile podržati inicijativu i one formirati Koaliciju.** Još bih rekla da smo u programu najavili razgovor o mandatu, a onda smo u Koordinacijskoj grupi vidjeli koliko je bitno razgovarati o ulozi Koalicije, o načinu organiziranja u Koaliciji, o ulozi koju će različite organizacije imati jer nam stvarno treba razgovor o tome što i kako bi u Koaliciji mogli napraviti što više i u ovom prvom djelu ćemo razgovarati o ulozi, a ja se stvarno nadam da će ostati vremena jer mislim da je razgovor o mandatu važan, da su neki od vas rekli juče kako bi želeli i tome namjeniti vrijeme, pa bi posle pauze razgovarali o mandatu. Ispred dvorane imate prazne izjave o pristupanju, na srpskom, na albanskom, bosanskom, hrvatskom, crnogorskom, evo korigiraju me, to je jedan timski moderatorski rad srećom... i na makedonskom ima. Evo, vidim da pristižu još izjave, a javljaju se neke ruke. Abdullah.

**Abdullah Ferizi:** Samo želim jednu malu primedbu pre nego što ljudi počnu potpisati, bar verziju na albanskom jeziku, piše da ovim potpisivanjem, ime i prezime, se pridružuješ regionalnoj komisiji, možda je to problem jer je i u medijima izašlo da se formira jedna regionalna komisija, čini mi se da je neka štamparska greška jer bi trebalo da bude da se pridružujemo inicijativi Koalicije za formiranje regionalne komisije, tako da se ne potpiše ta kopija sa tehničkom greškom, hvala vam.

**Valdete Idrizi:** Hvala Abdullah, mislim da si potpuno u pravu i ako mogu malo da upadnem Vesna, možda nije bilo toliko značajno u ovom trenutku da se potpiše, da se trči, ali značajnije je da se diskutuje oko koalicije, sva ta pitanja iz prve ruke, ove tehničke što su propuštene i do drugih stvari, možda na kraju ove sesije, kada se razjašnjavaju pojedina pitanja, onda bismo mogli i da potpišemo. Reč je tražio Sheremet, ali pre nego što mu budem dala reč, samo da pogledam da li ima panel još nešto što želi dodati?

**Vesna Teršelič:** Pa moj je prijedlog bio da pročitam organizacije, to ćemo zajedničkim snagama da ne slušate samo mene i da proglasimo da je Koalicija formalizirana jer ćete vidjeti da već imamo veliku Koaliciju, veliku i raznovrsnu Koaliciju i da onda krenemo na raspravu i o ulozi Koalicije i ulogama naših različitih organizacija u javnom predstavljanju ideje i naše inicijative za Regionalnu komisiju i da onda tu ostavimo više vremena za diskusiju. Jel' to u redu? Je. Imate još nešto prije. Izvolite.

**Sheremet Ademi:** Hvala. Ja sam Sheremet Ademi, dolazim iz Fondacije *Kujtimi* iz Mitrovice/Mitrovicë, i istovremeno sam jedan od članova Odbora za koordinaciju udruženja porodica nestalih na Kosovu. Imam jednu veoma ozbiljnu primedbu na tome što se sada čini. Vi dobijate saglasnost za formiranje Koalicije, dok još ne znate mandat, funkciju kompetencije i ostala pitanja. To je jedna moja ozbiljna primedba. Drugo je to što vi nas dovodite pred svršeni čin a mi se još nismo deklarirali o brojnim drugim supstancijalnim pitanjima i nas to dovodi u sumnju u iskrenost svega onoga što se dogodilo od tada pa sve do danas. Molim vas ovo što vi radite za mene je neshvatljivo, ne može se to razumeti ni od 50 ili 90 odsto ljudi koji su ovde prisutni, bili ste dužni da u prvom redu objasnite, da nam kažete šta je koalicija, koji je njegov mandat, šta mislite da pretendirate sa njegovim mandatom, jer mandat mi nećemo dati tako blanko i dok se ne donesu te liste sa potpisima. Čak sada i za komisiju je to ispalo kao tehnička greška koju ću ja prihvatiti. Da se razgovora o drugim ozbiljnim pitanjima i ako je potrebno da ostanemo do kasnih noćnih sati, i do dva po ponoći, jer ima nekih ozbiljnih primedbi u prvom redu za vas fascilitatore, organizatore jer vas krivim zbog činjenice da je pomenuta istina ali se ne kaže koji je konačan cilj a to je pomirenje. To ste sakrili od samog početka ovog susreta pa sve do sada. Finalan čin svega ovoga je namera i pokušaj pomirenja, stoga molim vas da proceduralno to vratite natrag, da objasnite to koji je mandat onoga što pretendirate da uradite ovde, da smatrate te dostavljene papire kao nedostavljenim, da pristupimo potrebnim objašnjenjima, ostavite nam dovoljnog vremena i prostora da mi analiziramo, studiramo i nemojte misliti da ste *ad hoc*, jednim potpisom, postigli da stvorite jednu koaliciju jer ta koalicija faktički će biti ignorisana od žrtava rata, od udruženja, i ako vama ovde, ako za vas to nema svoju težinu, onda izvolite bez nas pronađite činjenice, branite zločin, i nastavite po starom. Hvala vam.

**Vesna Teršelič:** Evo, ja ću samo skrenuti pozornost da je programski dokument koji ide uz izjavu dokument na dvije stranice koji je isto tako raspoloživ na svim jezicima, a govori o tome da je na ovim prostorima ubijeno više od 120.000 ljudi i da mi znamo da su suđenja za ratne zločine najbitniji, najvidljiviji način procesuiranja tih zločina ali smo isto tako svjesni da i Međunarodni sud u Hagu svojim ograničenim kapacitetima i domaći sudovi na žalost neće moći procesuirati sve počinitelje, da je do sada 250 ljudi optuženo i da baš zbog toga što nam treba mehanizam koji će dopuniti suđenja za ratne zločine, pokrećemo inicijativu za osnivanje Regionalne komisije kao bi se stvorio prostor za glas žrtve, da smo svjesni toga da još uvijek u našim društvima vrijede različite istine i prikazi prošlosti i da se u velikom broju slučajeva oni zasnivaju na političkim mišljenjima i na tumačenjima, a ne na činjenicama i zato insistiramo na činjenicama. Bitno nam je utvrditi činjenice, bitno nam je utvrditi taj zajednički temelj, za moguće različite interpretacije, a osjećaj straha zbog moguće osvete i ponavljanja zločina odvrća žrtve od sudjelovanja u suđenjima za ratne zločine i ovo je inicijativa koji su na početku

pokrenuli Fond za humanitarno pravo, Istraživačko dokumentacioni centar i Documenta ali su nam se nakon toga pridružile brojne organizacije i pojedinci, kako organizacije za ljudska prava tako i ženske organizacije, organizacije žrtava, pojedinci i umjetnici, mnogi zainteresovani i zabrinuti i sad smo vam zapravo željeli reći tko se sve već pridružio ovoj inicijativi. Ja znam da ovaj tekst može biti unaprijeđen, može biti još jasniji i tu će nam biti dragocijena i vaša pomoć, možda posebno pomoć naših kolega novinara koji imaju bolji uvid u to kako komunicirati stvar javnosti ali to su već stvari koje su svima raspoložive, koje ste već dobili, neki možda mjesecima unatrag, a neki možda prije ovog Foruma i mislim da je dosta jasno šta je srž naše inicijative. Nataša Kandić se javila.

**Nataša Kandić:** Ja bih samo htela da pojasnim. Gospodine Sheremet, mi smo juče veoma pažljivo čuli gospodina Haki Kasumija, slušali smo ga i tri puta ovoga leta i videli smo da je potrebno vreme i pojedincima i organizacijama da oni sami sebi približe ideju o regionalnom pristupu, regionalnoj saradnji, činjenicama i o tome kako napraviti jedan taj most od prošlosti do budućnosti. Mi sa ovom Kolacijom ne počinjemo da razgovaramo danas, mi od maja 2006. godine na regionalnom nivou razgovaramo. Neki odavde sa Kosova su učestvovali od maja 2006. godine. Niste vi učestvovali ali bilo je načina da može da se prati, postoji informacija na web sajtovima mnogih organizacija o tom konsultativnom procesu. Nema razloga za neku vašu brigu. Mi smo razumeli da vi imate strahove, da vi imate... da je vama potrebno vreme, mi smo razumeli da gospodin Haki Kosumi s jednog sastanka može da iznese jedno mišljenje, u međuvremenu razmišlja i dođe do toga da mu je ipak potrebno drugo vreme, malo više vremena i mi sve to razumemo. Mi ni od koga ne tražimo da donosi odluke mimo svog razumevanja, mimo onoga što on misli da je korisno, ali postoji nešto što niko ne može sporiti, važnost činjenica, važnost da civilni društvo pokuša na regionalnom nivou da dođe do nekih zajedničkih preporuka o tome kako se odnositi prema činjenicama. Niko ne može sporiti da je ovo danas što smo čuli, što smo slušali žrtve, da to nije važno, da ne treba da stremimo da jednog dana postoji slušanje žrtava ne samo u ovoj sali nego da to prenose mediji i da to bude važan politički trenutak u svim društvima, ja samo hoću da vas oslobodim vas koji ste zabrinuti, vas gospodine Sheremet, vas gospodine Kasumi i koga još... vas gospodine, i možda još neke druge zabrinute, nemojte brinuti, molim vas. Mi ne radimo ništa pogrešno. Ne može se dogoditi da toliko organizacija za ljudska prava i žrtava iz svih ovih država rade nešto protiv vas. Mi svi imamo jako puno znanja o tome šta se dogodilo ovde, svi imamo jako puno volje da se sve činjenice prikupe, da svi znaju te činjenice. Nismo preuranili sa formiranjem Koalicije, mi hoćemo iako su tri organizacije pokrenule ovu inicijativu, mi hoćemo da sve organizacije i pojedinci koji smatraju da je potreban taj proces utvrđivanja činjenica, hoćemo da učestvuju u tome. Nećemo nikakav elitistički odnos o tome, hoćemo da svako učestvuje da kao što je prošle subote u Podgorici jedna mala organizacija za ljudska prava Human Rights Action u ime Koalicije organizovala konsultacije, kao što je prošle nedelje Udruga *Vukovarske majke*, zajedno sa Documentom i čini mi se još nekim organizacija organizovala konsultacije u Vukovaru, kao što je Novinarsko udruženje Vojvodine pre dve nedelje organizovalo konsultacije u Novom Sadu, ako hoćete, da budemo slobodni, kada smatrate da možete, da vam je sve jasno, da hoćete da saradujete, da smatrate da je to važno, da hoćete i mi ćemo to svi u Koaliciji da podržimo da organizujete konsultacije kao što smo ovog leta mi tri puta, jednom prilikom je organizacija za ljudska prava *Integra* organizovala i stalno

smo govorili o toj potrebi da svi učestvuju, ne da neko nešto donosi sa strane nego da učestvuju. I rekla bih ako to razumemo, ako to razumete, ako to prihvatite, molim vas onda učestvujte bez obaveza da bilo šta potpisujete, učestvujte svojim razmišljanjem, svojim inicijativama, predlozima, pomozite iako niste spremni u ovom trenutku da budete deo Koalicije ali čim ste danas ovde ja uzimam za to da vi jeste zainteresovani. Vidim ovde mnoge ljude koji oba dana sede, pažljivo prate, učestvuju, pa nekad se slažu, nekad se ne slažu ali je sve to deo konsultativnog procesa. Ja se nadam da ćemo u nastavku imati manje nerazumevanja, a više konstruktivnog pristupa onome što je... Neki su znate ovde... ovo im je četvrti forum, oni su već stigli do tog nekog stepena da bi oni sad mislili, pa dobro, dajte da vidimo... Čuli smo i argentinsko iskustvo, pa ja sam čula sinoć od mnogih koji kažu, pa čekajte, mi smo mnogo dalje otišli od Argentine. Znači dobro je da znamo za nečije iskustvo, da bismo onda znali gde smo mi u odnosu na to iskustvo. Svi smo mogli sa se divimo Argentinki po onome što ona govori šta je ona uradila ali smo isto tako videli da smo mi drugačiji, da nam treba nešto više i vremena za konsultacije, oni nisu imali ove konsultacije koje mi imamo, oni su imali, rekla je, Koaliciju od devet organizacija za ljudska prava, a mi već sada, u ovom trenutku imamo Koaliciju od 100 organizacija i više. Tako da evo, ja vas sve pozivam, slušali smo danas sve ove ljude i bila je takva tišina, bilo je tako poštovanje za sve što se govorilo i to samo pokazuje koliko je stvarno potrebno na ovim prostorima da se čuje glas žrtava. I svi smo u toj poziciji da se osećamo pomalo odgovornim prema toj prošlosti i u skladu sa tim pokušavamo da odgovorimo. Mi nismo institucija, nismo vojska, nismo policija, nismo tajne službe. Mi pripadamo civilnom društvu ali civilni društvo itekako može da ima moć ukoliko ima ideje i ukoliko ima spremnosti i odlučnosti da zastupa i da ide do kraja dok se ta neka vizija, ideja, inicijativa, ne ostvari.

**Valdete Idrizi:** Pošto imam mikrofona, želela sam samo dve reči. Mislim da stvarno upravo sada je vreme kada treba da se otvore diskusije o tome. Ne govorimo o mandatu komisije jer je još rano i to je jedan dosta dug proces, ali preko ove Koalicije, koja je već započela... Znači organizacije su učestvovala u konsultacijama, ne sve, ne sve jasno, i znaju. Zbog toga je veoma značajno da se koristi ovo vreme i da sve te ideje koje imamo, sva ta pitanja koja imamo, brige, neke od njih ste pomenuli ali i neke druge da razjasnimo. O tome da su neki, sigurno, u žurbi potpisali, učestvovali u aktivnostima i da su im stvari bile više jasne, možda su im neke stvari još nejasne, ali smatram da možda je najbolje da se otvori diskusija. Zamolila bi vas da dizanjem ruke kako bismo vas videli i jedan po jedan da budemo što konstruktivni, znači upravo za to šta je ova Koalicija jer najbolji put da bi se inicirala ta komisija, o kojoj govorimo sve vreme. Da, Sheremete.

**Sheremet Ademi:** Ja glavni deo svoje pripremljene diskusije, nisam stigao da kažem zbog tog prethodnog pitanja što sam naveo, to znači ponavljam svoju sadržajnu diskusiju, na koju sam mislio, ali nisam rekao iz činjenice jer mi se činilo potrebnim da kažem nekoliko reči o onom prethodnom pitanju i nije rečeno i nisam dobio objašnjenje o Koaliciji da kažem ponovo za komisiju, možda sam i pogrešio. Kako god bilo, rečeno je u moje ime da se plašim iz tog procesa ili možda u drugom forumu, ja svakako moram da govorim o pojedinim dokazima koji me stvarno plaše zbog toga šta se do danas dogodilo. Učestvovao sam u ovom forumu da izrazim svoje mišljenje, moje stavove i od dela porodica sa kojima vrlo često kontaktiram i bazirajući se na ove stavove koje

poznajem, znam jer ih dobijam iz izvora, smatrao sam potrebnim da budem ovde i da kažem ono što misle drugi i šta ja mislim. Pre svega, meni je drago što su ovde došle i srpske porodice, došli su srpski aktivisti, mogli su da govore na veoma tolerantan način, da kažu sve što god su želeli i bez straha, čak i uvredljive reči, ali smo mi opet bili tolerantni. Potvrdilo se da ima slobode kretanja i drago mi je, to je Priština/Prishtinë, to je Kosovo i uvek su dobrodošli i uvek kada su konstruktivni. Ovaj susret nam je omogućio da diskutujemo, da iznosimo svoja mišljenja kako u ovoj sali takođe i van ove sale. Ja sam pažljivo i pod emocijama sam slušao članove porodica koji su se ispovedali, da vam pravo kažem osim emocija primetio sam i nešto defektivno, neprofesionalno, govorim za slučaj porodice Bogujevci. Mi pravnici vrlo dobro znamo da suđenje za izvršioce dela, obavlja se na mestu gde je izvršen zločin, ali uzeti i odvoditi žrtve u Beograd da bi svedočili u jednom sudu gde nema pravde nego ima cirkusa, to je još jedno grubo kršenje prava te žrtve. Da li ste logički mislili o tome? Znaju to pravnici odlično i ja ne mogu reći da je napravljeno čudo ako su oni otišli tamo i poveruju, na laički način, da ima pravde u Beogradu. Ko je od nas, udruženja porodica i individua, dobio mandat da formiramo komisiju istine? Niko. I vi iz civilnog društva nemate jedan širi krug ljudi koji su vam dali takav mandat, apsolutno mi nemamo niti mandat niti kredibilitet za takva ogromna pitanja. Nama je potrebna jedna opširna konsultacija, u prvom redu sa porodicama koje su žrtve, bol je još svež da bismo govorili o istini i pomirenju. Ja sebe upitam da li sam svestan do tog stepena da bih govorio istinu, često puta gledam sebe sa druge prizme, kao ostali pripadnici porodica. Mi imamo problema, u prvom redu, sa samim sobom, jer ne priznajemo liste nestalih osoba, one koje su javno priznate od međunarodnih institucija, i moja koleginica dala je jednu šifru za koju nikad nisam čuo... Da li joj mi govorimo, da li mi članovi porodica govorimo istinu, ako ne onda lažemo sami sebe ali lažemo i ostale. Mi u udruženjima smo razgovarali i, ako je potrebno, molim vas, za mene je to kapitalno pitanje. Ja vidim da je neophodno, inače, ja ću završiti svoju diskusiju i vi izvolite nastavite sa ostalima. Nađite partnera, individua, oni koji nisu viktimizirani i danas prave biznise, slobodno se kreću bez nikakvih problema, ja sam sretan što se to događa, ali nije pravo da se to dogodi u moje ime i u ime asocijacije porodica, jer smo se mi okupili u asocijaciji porodica. Mi kao asocijacije porodica imamo problema i što se tiče regiona i što se tiče Kosova. Udruženja porodica Srba nikad nisu učestvovala u jednom odboru za koordinaciju [udruženja žrtava na Kosovu], jer nam je zajedničko, ovde imaju otvorena vrata, tu se okupilo 18 udruženja, porodična udruženja nisu registrovana na Kosovu kada je to u mandatu UNMIK-a. Ja govorim sada za Republiku Kosovo. Udruženja Srba i dan danas se pozivaju da su udruženja kosovskih Srba. Svi mi prisutni, osim međunarodni, verujem da i oni znaju, dobro znaju ko je vratio naziv Kosova u Kosovo i Metohija, i to za nas je uvredljivo. Ja ću prekinuti i nemate moj glas da formirate Koaliciju, govorim u ime Fondacije, takve koalicije i u budućnosti će vas bojkotirati. Hvala.

**Vesna Teršelič:** Samo da pojasnim, imamo dugu listu i... dobićete riječ, svaki građanin i građanka, svaki čovek ima pravo izraziti svoje mišljenje. To nam garantira Deklaracija o ljudskim pravima. Po našim ustavima svaki državljani ima pravo na izražavanje svog mišljenja kao građanin. Možemo pokrenuti sve inicijative iza kojih stajemo što nam nalaže naša savjest i mislim da je ovo jedna vrlo važna inicijativa i ne trebamo nikakav drugi legitimitet osim da mi koji pristajemo uz nju i koji se od svibnja ili maja 2006.

razgovaramo o ovoj inicijativi, čvrsto stojimo iza nje. To je jedna velika snaga i kad vidim sve tu i kad gledam one koji se razgovaramo o ovom već nekoliko godina i one koji možda jučer sam prvi put vidjela, naprosto vidim jednu veliku snagu. I sladeći sa javio... gospodin... izvolte. Samo bi Valdeta još nešto moderatorski dodala.

**Valdete Idrizi:** Samo još nešto imam potrebu da kažem i juče sam rekla, ujutro, rekla sam da ni vi članovi porodica, udruženja, ne možete nikako bez nas pa ni mi nikako ne možemo bez vas. Ali ni Vlada ne može bez nas, uglavnom bez civilnog društva i rekli smo da mi se daje pravo i kao civil i kao aktivista preuzela sam to pravo, podělila sam sa vama razlog zašto sam se opredelila za ovaj veoma bolan proces, ali je jedini način da možemo potvrditi ove činjenice o ratnim zločinima je to, i rekli smo da nas je okupila ta velika dobra volja, sve nas okupila ovde takva dobra volja da se formira jedna komisija. Hajde sad da ne govorimo o mandatu, rekli smo regionalna komisija, neki su nam rekli da će dobru ideju podržati ili da neće bojkotovati, međutim nismo spremni što je jako opravdano, imamo još neke unutrašnje stvari da diskutujemo, neke analize, znači još puno drugih stvari koje su već spomenute. Međutim, da ne zaboravimo da svi mi ovde delimo istu brigu, i mi kao organizacije o ljudskim pravima i kao pojedinci, u prvom redu i kao članovi porodica, samo sam želela još jednom, kako sam ujutro rekla, znači da neka nadvlada ovaj duh kod nas o tome i nadam se i očekujem od svih nas, da budemo što konstruktivni. Dobro, možda ne znamo ovu Koaliciju, OK, ko je u ovoj Koaliciji do sada i pominjemo i imena organizacija. Ja mogu da kažem za organizacije koje su do sada učestvovala na Kosovu, što deklarativno nisu potpisale, ni ja nisam potpisala, ali sad ću potpisati jer ja znam, ideja mi je jasna. Neke organizacije koje su učestvovala u konsultaciji u Mitrovici/Mitrović, pojedine od njih su ovde i veoma su spremne da potpišu. Normalno jedna umesna primedba je došla od strane Abdullaha, jer se dešavaju takve stvari, ali zbog toga smo ovde i, rekla sam, da pomažemo jedan drugog jer imamo jednu vrlo dobru nameru. Želela bi da, znamo svi da je bio jedan jako bolan dan, imali smo prepodnevnu sesiju, znači čuli smo užasne stvari koje su se dogodile, ali da ne dozvolimo da nam to izgubi razum svima nama, znači bez razlika u grupacijama ili na razne individue. Hvala vam. Izvinjavam se jer ona drži listu ljudi.

**Zvonimir Kubinek:** Dobar dan, ja sam Zvonimir Kubinek, inače sam iz Tuzle, iz Bosne i Hercegovine i želio bih par riječi da kažem za ovu Koaliciju za osnivanje regionalne komisije. Činjenica je da ovde stoji jasno da je to Koalicija, a ne već komisija ali je ona na putu da nekad ili nikad postane Komisija. Oprostite što ovako kažem, znači to su opcije, jel'. Želim par riječi da izrazim po pitanju udruženja, udruga, a sasvim opravdano je bojazan, jedno nepovjerenje što je gospodin Sheremet izrazio i što je gospodin Kasumi izrazio. Mi se poznajemo jer učestvujemo zajedno u nekim akcijama na regiji. Ja želim napomenuti sledeće. Ja sam član Savjetodavnog odbora Instituta Bosne i Hercegovine, jedan od članova, od šest članova jer za ovaj auditorij koji ovdje želim reći sledeće. U Bosni i Hercegovini postoji institucija, Institut za nestale osobe u okviru države, to gospođa Kandić zna, u tom Savjetodavnom odboru su isključivo kompletna udruženja nestalih osoba Bosne i Hercegovine, Republika Srpska, Distikt Brčko i Federacija. U tom Savjetodavnom odboru postoje po dva člana iz svakog naroda, bošnjačkog, srpskog i hrvatskog. Ja sam primjetio juče, a evo i danas raznorazne diskusije. Pa gospođa Vesna je u svojoj diskusiji rekla, samo da napomenem "inicijativu



u ovom času ne podržavaju u Hrvatskoj" mi znamo ko je na čelu, Ivan Pšenica, vi ste s njima držali sastanak, znači to su udruženja sudionici od osnovnog značaja. Ko će činiti ovu Koaliciju ako neće 80 odsto da kažem, eto neću da pretjerujem, činiti udruženja, udruge za nestale osobe koje su naravno žrtve ovog zločinačkog rata. Dalje bi hteo da kažem. Čuli smo juče gospodina Kasumija isto tako da je nakon izvesnog vremena kao predsedavajući ili predsednik 19 udruženja Kosova izrazio isto nekakvu sumnju i u ovom času ne podržavaju. Ja vam želim prenijeti to iz Bosne i Hercegovine. Mi smo se pripremili za ovaj sastanak i želim reći sledeće. **Savjetodavni odbor ne podržava ovu Koaliciju na ovakav način za nestale osobe i nema niko mandat, ni jedno udruženje iz Bosne i Hercegovine, to vam ovde javno i odgovorno tvrdim, da potpiše pristup.** Kao građani, apsolutno je dozvoljeno. Ako mene pitate kao građanina ove planete i čovjeka koji je i žrtva i koji učestvuje u tome, ja sam za. Ali udruženja, taj silni svijet koji postoji iza nas je u tom slučaju rekao ne. I zato se postavlja pitanje, ja znam da je ovo veliki projekat, ambiciozan projekat, projekat na regiji da kažem koji je od veoma bitnog značaja ali u ovom času, oni koji čine većinu toga, želim im skrenuti pozornost na to da trebate imati drugi pristup, prići tim udruženjima i mogu vam reći... sad ispada iz ovoga da je samo ova Koalicija izgleda za Kosovo i Srbiju. Jer evo, ispalo je sada i po diskusiji Kosovara da i oni ne žele da tome na ovakav način pristupe. Prema tome, ja sam čuo ovde izjave gospodina Kasumija, znači izražava se neka sumnja. Da budem iskren... ja bih molio da me saslušate bez komentara, pa vi posle komentarišite. Da budem iskren, vlada jedno nepovjerljive, a to nepovjerenje treba izgraditi, prema tome ja želim stvarno rad ovoj konferenciji, da ostvari svoje rezultate, međutim po onome što vidim da većina su nestale osobe i udruženja, neće moći tako jednostavno ići. Ako vi to pravite da to građani potpišu koji nisu u tome i da pisci daju, i glumci i tako dalje, to je humanitarnog karaktera i ja sam kao građanin planete za to ali gospodo, mi se moramo boriti za one koji su žrtve. Dalje, izražavam sumnju ovog momenta da će vlade Hrvatske i Bosne i Hercegovine, ne znam u Srbiji, isto tako ne verujem ni da će Vlada Kosova dati suglasnost bez svojih udruženja. Jer pazite, to je zakonski regulirano u svakoj državi. Prema tome evo, ja sam, evo pri kraju sam gospođu Vesna. Znači ne da izražavam sumnju nego jednostavno postavljam vama pitanje na koji i kakav način mislite da privučete onu masovnu stranu koja je žrtva. Evo, ja se zahvaljujem.

**Vesna Teršelić:** Hvala vama. Edin Ramulić, tamo iza.

**Edin Ramulić:** Ja mislim pošto dolazim iz udruženja u čije ime je gospodin pre mene govorio, moram da kažem da postoji veoma velika zainteresovanost udruženja porodica nestalih iz Bosne i Hercegovine upravo za ovo i oni na žalost još uvek nisu dobili informaciju. Ovo što je gospodin upravo sada iznio, znači to je jedna notorna laž, znači to je konstruisano u Sarajevu, znači neposredno prije dolaska ovde, znači to je već najavljeno, **ovakva izjava je najavljena u medijima bosanskim, znači ovo znam, mogu imenovati, znači to je došlo od ljudi iz Instituta, kolegija direktora, znači konkretno Amor Mašović i ostali.** Oni su znači dali instrukcije da se upravo ovo ovako ovdje predstavi da to nema podršku u Bosni i Hercegovini. Ima podršku u Bosni, ja mislim da nema ni jedne porodice, da nema ni jednog udruženja kojem se ovo objasni na pravi način, **kakvi su efekti ovoga, da bude protiv ovoga.** Znači protiv su samo ljudi koji su se na neki način osjetili kao da nisu bili dovoljno uključeni. Gospodin je član Savetodavnog odbora koji

takođe nema podršku većine Udruženja porodica nestalih ali i dalje opstaju u tom Savetodavnom odboru zato što ih je neko postavio, neko ih je iz Ministarstva imenovao tu i oni sada bez ikakvih konsultacija dolaze ovde i uzimaju sebi za pravo da govore i u moje ime i u ime moga Udruženja koje cijelo vreme znači zainteresovano za ovo. Ja sam samo htio na jedan detalj da vam ukažem, da u Bosni i Hercegovini postoji velika zainteresovanost i da se dalje nastavi, da se ne obaziremo mnogo na ovakve stavove. Eto, hvala.

**Vesna Teršelić:** Sljedeći je redosled onih koji će govoriti. Mirko Kovačić, pa Haki Kasumi, pa Ružica Spasić, pa onda Simo.

**Andrej Nosov:** Molim vas, ovde postoji spisak i hajdete samo da pratimo. Vesna je pročitala prva tri imena i onda ćemo dati svima reč. Mirko, izvolite. Mirko ima reč.

**Mirko Kovačić:** Dobar dan. Ja nemam tablicu da kažem krivi navodi, hteo sam da dignem ali ne vredi. Kod nas u Saboru kad neko pogrešno govori, kaže "krivi navodi". Dragi gospodine, **Savez udruga nestalih i prisilno zatočenih prvi je pristupio u Hrvatskoj.** A gospođa Spasić će reći za svoje. Ja sam stari pacov ili miš, jutros sam ustao jako rano da obiđem kioske da kupim novine. Ne znam albanski ali sam hteo da vidim prema slikama i naslovima, pa da kupim novine, pa da mi neko prevede. Vjerujte da sam prelistao sedam izdanja, tek u jednim sam našao vrlo malo. I to da nije bio vaš predsednik verovatno ne bi ni to napisali. Kod nas, kad se tako nešto događa onda bude dan ili dva dana ranije obavjest i na televiziji i tako dalje. Juče sam opet pobegao u sobu i video sam program vaše prištinske televizije, 15 minuta je bila vrlo ljepa reprodukcija ali to je bila dopisnica sarajevskih novina. Da se vratimo gospodine dragi ovoj vašoj dilemi. Danas i juče govorim svima ali vama se obraćam, saslušali ste ono što je najteže za jednog čoveka, najteže za jednu majku i vjerujte mi, hodajući 17 godina u potrazi za mojim najmilijima, ovo je bio najteži, ova dva dana u životu. Ako to nikome nije selo na dušu, na srce, na jezik, onda ja ne znam šta drugo treba da radim. To je broj jedan. Juče ste mogli, ako niste mogli slušati, ako ne vidite odnosno ako nemate dobar sluh ali imali ste dobar vid da ste videli ono što je bilo na ekranu kad je ona žena govorila i kad je silovanjem dobila dijete i kad je tražila dete da dođe. To je posao i to nas čeka, ta pomirenja i to otvaranje istine. Gledali ste u Maroku gde se prijavilo, to je mala zemlja ali s obzirom na velike žrtve došli su do toga da i žrtve budu sada nadoknađene i materijalno i moralno. Prema tome, to su ti koraci koji su za njih bili teški i za nas su. I jako je dobro što je ova diskusija počela sada da prvo se očistimo, naša mišljenja i zaista da pođemo... i verujte mi, ja vjerujem u cijeli ovaj naš posao u ova dva dana odnosno tri dana, da ćemo uspjeti. Hvala ljepo.

**Vesna Teršelić:** Hvala. Haki Kasumi, izvolite.

**Sheremet Ademi:** Hvala. Ovog gospodina iz Hrvatske, ja poznajem mnogo ljudi iz Hrvatske, iz udruženja, ali ovakvog Hrvata nisam susreo koji daje blanko ovlašćenja bez uvažavanja baze, ali razjasnićemo to sa vašim kolegama tamo u udruženju. pod jedno. A drugo, što se tiče ušiju i očiju ako su me ogluvjeli, ogluvjeli su me moji voljeni za koje ne znam gde su, dok ti ako želiš toliko dobro, onda nisi imao bola za tvog voljenog. Ja ću

vam dati samo jedan primer na Kosovu, dogodilo se da su majku primorali da pojede meso svog deteta i da ima majčinog sina da kaže u ovim trenucima, nakon usvajanja takvih za pomirenje. Izvolite gospodine imate otvorena vrata, ja neću govoriti. Hvala.

**Valdete Idrizi:** Izvinite me samo malo, možda Vesna treba da odredimo jedno određeno vreme za sve govornike, kako bi smo dali svima reč jer je interesovanje jako veliko.

**Haki Kasumi:** Ja sam se prezentirao juče, izrazio sam svoje viđenje, moju ocenu o inicijativi pri kojoj ću ostati, koju sam govorio i u konstataciju od 4. oktobra 2008. godine, i ponavljam ako je potrebno, ova je inicijativa u opštem interesu i, kao takva, mislim da trebamo visoko da je ocenimo, ali podrška za ovu inicijativu, juče i danas kažem da moramo imati saglasnost od ljudi i porodica kao i predstavnika udruženja, u čije sam ime jučer govorio i da mogu dati saglasnost. Molim gospođu Natašu Kandić da ne igra rečima, jer nisam dete, nisam neozbiljan i nisam predstavnik neozbiljnih udruženja. Da bude pažljiva u budućnosti kada procenjuje ili kada kvalifikuje rečima, moje reči, posebno reči predstavnika udruženja koji su jako pogođeni od poslednjeg rata. Hvala.

**Vesna Teršelić:** Ružica Spasić.

**Ružica Spasić:** Može malo pažnje? Dobro je da niste odredili vreme od tri minute jer ste ga juče odredili kada smo hteli reći nešto veoma važno po ovom pitanju. Ovo što je sada doživio gospodin Zvonimir Kubinek je veoma ružno jer ja sam juče pomenula regionalnu koordinaciju udruženja porodica nestalih koja je bila pre mesec dana u Brčkom i raspravljalo se o ovoj temi, da li da udruženja pristupe ovoj Koaliciji, koji je naš interes. I stoga smo zaključili da je dobro poslati predstavnike ovih organizacija na regionalnu konferenciju, što će biti i učinjeno i odgovorno tvrdim sa su sva bošnjačka udruženja bila protiv ove inicijative, sva hrvatska udruženja, sva srpska udruženja iz Republike Srpske ili iz Bosne i Hercegovine i zato se danas veoma čudim kad čujem da je Savez udruga obitelji zatočenih i nestalih potpisao Koaliciju, a decidirano je predsednik Saveza bio protiv potpisivanja Koalicije, protiv pozivanja bilo koga iz Documente i neke druge organizacije i bila sam začuđena, to nisam htela juče da kažem ali danas ću da kažem da je upravo Savez udruga obitelji zatočenih bio partner sa Documentom i ostalim organizacijama na konsultacijama. Sada uzimam sebi za pravo da kažem da neki ljudi koji sumnjaju u to možda i jesu u pravu, da možda namere nisu iskrene nego su možda ono što najveći broj porodica udruženja nestalih sumnja, iz neke finansijske koristi. Vi ste velika organizacija, pa ćete dobiti velike projekte, a mali će vam poslužiti samo da bi prikupljali potpise. To nije moj stav, sad prenosim ono što bi se dalo zaključiti iz svih ovih diskusija ali znači i Savez udruga obitelji zatočenih i nestalih je prekršio dogovor koji smo imali na Regionalnoj koordinaciji. Ja sam dobila taj obrazac za potpisati pre dva meseca i Vesna zna da sam je zvala i pitala, kako, šta treba da se uradi i ostalo, međutim sam to ostavila do Brčkog i poštovala dogovor 15 članova Regionalne koordinacije, ne potpisavši tu pristupnicu. I neću je potpisati dok ne prođe Regionalna konferencija, dok ne bude Skupština na Regionalnoj konferenciji donela svoj zaključak o svemu tome. Rekla bih još nešto, da niko ovde, niti ću zabranjivati bilo kome, ovo što je Vesna rekla, da pokreće bilo kakve inicijative. Ja vas pitam čega se zapravo vi ovde bojite koji ste

stradalnici. Bojite se da vaše vlade ili naše vlade ne osnuju komisije koje će pokušati utvrditi činjenice o zločinima, o silovanjima, o nestancima, o ubistvima, o rušenjima, o paljevinama, o progonstvima i svemu ostalom što se ružno dogodilo. Ja se ne bojim ni da Hrvatska, ni da Srbija to učini. Neko je moga sina ubio. Onaj film koji sam danas videla, videla sam svog sina u tome filmu. Nije na tom filmu ali je na takav način stradao. Mislim da niko nema pravo uzimati sebi za pravo i zabranjivati da se bilo šta osniva i bilo šta pokreće što je u interesu malih ljudi. Nećemo mi gospodo raspravljati o osnivanju Komisije, raspravljaće parlamenti, niti će vlade pitati nas da li mi hoćemo Komisiju ili nećemo. Možete vi držati proteste na Kosovu jer ste tek nova država, podržava vas i *Kurta i Murta* i koji treba, i koji ima interesa i koji nema. Isto tako u Hrvatskoj branitelji imaju sva finansijska prava i sva prava, sve će to trajati do jednog dana, do ulaska u Evropsku uniju dok ne budu zavrnuili finansijske slavine, pa ne bude više bilo novaca za to. A vi se samo možete slobodno držati onoga, ići na konsultacije u svoja vladina predstavništva i onda doći sa tim na razne skupove i unositi...

**Vesna Teršelič:** Molim vas, nemojte se jedni s drugima...

**Ružica Spasić:** ... unositi nemir o one ljude koji su iskreno došli ovde...

**Vesna Teršelič:** Molim vas nemojte napadati jedni druge, držimo se teme.

**Ružica Spasić:** Ja sam putovala 15 sati da bih dala podršku ovoj inicijativi, za šta, da bih slušala optužbe ceo dan, cela dva dana? I mi sami nismo iskreni jedni pred drugima, to je najgora stvar.

**Vesna Teršelič:** Stanite s napadima jedni na druge, držimo se teme. Simo Spasić. Sledeća je Feride.

**Ivan Zvonimir Čičak:** Ja ću se dići iako mi nije lako, ja sam Ivan Zvonimir Čičak i dolazim iz Zagreba. Ja spadam u veterane onih koji su se borili protiv ratnih zločina koji su ih kasnije istraživali bez obzira na stranu. U međuvremenu je prošlo 18 godina. Ja sam star i bolestan za razliku od mnogih od vas i zato ću ovde govoriti bez emocija i upozorit vas da malo štedite emocije za druge životne situacije, trebaće vam sigurno. Naše vlade, govorim o Vladi Republike Hrvatske, pa mislim i o Srbiji, otišle su puno dalje od nas. To vidim iz ove diskusije jer ako ništa drugo bar imamo koalicione vlade u kojima sjede predstavnici srpskog naroda, u sadašnjoj Vladi sjede predstavnici raznih nacionalnih manjina, prema tome u nekim stvarima bi se mogli ugledati na njih. Barem kako se iz političkih razloga i pristojnosti međusobno toleriraju. Dakako, iako sjede te vlade zajedno, ne pada im na pamet da osnuju komisije kojima bi čeprkali po vlastitim prošlostima jer bi time zapravo narušili ionako krhke odnose. Međutim za naš prostor ali ako počnemo rasprave ovdje o tome što je istina, to cijela povest filozofije nije odgovorila, pa nećemo ni mi. Ako budemo hteli da raspravljamo o pomirenju, vjerujte mi, toga neće biti dugoročno. Ono čime treba da se bavimo, što je ovde rečeno, to je utvrđivanje činjenica, a onda neka se drugi iz toga bave nekim stvarima. Recimo historičari, antropolozi, aktivisti za ljudska prava. Juče sam čitao jedan intervju od Noama Čomskog u kome on govori da je suvremeni svet defektan zato što je iz njega

nestalo aktivizma. To je točno i mi molim vas zapravo posrednji ostaci nekog svijeta koji još vjeruje u aktivizam i zato smo ovdje. A svoju aktivnost trebali smo usmjerit prema nekakvim konstruktivnim idejama i pokušati nać minimum zajednićkog jezika ako možemo bez međusobnih strahova i optuživanja. Međutim, mene mući jedna stvar. Mi pokušavamo stvoriti neke *koalicije zaraćenih* na nivou djelova bivše Jugoslavije i zemalja sljednica bivše Jugoslavije, a takve koalicije nismo uspješli ostvariti u vlastitim novonastalim državama. Prema tome potreba za ćinjenicama, potreba za izjednaćavanjem ųrtava trebala bi poćeti u našim državama u kojima danas ųvivimo. To u Hrvatskoj danas nije moguće. Takva je društvena atmosfera, ja ne znam kako je u Bosni i Hercegovini jer kad god doćem u Mostar onda vidim dva svijeta odeljena zidom mrųnje koji je moguće rukom opipat. Kad doćem u Sarajevo to ne osjetim ali u Mostaru to naprosto iz zidova izbija mrųnja i preлива se na vas. I kad odete iz tog grada nakon dva dana, vi ste bolestan ćovjek. Odete na većeru s jednom grupom razgovarat, odete s drugom, kako preveladat, kako razbit taj zid mrųnje. To je jedna od stvari koje bismo mi kao pojedinci, kao mali nukleusi, kao ljudi dobre volje trebali ućiniti. A trebali bi to ućiniti iz vlastitog iskustva. Danas sam nekoliko ponovio moje iskustvo iz zatvora, proveo sam par godina zatvoru i puno mjeseci u samici. Upamtite, ljudska patnja uvijek je individualna i nepodeljiva ni sa kim drugim. Nitko osim vas ne moųe do kraja odbolovati vašu bol koju imate zbog gubitka onih najmilijih. Ćak ni vaši najbliųi, ćak ni vaši najbliųi. Ljudska patnja i zloćin su uvijek individualni i prema tome to bi trebalo biti polazište. Drugo, to je poućak koji sam naućio razgovarajući sa ųrtvama sa razlićitih strana. Svak onaj ko je bio ųrtva, tu svoju bol moųe koristiti kao novu potencijalnu energiju za dobro, ili za novu mrųnju. Mrųnja nikad ne razara one druge, razara one koji mrze. Razara im dušu. Kad razgovaram sa gospoćom iz Vukovara ili sa muškarcima, vrlo ćesto vidim ljude koji me ųokiraju jednom plemenitošću, jednom stojićnošću u patnji. To raspoloųenje trebao bi proširiti meću one koji bi se i danas osvećivali. A takvih na ųalost ima više nego nas. Kako ćemo mi ovu našu malu energiju koju smo doneli u svojim dušama i na svojim rukama pretoćit u naše sredine ne znam ali ako ništa drugo, ne znam da li sam za Koaliciju da li sam protiv nje, da li sam za komisije, komisije moųe samo država osnivat, ja sam za akcije dobre volje, uvijek i na svaki naćin i podrųavanje takvih inicijativa. **Godinama razmišljam o tome kako u Hrvatskoj potaknuti osnivanje nekakve Komisije za utvrćivanje ćinjenica.** Neosporno je da je nakon *Oluje*, u pet dana rata ubijeno 930 ljudi, to je podatak sluųbeni, Vladin, i nakon toga još oko 900 ljudi. 900 ljudi kad ubijete na prostoru na kome ostane 10.000 ljudi to je 10 posto otprilike. U presudama koje u donjeli hrvatski sudovi opisni su taksativno zloćini koji su se dogodili u Medaćkom dųepu, naćin na koji su vršena svirepa ubojstva, sad je najnovija presuda tamo nekakva... i tamo recimo opisuju kako su neku staricu Srpkinju nabili na kolac iako su joj dva sina bila u Hrvatskoj vojsci od kojih jedan je poginuo kao hrvatski vojnik. Moje pitanje ide, kako je moguće da ljudi koji su to radili i danas šeću slobodno jer nije samo problem ratnog zloćina, problem je toga što oni i danas sa takvim svojim psihopatskim strukturama ugroųavaju one druge... oni ųive sa nama. I nemojmo se ćuditi hladnokrvnim ubojstvima na zagrebaćkim ulicama, pa bilo pištoljem, bilo bombom. Oni su rezultat jedne atmosfere, tu atmosferu smo svi doųiveli. Atmosfera u kojoj je zloćin bio herojski ćin. Kako u glavama ljudi napraviti taj klik da zloćin više nije herojski ćin nego je zloćin. Mi smo svi ovde kao ljudi dobre volje zato da pokušamo naći te odgovorne. Naćin organiziranja ovisi opet o nama samima. **Strahovi su uvijek sastavni dio svih akcija, pa i**



sada imamo strahove ljudi da bi mogli biti izmanipulirani, da bi mogli ostati bez sredstava, o svemu tome treba voditi računa i biti oprezan da bi ipak nešto ostalo od te inicijative i da bi se otvorio takav prostor da u nju uđe što više pojedinaca i što više organizacija u mjeri u kojoj to oni žele, a ako ne žele, da im se to ne zamjeri. Hvala ljepo.

**Vesna Teršelič:** Hvala, Simo Spasić.

**Simo Spasić:** Evo, ja ću pokušati veoma kratko, da pokušam, ako mogu. Ja bih vas zamolio samo da imate razumevanja prema porodicama, ovo što su rekli predstavnici albanskih porodica, Sheremet i ostali, ja njih godinama znam, imali smo prilike nekoliko puta da se susretnemo. Nisu oni zlonamerni i mislim da oni imaju pravo da sumnjaju u mnogo šta. Ja imam pravo da iskažem svoje nezadovoljstvo u ime onih porodica, u ime onih koji su izgubili svoje najmilije, koji imaju poverenje u mene da se borimo za istinu i pravdu. Baš zbog toga što neko pominje da valjda nemaju pravo ovi ili mi da osnujemo Komisiju, onda to rade vlade ili parlamenti, ne znam, ili države. Alo bre gospodo, braćo i sestre, da su države i vlade htele da ova Komisija bude za godine unazad, odavno bi ta Komisija zaživela. Međutim mi tražimo kao nevladine organizacije koje su u toj Koaliciji... Ja sam Nataši rekao, mi smo pored Udruženja formirali i Dokumentacioni centar koji brine o svemu onome što se dešavalo na teritoriji Srbije. Baš zbog toga što su neki iz Vlade Srbije, iz Komisije, ovo iznosim prljav veš ali to je njihov obraz, nije moj, oni su nagovarali mnoge kancelarije i udruženja, i moje Udruženje da se ne odazovemo ovom pozivu organizatora u Prištini/Prištině da ćemo navodno priznati tamo neku državu ili predsednika ili premijera Kosova, pa pominjali EULEX. Alo bre ljudi, da li znate kome se obraćate? Mi smo porodice žrtava, mi idemo tamo da se čuje glas žrtava, gde će biti porodice na prostoru bivše SFRJ i zato smo sa jednim brojem porodica došli ovde da budemo. Zbog takvih u Vladi koji zloupotrebljavaju našu tragediju, mi smo ovde došli. Mi smo pratili rad ovih ljudi koji u bili u toj nazovi Koaliciji u nekoj saradnji. Ja mislim da je to pozitivno, iz kog razloga. Ako pogotovo, ja želim, samo da mi se da neko obećanje, da u toj budućoj Komisiji, isključivo, isključivo najveći interes moraju imati porodice žrtava. Normalno, ja ne mogu taj posao da radim jer nisam kompetentan, ima tu koji su pravници, fakultetski obrazovani, koji mogu da rade taj posao ali da porodice udruženja budu aktivno uključene u tu Komisiju. Ako svi koji predstavljaju porodice žrtava, bez obzira na veru i naciju, želimo istinu, koliko je stradalo, koliko je ubijeno, koliko je proterano, koliko zločinaca je na robiji, koliko pod zemljom, koliko je i dalje na žalost na slobodi, ta Komisija mora da zaživi. Neće, odgovorno tvrdim, ovo je opasno što ja pričam ljudi, daj Bože da večeras pređem Merdare... Mnoge vlade na prostoru bivše SFRJ, možda im ne odgovara da ova Komisija zaživi, zbog mnogo, mnogo šta, možda zbog nekih istina koje njima ne odgovaraju. Zato apelujem, mi kao udruženje porodica daćemo podršku i predlažem i porodicama i predstavnicima udruženja drugih naroda i vera i nacija da prihvatimo tu Komisiju ali pod uslovom da udruženja koja budu tu uključena moraju aktivno učestvovati sa svima. Iskreno ne sumnjam u to ali hoću da budu aktivni, da nam se da garancija da će naši predstavnici aktivno učestvovati u toj Komisiji da bi isključivo imale porodice, a najvažnije zbog istine i pravde. A ti koji su u Vladi, stanovi, kola, provod, pare, oni žive, mnoge, mnoge organizacija u svim vladama, državama, žive na kostima naših ubijenih. Hvala puno.

**Vesna Teršelič:** Hvala. Feride Rushiti.

**Feride Rushiti:** Pozdrav, ja sam Feride Rushiti, iz Kosovskog centra za rehabilitaciju preživelih žrtava torture. Na početku, želela bih vam čestitati za inicijativu koju ste preduzeli vi poštovani panelisti. Istovremeno, pozdravljam i sve prisutne. Prvo želim da vam kažem da ove emocije koje protiču u komunikaciji su jedna normalna i prirodna stvar u susretu sa ovakvom prirodom. Međutim, ove događaje za koje smo čuli do sada, kod većine od nas su oživele patnje, oživele užase, to je normalno, imajući u vidu da i Kosovo, ali i države u regionu, sigurno su prošle kroz takve užasne događaje. Međutim mislim da ovaj forum prethodno nije pripremio u dovoljnoj meri publiku i nije bilo pravih debata po zemljama kroz koje je prošao. Mislim da, da bi došli do jednog smera o tome kako treba, mislim da su ljudi doneli, izašli su sa predlozima, videla sam da i u drugim zemljama, u Bosni i Hercegovini bilo je nerazumevanja, takođe i u Hrvatskoj, ne znam kako je u Srbiji, takođe i na Kosovu. Verujem da ima neinformisanja. **Prethodno verujem da kako bi se došlo do konkretne inicijative treba obaviti debate unutar društva, znači unutar jedne države. Takve debate će obuhvatiti sve glasove žrtava, debate gde će biti obuhvaćeni akademci, civilna društva, umetnici, vladine strukture i nakon tih debata da se izlazi sa konkretnim strategijama prema regionalnoj inicijativi.** I sama činjenica da brojnim akterima ovde nije jasno to šta je ova komisija, koji će biti njen mandat... Mislim da je ovaj bio ubrzan korak i kažem da nije prethodno obrađena audijencija i društvo u celini, ili zemlje iz bivše Jugoslavije, pre nego što su došle da raspravljaju ovako, mislim prethodno da to bude kao preporuka, to je moja lična preporuka. Ja nemam pravo da se pozivam u ime žrtava, ali da se organizuju debate unutar država, koje bi izašle sa stavovima, pozicijama, određenim orijentacijama i nakon toga takve stavove i orijentacije, okupljali bi se i diskutovali o istim na regionalnom nivou. Hvala.

**Vesna Teršelič:** Hvala, upravo zato želimo formalizirati Koaliciju kako bi sve organizacije u ime Koalicije u svojim mjestima, u svojim gradovima, u svojim selima mogle voditi ovi debatu da što više ljudi imaju informaciju, da mogu stvoriti svoje mišljenje i da mogu rijeći svoje prijedloge. I doista je ovo vrlo teško i osjetljivo pitanje, puno ljudi o njemu ima mišljenje, informacija možda još nije došla do njih ili nije prava informacija i važno je stvoriti prostor da kažu svoje mišljenje i da se odluče da li je to nešto što žele podržati ili ne. Slijedeći je Prenk Gjetaj.

**Prenk Gjetaj:** Koristim priliku da još jednom pozdravim i ovu inicijativu da se približavaju ljudi kako bi slušali užasne ispovesti o događajima iz 90-ih godina, o izvršenim zločinima, posledice kojih zločina mi kao građani još nosimo na našim plećima i sigurno, normalno, nismo slobodni i zbog toga što pravda još nije dala svoju zadnju reč, u celini konačnu reč, iz razloga jer se čuju ispovesti koje zapravo svugde, i tamo gde je izbijao rat ranije i u Hrvatskoj. Bosni i Hercegovini, i da zločinci ili oni koji su izvršili zločine još su slobodni i nisu dobili zasluženu kaznu, što normalno, bila bi satisfakcija i olakšanje za sve one koji su stradali. Ja ću prezentirati jednu činjenicu, što je pomenuto i od strane gospodina Sheremeta, da je značajno da ovde su se ljudi videli, slušali, imao je priliku da svako slobodno prezentira svoje mišljenje i da kaže svoju istinu. Međutim, svi nadležni organi treba da kažu svoju reč, jer udruženja nemaju takvu snagu, nemaju takvu kompetenciju. Na primer dosijeji za izvršene zločine na Kosovu, znaju se razlozi zašto su



zatvoreni i sve dok se ti dosijei ne otvore i da ljudi polažu računa i odgovornost o učinjenim postupcima, sigurno da neće biti mirni i živi ljudi, ali i duše ili kosti onih koje znamo gde su. Ali sada najveće uznemirenje, najveća strepnja je za one za koje ne znamo gde su, ne zna član porodice da mu prolile jednu kap suza, ne zna gde da odnese jedan buket cveća i ostalo, to je jedan opšti bol i to ima jednu etničku pripadnost, jednu pripadnost boli. S toga, u tom aspektu, svi treba da izrazimo to i da na taj način prevaziđemo sebe. Sa udruženjima, normalno, treba da se saraduje u tačkama koje mogu biti zajedničke sa institucijama. **Ja imam mandat i ovlašćen sam da kažem da ću saradivati sa svim onim faktorima koji će nam pomoći u rasvetljavanju sudbine svih nestalih, međutim u drugom aspektu kažem iz pozicije koju imam kao građanin, ako ne učinimo sve da otkrijemo istinu, i suđenja i kažnjavanje, sigurno da i pomirenje je preuranjeno i nemoguće.** Tako, normalno da vlada, sada to ja kažem, nisam došao da predstavljam ili da prezentiram stav Vlade, ali udruženja čuvaju svoju autonomiju i odlučuju nezavisno, na nezavisan način se integrišu, na nezavisan način izlaze, stoga mi saradujemo sa udruženjima, normalno i sa Odborom za koordinaciju udruženja žrtava, odnosno nestalih osoba. Međutim, ima udruženja koja čuvaju autonomiju i saraduju sa onim udruženjima koje u okviru jednog udruženja što predstavlja jednu zajednicu ili selo, ili jednu porodičnu zajednicu, ali i individue koji su predstavnici porodica i normalno to je i na lokalnom nivou, na nivou Kosova, ali i na regionalnom nivou. Svako ko daje informacije i potpomaže u tom procesu je, ponovo kažem dobro došao ali udruženja moraju sačuvati svoju autonomiju i nezavisnost. I možda kada udruženje... da kažem i to da je u tom kontekstu, da bi dao nekome neki savet ili da mu nameće, da mu diktira ako se kaže je malo rano, ljudi stvarno treba da ostavljaju...

**Vesna Teršelić:** Upravo tako, sve u svoje vrijeme. Svako treba tačno onoliko vremena koliko mu treba. Gordan Bodog.

**Gordan Bodog:** Hvala. Dobro večer. Pa ja sam se javio da bih se vratio na temu dnevnog reda. Nekoliko samo uvodnih činjenica. U procesu koji traje eto već nekoliko godina, prije šest meseci su osnovane i radne grupe u koje su organizacije i pojedinci koje su u procesu dugo vremena sudjelovali imali mogućnost da osmišljavaju sve ono što molim vas zapravo namjeravali radit zajedno i da osmišljavaju faze i korake i dijelove onoga što ćemo u perspektivi raditi, jel. U sklopu toga zamišljeno je da u proces zagovaranja i afirmacije buduće Regionalne komisije REKOM sudjeluje Koalicija nevladinih organizacija iz cele regije koja dakle u tu Koaliciju ulazi prihvaćajući da se bavi zagovaranjem i afirmacijom osnivanja Regionalne komisije, prihvaća neki broj obaveza i prihvaća da u budućnosti bude partner koji će pomoći osnovanoj Regionalnoj komisiji u implemetaciji njenog mandata, to i piše u pristupnici. Neke od organizacija su već dovoljno dobro odlučile, odgovorno s demokratskim procesima, nadam se, između sebe da su eto vež odgovorno pristupile Koaliciji. Nekima od organizacija treba još određeno vreme, ne samo zbog demokratskih procedura u donošenju odluka o pristupanju nego je u raspravi oko statusa i pristupanja Koaliciji postavljeni niz pitanja koja možda nisu jasna o mandatu Regionalne komisije što je zapravo jedna od tema ili bitna tema sadšnjeg razgovora. Ja bih tu onda rekao dakle ova večer nije jedino mjesto kad se u Koaliciju može pristupit. Dakle to je jedan trajan proces. Oni koji će koliko sutra ili kad, pristupiti u Koaliciju nisu time kako da kažem u situacija da su u lošijoj poziciji nego oni koji su je

prvi osnivali. Tu odmah da kažem da organizacije koje žele tvoriti Koaliciju tad moraju pristupiti izradi svih onih elemenata takve Koalicije. Dakle strukture upravljanja, načina donošenja odluka, raspodjele odgovornosti i zadataka i tako dalje. Tako nešto se treba dakle tek pokrniti i na tome treba još hrpa rada. Budući da pristupanje u Regionalnu koaliciju mnogih drugih organizacija iz različitih razloga, opreza, zazora, nejasnoće što moramo svi uvažiti, idu s toga što još nismo prodiskutirali koji je mandat Regionalne komisije u budućnosti. Navešću samo nekoliko stvari kojih ima jako puno, pa ćemo se tome vratit, gdje bi ona bila locirana, kakav bi odnos ona imala prema arhivu, način na koji bi se ovo ili ono, tome ćemo se vratit kasnije, ne, to znači... ja mislim da je dosta ono vrijeme da se držimo nekakvog reda, da čujemo te organizacije koje su već sad rekle da su pristupile i da eventualno one koje žele reći zašto do sad nisu pristupile, da kažu koje je to stvar iz mandata koje im je ne znam, nejasna ili kako god, pa će nam to biti upor u diskusiju oko mandata. Hvala ljepo.

**Narcis Mišanović:** Evo, ja bih se vratio na ovo bosansko pitanje. Želio bih reći ovom skupu da nema niko pravo, nion nad ovdje iz Bosne i Hercegovine da kažemo ekskluzivno, a mi dikatorski da ne smije neko potpisati od ovih udruženja iz Bosne i Hercegovine. Svako udruženje, bar u ovom demokratskom društvu ima pravo na svoje mišljenje, na svoj stav i na sastavljanje koalicija. Ja sam iz veteranske organizacije, ja ću upravo danas potpisati taj koalicijski sporazum, iako imam zabranu od nekog, a volio bih znat od koga, da mi se jave i vrlo rado ću sa njima riješiti u svojoj državi. Prema tome, prema tome, evo, nek mi se jave, ja ih molim, stvarno ih molim da mi se jave, da mi to zabrane. Diktator ti je čini mi se otišao u zatvor, nema više diktatora u Evropi, umro je. Sa diktatorima je gotovo. Molio bih svog kolegu da to ne smije ne koristimo, samo svoj stav. Malo bih svoje prijatelje sa Kosova da razumijem. Rane su friške, i ja na srcu imam dvije rane, vrlo ozbiljne dvije rane na svom srcu i ja razumijem da malo treba vremena da malo provari i da rane bar malo zaliječe i da se prilječe da bi možda pristupili ovoj Koaliciji. Da bi lakše našli žtrve, smiraj, našli mjesto mira njihovog bi trebale pristupiti, države, jedna, druga, treća, i peta i šesta, njihov je to interes. Mi danas nismo ovdje džabe. Nije bilo dovoljno interesa i zbog toga samo ovdje. Podržavam još jedanput i pozdravljam skup.

**Vesna Teršelič:** Gazivoda.

**Tin Gazivoda:** Dobar dan svima. Imam problem sa vidom, pa ću ostat sjedit, molim cijenjeni skup da mi to ne uzme za zlo. Prvo mislim da ovaj tijek diskusije na neki način ne smije biti iznenađenje. Mislim da je normalno da ljudi imaju bojazni, strijepnje, strahove i razumijem što je tijekom rasprave bio ovakav kakav je bio. S druge strane, ljudi mogu promijeniti mišljenje. Mogu kroz nekakve konsultacije koje su se desile prije mesec dana, u međuvremenu vidjeti vrijednost ovakve Koalicije, a mogu i za dva mjeseca i za tri. Ja sam zapravo hteo reći tri stvari. Prvo u potpunosti podržavam pristup koji su izrekli još juče, uvodno Nataša Kandić, a sada i Vesna Teršelič da se ide na stvaranje što šire koalicije. Dakle naravno da je bitno da bude uključeno što više udruženja žrtava ali i udruga branitelja i ja bih rekao čak i znansvenih instituta i medija i slično. Što šire, što je veća snaga, to je veća mogućnost da se kroz pritisak dođe do toga da jednog dana, a taj dan nije blizu, toga smo svi svijesni vlade, možda i sanori uzmu u

**obzir ideju o osnivanju Regionalne komisije.** Drugo, mislim da bih naglasio jednu stvar koja je ključna i koja do sada nije bila izrečena, a to je važnost suradnje između tri organizacije koje su započele ovaj proces prije tri godine. Sad je puno više ljudi uključeno, dakle između Fonda za humanitarno pravo, Istraživačko-dokumentacionog centra iz Sarajeva i Documenta iz Zagreba. Ja sam bio prisutan 6. travnja 2006. godine u Sarajevu kada je na neki način ta Koalicija formalizirana na jedan simbolički važan dan i ovom prilikom izražavam nadu da ćemo od tamo gde smo krenuli na neki način završiti, proces neće završiti nego i formalizirati na neki način tu inicijativu kada će biti jasno ko je i mandat Komisije koja se predlaže i da u Sarajevu bude i taj nekakvi završni sastanak, a da u međuvremenu se doista obavi što je moguće više konsultacija i na nacionalnom i na regionalnom nivou. Dakle naglašavam važnost suradnje između te tri organizacije koje su ipak motor u svemu tome ali i što šire koalicije. Slažem se sa mnogim stvarima koje je rekao i kolega Čičak i Gordan Bodog iz Hrvatske. U jednoj imam malo drugačije mišljenje. Mislim da suradnja na nacionalnoj razini, dakle potreba za dodatnim konsultacijama na nacionalnoj razini u kojoj sam ja zapravo u recentnom periodu video dosta pomaka i iskoraka u Hrvatskoj, ne isključuje i ne smije isključiti suradnju na regionalnoj razini. Dakle ti procesi mogu i moraju ići paralelno, to je jako važno. I završavam sa time da ja mogu reći da u ovom trenutku, u svoje osobno ime dajem podršku Koaliciji, a vjerujem da će kroz tri tjedna to, ili za neko vrijeme to učiniti moja organizacija, Centar za ljudska prava iz Zagreba. Hvala.

**Vesna Teršelič:** Hvala Tin. Izvolite.

**Marija Radoman:** Dobar dan svima, ja sam Marija Radoman, pozdravljam vas u ime Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji. Meni je vrlo interesantna bila jučerašnja rasprava kao i sada ova diskusija zato što je otvorila jako bitna pitanja za ono što je i meni bilo interesantno, a to je osnovna stavka oko koje se nismo baš skoncentrisali, a to je karakter i mandat Regionalne komisije. Ovdje se govori o tome kako da proširimo Regionalnu koaliciju, a ne govori se toliko o tome kakav će biti karakter te Koalicije, šta će ona zaista da radi. OK, ustanovila sam da postoje dvije oprečne, ja bih nazvala ideološke struje. Jedna je ta koja već na neki način neformalno ustanovljena, to je... zapravo ustanovljena ja u samom naslovu, da je Regionalna komisija ona koja će da dokumentuje zločine kao činjenice, a druga je ova, razni glasovi koje smo čuli juče i danas, da se traži kazna za počinioce, kažnjavanje zločina. E sad, ja bih se opet vratila koliko to sve ima veze sa karakterom i mandatom Regionalne koalicije. Zašto? Mandat i karakter Koalicije su jako povezani. Na to me vrlo inspirisao govor gospodina Amira Kulaglića na Drugom regionalnom forumu kada je on izneo svoj stav i rekao čovek da je on isfrustriran. Zašto? Zato što je bio 8. i 9. februar 2007. godine kad je u Srebrenici bilo identifikovano 2.400 žrtava, ispravite me ako griješim i on je naveo da je tada kapacitet laboratorije bio 400 do 500 ljudi koje je bilo moguće identifikovati godišnje, pa je on provizorno proračunao da je potrebno 10 godina samo sa se identifikuju žrtve plus minimum 10 godina da se pokrenu krivični postupci protiv počinioaca i onda je otprilike zaključio tom jednom rečenicom koja je za mene onako reprezentativna kada je rekao, većina nas satisfakciju neće dočekati. E sad, ovo bih uporedila, u pitanje je samo Srebrenica. Evo možemo da kažemo nešto i o Kosovu. Znači koliko je identifikovano ljudi. A šta ćemo da radimo sa Bosnom, šta ćemo da radimo sa podacima, Mirsad Tokača

je izneo podatak o 96.000 ubijenih ljudi, a od toga 60.000 Bošnjaka i Bošnjakinja. Do kad, do kog vremena će se čekati da se dokumentuju činjenice o tim žrtvama i šta to u stvari znači, kakve to veze ima sa konceptom pravde. Hajde da malo to problematizujemo. Ovaj Forum ima znači u svom naslovu uspostavljanje pravde u post jugoslovenskim društvima. OK, koncept pravde možemo da problematizujemo, možemo apstraktno da ga postavimo ali ako hoćemo da ga konkretno definišemo, pravda znači ono što žrtve kažu da je pravda, a mi smo juče i danas čuli mnoge glasove ovde na Kosovu ljudi koji vaze za tim da do pomirenja, istine i odgovornosti neće doći dok se ne nađu počinioci. Mislim na Kosovu je vrlo jasno šta se desilo. Jasno je da je u pitanju bio državni teror u vreme NATO bombardovanja. To je bio državni teror jer se proizvodio odozgo, znači proizvodila ga je vojska, MUP a s druge strane smo imali nešto što je terorizam, masovni albanski pokreti. Na osnovu toga nije bilo krivične odgovornosti države Srbije. Ni Zakon o lustraciji se ne primjenjuje, iako imamo drugi zakon. Za sam zaključak hoću samo da kažem to da **ako se ova Komisija zaustavi na samom dokumentovanju činjenica, mi ćemo da se pretvorimo u ono što je Hajnrih Bel rekao, knjigovođe zla i mi nećemo doprinjeti onome što jeste pravda, a što žrtve traže. Žrtve traže počinioce. Da se kazne zločinci.** Hvala vam.

**Vesna Teršelič:** Hvala. Andrej Nosov.

**Andrej Nosov:** Ja ću samo vrlo kratko. Imamo 15 prijavljenih, imamo još sat i po vremena za razgovor tako da sam samo hteo da ovu diskusiju ako možemo vodimo u pravcu Koalicije, dakle da samo razjasnimo tri važna termina o kojima ovde govorimo. Sada je i Marija spomenula Koaliciju koja će da dokumentuje činjenice. Ova Koalicija koja bi se danas ovde formirala, koja se formira, neće dokumentovati činjenice. Ovo je Koalicija koja ima jedan jasan cilj, a to je da zagovara uspostavljanje regionalnog mehanizma za utvrđivanje činjenica, za utvrđivanje i kazivanje činjenica, što znači da treba da stvori javni prostor za žrtve, kao što smo ih i danas pre podne slušali da tako javno govore na javnim svedočenjima. Isto tako ova Koalicija se neće baviti mnogim važnim pitanjima. Pazite, imamo obrazovanje, imamo mnoga, imamo socijalni status, recimo nekih različitih kategorija ljudi koji su izašli iz rata. To su sev stvari koje će u nekom trenutku biti predmet nekih drugih koalicija. Ova Koalicija ima vrlo jasan zadatak, dakle da u konsultativnom procesu što znači uz participaciju svih ljudi, uz sve zabrinutosti, pa svako od nas je zabrinut, pa kako ćemo skupiti milion potpisa, pa šta će nam reći koja vlada, pa znate koliko zabrinutosti sada možemo da izlistamo. Mislim da nam treba jedan pozitivan pristup u kome ćemo reći da, mi smo danas spremni da krenemo da zagovaramo uspostavljanje tog mehanizma. U ovom trenutku govorimo o REKOM-u kao Regionalnoj komisiji za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima. Ja vas samo molim da u narednih sat, sat i po vremena, nećemo imati pauzu, vidim da mnogi ljudi izlaze i odlaze, govorimo o tome kako i na koji način da nastavimo konsultativni proces, šta svaka od organizacija može da doprinese kako da organizujemo Koaliciju. Neko je spomenuo način odlučivanja, neko je spomenuo način koordinacije. Dakle to su sve pitanja o kojima bi trebalo da razgovaramo. Da ne ulazimo u ovom trenutku u sam mandat i karakter Komisije, te buduće, dakle regionalnog mehanizma. Postojeće peti, šesti, možda sedmi forum, puno konsultacija, pa će postojati i neke ekspertske grupe, možda neka iskustva drugih, koja će sesti i razgovarati. Naravno, uvek, i to mogu da vam

garantujem u ime ovih organizacija koje su ovde, uz konsultacije sa udruženjima žrtava, uz konsultacije sa svim ovim ljudima koji su danas na ovom Forumu. Pa mi smo mogli, da je bila namera kao što su neki govorili, da samo formiramo, pro forme Koaliciju i bez ovog velikog Forumu, *pro forme*. Ali danas smo svi ovde, dajte da malo, na kraju ovog Forumu, ipak organizacijama koje su danas u toj nekoj osnivačkoj grupi organizacija, ostane nešto što su zadaci za neki sledeći forum i da ostane nešto iza ovog Forumu u smislu naše bolje koordinacije i bolje komunikacije.

**Vesna Teršelič:** A pitanje i dileme koje su relevantne samo zabilježite i pamтите, sve nam to treba, sve je to dragocijeno. Izvolite gospodo, slijedeća će biti Mada Patko, onda Deli Avdiu. Izvolite Manda.

**Manda Patko:** Pa evo, pošto je moja Udruga *Vukovarske majke* i Savez udruga obitelji zatočenih i nestalih spomenute, gospodin Pšenica, ja ću govoriti kao potpredsednica Saveza, a ujedno i kao predsednica Udruge. Mi smo u petak imali sastanak prije ovog Koalicijskog sastanka, ništa, hajmo reći Koalicijskog sastanka u Vukovaru i naša Udruga se složila da mi potpišemo ovu Koaliciju, tu je bio prisutan i gospodin Pšenica, predsednik Saveza udruga jer je i on član naše Udruge s tim da smo mi isto rekli, mi ćemo pristupiti Koaliciji ali ako vidimo da ta Koalicija šteti našim udrugama i Savezu udruga, da mi lako možemo istupiti iz nje, to je ovo, a ja bih još napomenula gospođici Ružici Spasić da ovakva mjesta nisu za ono što je ona rekla, nisu... takođe nisu ni teme o našim hrvatskim braniteljima i o njihovim primanjima i o njihovim ukidanjima ako Hrvatska dođe u Evropsku uniju. Hvala ljepo.

**Vesna Teršelič:** Hvala vam. Izvolite.

**Ymer Merlaku:** Ja sam vas slušao juče i danas, i više puta prethodne sagovornike nisam mogao da razumem, možda sam ih pogrešno razumeo, ali takođe i paneliste ovog auditoriuma takođe više puta nisam mogao da ih razumem ili sam ih drugačije razumeo. Porodice, svi članovi porodica koji imaju svoje još uvek nepronadene ostale članove, oni imaju želju da saznaju gde su im najbliži. Kao što i ja želim i ja imam želju da saznam, brata sam pronašao, bratića koga je policija otela iz majčinih ruku i izgubiše mu trag. I ja želim, i svi ostali, ali kao predstavnik udruženja iz Kline/Klinë jednog gradića na Kosovu sa 60.000 stanovnika, sa 321 ubijenih, 135 nestalih osoba, od ovih 135 je 60 identifikovano, dok su drugi još uvek neidentifikovani. Među njima smo danas imali zamenika premijera koji takođe ima sina i brata. I jučer sam vam u svom govoru rekao da ne preuzimamo mi neke sasvim druge merodavnosti, a imamo sudstvo, imamo način, mogućnosti da svaki ode u sud i podnese tužbu. Ovi ostali pravci, nama ništa loše u formiranju ove Komisije, ali za sada moram da kažem da je preuranjeni potez, jer se na Kosovu desio rat, genocid, ubijeno je više od 12.000 ljudi, više od 1.000.000 ljudi je proterano sa Kosova, mnogo njih još uvek nepronadenih, negde više od 4.000. Ja mislim da je još uvek rano iz razloga jer treba da se raspravi, svaki od nas pojedinačno po udruženjima, po opštinama i u saradnji sa našom vladom, svaki sa svojom vladom. Ne znam koliko je ko pojedinačno shvatio ulogu ove Komisije koju treba da osnuje vlada a ne civilno društvo, i ne mi uduženja. Mi smo NVO, treba da znamo i našu ulogu, šta možemo a šta ne možemo. Mi možemo da vršimo pritisak, debatujemo i sve, ali glavnu



**ulogu ima vlada.** Molio bih vas da ne žurite, kao što ste danas vi ovde požurili kao da je neki cirkus. Sa ovim izjavama sa ovim stvarima... Ja sam zbunjen nekim ponašanjem, nekim etikiranjem, nekim ... Mi smo ovde saslušali i srpsku stranu *Kosova i Metohija* a vi znate to... i nismo reagovali, bili smo staloženi i mirni, pa vam govorim da se ne žurimo dajte nam vremena da raspravimo na svim instancama, sa svim, sa članovima porodica žrtava, tek onda će doći i vreme. U ovom trenutku je rano. Zahvaljujem.

**Vesna Teršelič:** Hvala, uzmite si vremena. Slijedeći je Deli Avdiu.

**Deli Avdiu:** Izvinjavam se, pošto su svi ustali i ja ću da stojim. Na dvodnevni rad organizatora ove konferencije imam primedbu, koji su dozvolili da se bodri i aplaudira. Na ovim mestima i u ovim situacijama gdje se diskutuje o ovim slučajevima mislim da nije niti mesto niti vreme za aplaudiranje. Kao nastavnik, zaista mi je žao što moram da upozorim inicijatore za osnivanje jednog Inicijativnog saveta po novoformiranim državama. Ja kao nastavnik pored samo godišnjeg plana programa kojeg držim, da bi moj čas imao uspeha meni je potrebno dva do tri sata prethodne pripreme, pre nego što odem na čas i da bi na kraju imao nekog rezultata. Još jednom podvlačim, kao nastavnik, imajući ovde pravnike, doktore nauka, razne advokate koji brane interese svih ovde članova porodica, ako dođe vreme da se brane. Čini mi se jako čudno, da oni dozvole nešto ovako. Moje mišljenje je da je savet za inicijativu trebao da se pripremi mnogo bolje. Ova priprema, iako je loše što vam kažem ali moram, jer vidim da niko do sada nije podvukao nešto tako. Inicijatori su trebali da naprave plan, program, statut, pravilnik po kojem je ovaj Savet trebao da radi. Ova tri dokumenta je zatim trebao da podeli udruženjima koji rade na pronalaženju nestalih, zatim po svim savetima za ljudska prava, po svim civilnim asocijacijama. Tek onda nakon diskusija da se pripremi jedna ovakva konferencija i da se uzmu na razmatranje sva mišljenja. Još jednom vas pozdravljam sve.

**Vesna Teršelič:** Hvala. Jel' Bogdan Ivanišević u dvorani ovaj čas? Bogdane, izvoli. Meni je žao, užasno je duga lista, evo sad je Jasna... treća, treća ste na listi.

**Jasmina Bogojević:** Ja moram da kažem da sam ja malo sumnjičava kad neko kaže da predstavlja 19 organizacija. Ja nekako ne mogu da se zakunem da mogu da predstavim ni svoju porodicu. Malo sam sumnjičava kad neko kaže da predstavlja 19 organizacija koje broje toliko i toliko članova. Međutim ako je to i tačno, a recimo uzmimo da je tačno, onda bi mi bilo drago da saznam na koji način su oni upoznati sa ovom inicijativom jer ja vidim da se ovde jako brkaju te dve stvari, Komisija i inicijativa. To nisu iste stvari, nisu ni slične stvari, jedno je podrška drugome i zbog toga mislim da trebaju znači te konsultacije da budu na drugi način organizovane, da se približi to ljudima tim, organizacijama žrtava nestalih i tako dalje i tako dalje i mislim zaista da vreme prolazi, umiru i žrtve i porodice, zaboravljaju, što je prirodno, i žele da zaborave, za to vreme počinio gaje unuke i bašte svoje po Argentinu ili ne znam gde i mislim da nema mnogo vremena da mi sada tu odugovlačimo nego treba svako u svojoj sredini da širi ovu ideju da mi imamo što veću i što jaču podršku da izvršimo pritisak na ovih sedam vlada da se osnuje Komisija za utvrđivanje činjenica što je i glavni mandat ovoga.

**Vesna Teršelič:** Hvala. Izvolite.

**Shaban Terziu:** Pozdravljam Vas, ja sam i jučer uzeo reč, zovem se Shaban Terziu i dolazim iz udruženja *Lansdwne* u Gnjilanu/Gjilan. Za početak bi želeo da pozdravim inicijativu, jer bez inicijative ne može ništa da se uradi... Ima li prevoda? Imam li... Ja pozdravljam ovu inicijativu, svako okupljanje ljudi, udruženja, ljudi sa dobrom voljom sa dobrim ciljem su uvek pozitivna i uspešna, govorim iz iskustva. Ja nisam žrtva, moje ime nije žrtva, nego sam član šire porodice žrtve. Kuća mi je izgorela i dva meseca sam nosio tuđe stvari. ja i moja porodica. Ja sam iz Gnjilana/Gjilan i u potpunosti mi je izgorela kuća. Znači da sam materijalna žrtva i član šire porodice žrtve. Ne uže nego šire. Što se tiče vlade, nemojte očekivati ništa od vlade, nikada vlada nije mogla da uradi šta može da uradi civilno društvo. Ovo sada govorim iz iskustva. Navodim konkretan primer: kada je bio Bajram Kosumi premijer Kosova sa kojim sam u to vreme razgovarao, mi smo imali jedan projekat. On se iznenadio kada sam mu ja rekaoda se kod nas u udruženju *Lansdwne* u Gnjilanu/Gjilan tj. Albanci i Srbi uče lokalni jezik. Albanci uče srpski jezik, a Srbi uče albanski jezik. Održali smo šest kurseva, tri meseca, šest meseci i godinu dana. On se iznenadio i odmah je ubacio kao ideju u svoj plan i program vlade za četiri opštine Kosova. Ali je bilo bezuspešno. Ovo vam je primer da civilno društvo može da uradi šta vlada ne može. Ima ljudi, pretpostavljam i u vladi koji su zločinci, koji su izvršili zločin, nije u njihovoj dobiti da se formira ovakva Koalicija, jer mu je nečista savest, i on će normalno da eksplodira, a ne da podržava ovakvu inicijativu. Normalno da to za njih nije dobro i oni je neće podržati nikada. Gospodin Kasumi je ovde i on će dati mišljenje ne znam da li će dati svoje ili mišljenje vlade, ali ponavljam vlada ne može uraditi ono što možemo mi kao udruženje da uradimo. Udruženja imaju svoju autonomiju, i imaju dobru volju, niko ne može da joj to negira. Udruženje polaže račune samo svom koordinacionom odboru, a ne vladi i nikada to neće niti uraditi. Ako nas finansira vlast onda ćemo pasti pod njihov uticaj i nikada nećemo uspeti u napretku. Ja je podržavam i ja sam za jednu dobru inicijativu jer imam iskustva iz koalicija. Kao inicijativa je dobra, neka se formira, statut, pravilnik ostale će doći samo od sebe. Zahvaljujem.

**Vesna Teršelič:** Hvala ljepo, Shkrije Gashi.

**Shukrije Gashi:** U toku ova dva dana mnogo toga sam naučila, što nisam očekivala da će se stvari ovako odvijati. Takođe sam imala priliku da reflektujem na sve ovo što se dešavalo u toku ova dva dana. Sve što se ovde dešava, sve ove razlike koje postoje sa stava gledišta oko saglasnosti, nesaglasnosti za egzistenciju Koalicije su prirodne jer je rat bio jučer tj. loša dešavanja su bila jučer, nije prošlo mnogo vremena. Svi mi znamo da je za istoriju jako malo, za istoriju je jučer. Oko ovakvih pitanja ne treba da reagujemo besom, nezadovoljstvom. Vidim da su ovde među nama i dan danas individue, građani koji su u dilemi, ne žele niti da prihvate novu realnost. Sve do trenutka kada ne prihvatamo nove realnosti koje su se formirale u svim država bivše Jugoslavije, onda konstatujem da će nam biti jako teško za nas i kao individua, na prvom mestu kao individua ponavljam da se pridruži ovakvim vrstama inicijativa koje su na visokom nivou ljudske svesti. Za ovakve inicijative danas sam shvatila da postoji potreba za vremenom, iz razloga jer je sam pristup, razlike nacionalne, verske i druge reflektuju se već dva dana uveliko. Iako individue pokušavaju da ih obojeno prezentuju u različitom pakovanju. Ako bih ja živela u Hrvatskoj prihvatila bih hrvatsku realnost sa svim nedaćama koje su se desile hrvatskom narodu, bosanskom narodu i drugim narodima koji



žive tamo. Ako bih ja živela u Srbiji pokušala bih da uradim sve da prihvatim žalosnu stvarnost šta se sve desilo u Srbiji, Kosovu, Hrvatskoj i bilo gde drugo. Dok mi ovde iako smatramo sebe da smo ljudi dobre volje a dolazimo sa tim opterećenjima, predrasudama pa čak i ne pokušavaju da ove naše minimalne predrasude promene, onda ja smatram da je za ovakvu jednu inicijativu potrebno vremena i ne treba vršiti pritisak i požurivati. Cilj je jako dobar, kažem da je na visokom nivou ljudske svesti. To je najviši stupanj ljudske svesti, za početak borba protiv zločina, kažnjavanje zločina, jer svi mi znamo da zločin ima samo jedno ime a to je završen čin, oduzimanje jednog života bilo čijeg, za šta mi nemamo pravo jer ćemo jednoga dana umreti, ostavit ćemo ovaj svet. Shvatanje života je saradnja, angažovanje sa dobrim namerama, suživot u miru. Ali kao što se čini rane su još uvek sveže, strah još uvek postoji, pritisci sa strane, različita shvatanja, neprihvatanje i negiranje postojeće realnosti izlega da je prepreka, da ljudi ne mogu da je prihvate da bi učinili korak napred. Zato apelujem da bi bilo dobro da se da malo vremena grupacijama, društvima iz bivše Jugoslavije da svaka pojedinačno unutar svog civilnog društva i drugim pripadnicima društva razgovaraju, da dobro prouče ova pitanja i da onda nakon toga pridruže se ovakvoj inicijativi. Zahvaljujem.

**Vesna Teršelić:** Hvala Shukrije. Apsolutno svakog dana u mjesecima i godinama pred nama može bilo ko odlučiti i postati član ili članica Koalicije. Dakle ne postoji nikakav pritisak da to uradite danas ili idući tjedan. Slijedeća je Šefika Muratagić. Vi, vi, pardon.

**Bakira Hasečić:** Ja ću kratko samo govoriti o inicijativama, prijedlozima Komisije za istinu. Katastrofa, bilo bi žalosno da nije tužno sa se nakon 16 godina agresije na moju Bosnu i Hercegovinu ne zna istina. Ja u ime žrtva, koja si jedna od žrtava i predsednica Udruženja silovanih i seksualno zlostavljanih žena i muškaraca, a uporedo i članovi porodica čiji su najrođeniji ubijani pred našim očima, smatram da je ova Komisija okasnila. Ja bih najsretnija danas bila da sam mogla razmijeniti mišljenje sa mojim Mirsadom Tokačom s kojim se danas možda prvi put vidimo, ne vidimo se po godinu dana u Sarajevu, sa gospođom Natašom i gospođo vama, da dam jedan prijedlog da je bolje bilo da se ova Komisija zvala, formiranje Komisije za izradu strategije o procesuiranju ratnih zločinaca na prostoru bivše Jugoslavije, a ovom istinom se bave od prije 10 godina i više, istražni organi. I još samo bih jedno rekla. Istina je danas ovdje među nama, agresija i genocid. Naša uvažena gospođa Hartmann, kad je malo zagrebala u svojoj knjizi istinu, gdje bi pobjedila pravda i dokazana agresija i genocid od strane Srbije i Crne Gore, njoj je juče počelo suđenje u Hagu, a mi svi tako nijemo ćutimo i mnogi govore i ime moje, moje ćerke, moje porodice, mog zeta odnosno moje sestre... čuj, u Vlasenici bila javna kuća. Vjerujte, danas ja sam prvi put na ovakvim sastancima jer bavim se nečim što se bavi i Hag i Tužilaštvo Bosne i Hercegovine, ne samo ja, 1.500 članica udruženja naših u Bosni i širom svijeta. Nećemo dozvoliti više da bilo ko manipuliše i priča, oni koji nisu osjetili na svojoj koži. Ja vam sada, Bakira Hasečić garantujem da u Bosni i Hercegovini neće proći ova inicijativa. U Bosni i Hercegovini je pravda Tužilaštvo i sud na državnim i entitetskim odnosno kantonalnim i okružnim i Tribunal dok se ne ugasi. Ja bih vas zamolila da danas damo podršku našoj gospođi Hartman koja bi zbog nas nad kojima je izvršen genocid i agresija mogla otići u zatvor i prositi po ulicama da plati onu kaznu zato što želi da kaže ono što nije smjela reći kad je bila u Hagu da su sakrili sve one odluke kada je lipsao onaj monstrum Milošević i

zapečatili, koje će možda ostati nikad nama poznata, a to je sakrivena agresija na Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu i planirano na Kosovo. I nama je jedan zajednički agresor Srbija i bivša JNA, njegovi planeri i podstrekači i izvršioci. I hvala vam.

**Vesna Teršelič:** Hvala vama na prijedlogu. Samo odmah iza, Kada Hodžić.

**Kada Hotić:** Kako neki znaju, ja sam Kada Hodžić iz Udruženja Pokret majki enklava Srebrenice i Žepe. Kad se počelo pričati o formiranju Komisije za utvrđivanje činjenica iz prošlosti, iz ovog rata ja sam se nekako poradovala. Ja sam mislila da će ova Komisija zaista raditi intenzivno na zaista pravoj istini. Ja danas slušajući ispovjesti svjedoka, govore oni istinu ali svaki ima krivca onog drugog. Albanac ima Srbina, Srbin Albanca, Bosanac onog, onog, onog i nekako slušajući mi dolazimo do takve istine da smo svi žrtve i svi krivci. A uzrok krivice, nije narod kriv, narod narodu nije nanio zlo samovoljno. Narod je neko poveo. Ono što političari ne mogu da istjeraju danas na čistac, što ne mogu da se slože, što ni međunarodna zajednica, ni kod nas visoki predstavnik koji je stožer u Bosni i Hercegovini ne mogu da se slože da kažu ko je kriv. Ja ću vam reći, meni je oteta država, meni je ubijen sin, meni su ubijena braća, muž, ja sam protjerana. Ja mogu možda da se vratim po onom Dejtonskom sporazumu u svoje ali ja sam tamo obespravljena jer ono što se zvalo Bosna i Hercegovina, gdje sam se ja rodila, sad se zove Republika Srpska, tamo je i zrak srpski, tamo za Kadu nema prava, Kada je tamo obespravljena. O tome ljudi da govorimo, a ne o nekakvoj amnestiji, o nekakvim... izjednačavanju žrtva i agresora i zločinaca. Pa trebamo naći uzrok svemu ovome, osuditi prave zločince, uzrok zločina. Ja sam se ponadala da će ova Komisija ili inicijativa, nazovite je kako hoćete, biti nešto mnogo jače od političara u ovoj Jugoslaviji bivšoj i međunarodne zajednice koja je otvorenih očiju žmirila i gledala kad se genocid činio u Srebrenici. Ali ne samo u Srebrenici. Legalizovali su ono na krvlju što je dobiveno, ono što treba kazniti. Ukrali moju punu tašnu para i našli zločinca i kaznili ga, odveli ga u zatvor ali mu rekli, zadrži Kadinu tašnu i pare. Pa što će taj zločinac u zatvoru? To mene boli. Ja nemam nekakve političke, diplomatske nastupe, ne znam ja kako se to umotava ali ja ovde vidim da se ovo sve treba popeglati i svi jednaki, pomiriti se, amnestirati zločince. Pa ljudi, ja volim narod, sav narod ali zločince moramo prozvati, organizatore zločina i ih pravim stvarima, pravim imenima, njim je mjesto tamo, pred sudovima, u zatvorima, ne znam, a ono što je na krvi stečeno, da se poništi, ono što je potpisano u Dejtonu, legalizovano od strane zločinaca, od strane drugih državljana koji su krojili kapu nama u Bosni i Hercegovini, pa to treba poništiti. Ako neće ta međunarodna zajednica, koji su inicijatori i bili da se ovo desi, pa valjda možemo mi, narod, a narod će opet zajedno živiti. Ja sav narod volim i kad ova Komisija u tom smijeru bude radila, ja ću je objeručke prihvatiti. Za sad ću biti uzdržana. I ume mog udruženja, hvala vam.

**Vesna Teršelič:** Hvala. Izvolite.

**Aleksandar Todorović:** Hvala. Ja sam Aleksandar Todorović, dolazim iz Slovenije. Samo u jednoj rečenici ću vam reći ko sam i šta sam. Predstavnik sam jedne grupe, ne njihov legitimni predstavnik ali borim se za *izbrisane* u Sloveniji. To je jedna posebna situacija. Krv nije tekla ali dogodio se jedan virtuelni genocid sa brisanjem iz registra stalnog bivanja koji je zapravo alfa i omega svih ostalih ljudskih statusa. Međutim mislim

da je to dovoljno, hteo sam da se usredotočim, nadao sam se da će ovo popodne biti radni sastanak, da smo mnoge stvari već konstatovali i da bi mogli da krenemo da razmišljamo o Komisiji koja bi se stvarala. Moramo biti svesni da je taj zec još uvek u šumi, mi već pokušavamo da razmišljamo da li je dovoljno mastan ili dovoljno pečen, taj zec je još daleko u šumi. Čeka nas. Svi ljudi koji su tu, mi moramo znati... Ja sam isto tako mislio aha, kad otkrijemo da se to dogodilo u Sloveniji da će stvar biti rešena. Ne, neće biti rešena još dugo, dugo, dugo. Danas sam očekivao, a mislim hvala Bogu da se polako diferenciramo, da ljudi odlaze, da se ljudi izjašnjavaju, možda je to malo grubo ali tako je. Ovo je dobrovoljni skup, nismo došli na večere i na pića nego da nešto odradimo. Hvala Bogu da su se neki jasno izrazili, možda će se kasnije pridružiti. Hteo sam reći našto važno. Parcijalne stvarni koje mi danas tu pominjemo, ja vam nisam govorio o izbrisu, srašna stvar se dogodila, međutim moramo da zaboravimo parcijalne stvari. Svi smo ljudi dobre volje. Neko reče prerano je, mislim neko sa Kosova. Ne, nije prerano, nije prerano. Događalo se to u Bosni 1992. godine, u Hrvatskoj 1991. godine. Moramo zaboraviti te parcijalne interese i moramo imati zajednicu. I još jednu stvar, da ne gnjavim. **Da li postoji mogućnost da terminološki ili strateški počnemo da razmišljamo šta očekujemo od Komisije, koga ćemo zamoliti za Komisiju na koji način ćemo zamoliti, kako ćemo medijski raditi?** Jer čini mi se sa debate nema posle današnjeg prepodnevnog svedočenja da nam je valjda svima sve jasno, da počnemo da osmišljavamo strategije, da nismo došli da se lepo provodimo i pričamo samo sopstvene priče. Programski je to izvedeno, otvorene su nam oči svima, valjda nas srce boli i da moramo da počnemo da razmišljamo da nas čeka rad, rad i rad. I po mojoj oceni svi koji nisu spremni za maraton, bolje da odmah kažu to što su rekli da ne sudeluju. To nepoverenje koje se gaji, koje se pokušava uneti, to nepoverenje nem je donelo to što nam je donelo od 1991. do 1999. godine i ovde je u istupanjima mnogih ljudi nastavljena ta dikcija. Još jednom, ja sam za to da krenemo na posao. Hvala.

**Vesna Teršelič:** Hvala vama i ovo su i pitanja za sve nas, ne samo za ovu plenarnu nego i kad dođemo kući i razgovaramo sa onima s kojima inače radimo iz dana u dan. Vehid Čehić.

**Vehid Šehić:** Pa ja ću odmah reći da ću podržati Regionalnu koaliciju za utvrđivanje činjenica iz jednog prostog razloga jer je ona realnost i nameće se kao potreba. Kada je u pitanju Komisija skeptik sam ne zato što ne treba da bude nego ne postoji politička volje među akterima političkog života da se nešto formira što bi predstavljalo instituciju koja bi utvrđivala činjenice jer je na žalost mnogo aktera političkog života koji imaju svoju ratnu prošlost i koji se sigurno boje otkrivanja određenih činjenica. Ja bih samo rekao da moramo voditi računa, kada govorimo o ovoj Koaliciji da mi imamo na svoju sreću u Haški tribunal, bez obzira kakav je jer da njega nije bilo, nikad se ne bi procesuirali ratni zločini na ovim prostorima. Moramo biti realni da nikada u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini ili Srbiji ne bi se procesuirao ni jedan ratni zločin da nije bilo pritiska međunarodne zajednice, a ne volje unutar tih država i moramo voditi računa o još nečemu. Kažu da je budućnost neizvesna. Budućnost je izvjesna za sve nas i to je da u budućnosti svi očekujemo sigurnu smrt. Međutim, do te smrti mi nešto moramo učiniti iz jednog razloga jer smo svjesni činjenice, naročito mi u Bosni i Hercegovini da na žalost veliki broj lica koji su osumnjičeni za ratni zločin i izvjesno učinili to, nikada neće biti

procesuirani ali utvrđivajući činjenice o nekim stvarima, makar ćemo njihovu budućnost do onog kraja učiniti da tako kažem nemirnom jer će ih verovatno gristi savest i znaće da se o tome zna. Zašto je smatram da ova Koalicija treba da postoji? Veliki je broj nestalih i ovo sad govorim samo radi žrtava. Mi moramo, možda kroz rad Koalicije ohrabriti ljude i da se konačno pronađu u Bosni i Hercegovini, nakon 15 godina mnoge masovne grobnice gde se krije još uvijek oko 15.000 ljudi, veliki broj ljusi se krije u Hrvatskoj i ovde na Kosovu i ako bi samo uspjeli to da se utvrde mjesta gde su pokopane osobe koje se vode kao nestale, ova Koalicija bi uradila mnogo i za budućnost a i za žrtve. Ne bih želio... ovde se jako često spominje amnestija. Ne možemo mi nikoga amnestirati jer amnestiju može samo dati nadležna državna institucija, mi ne možemo biti Komisija koja je bila u Južnoafričkoj uniji, koja je imala takav mandat, ali ukoliko mi otkrijemo činjenice koje će koristiti sudovi u ovoj državi, onda ćemo doprinijeti i djelimičnom otkrivanju istine i djelimičnom zadovoljavanju pravde. Iz jednog prostog razloga, i time ću završiti jer govori profesionalno jer sam nekada radio kao sudija, na žalost sudovi u mnogim predmetima nikada ne utvrde ili vrlo često ne utvrde stvarnu pravdu, stvarnu istinu, jer su oni vezani određenim standardima koje moraju koristiti ali ukoliko mi činjenicama ukažemo na neke stvari, onda ćemo stvoriti drugačije kritično javno mnjenje i dovoljno je da onaj koji je nešto počinio tokom godina da zna da mi znamo kakav je bio. I na kraju, meni teško pada kad kažu nije vrijeme. Od rata u Bosni i Hercegovini verovatno je prošlo 15 godina, na Kosovu je 10 godina. Život je ograničen. Da li mi time amnestiramo mnoge koje će priroda odvesti tamo na drugo mjesto? Mislim da je vrijeme, i narod kaže gvožđe se kuje dok je vruće. Dok su slike sviježe, dok postoje svjedoci, dok postoji odlučnost i želja da se kaže istina, mi to moramo raditi. Mislim da je reći, ja to govorim iz iskustva Bosne i Hercegovine, nije vrijeme, nije vrijeme, a mi vidimo šta vrijeme čini, i zaborav mnoge stvari i faktički možda je to jedan od načina gdje mi nesvesno amnestiramo mnoge koji bi trebali da završe na sudu. Tako da se slažem i sa ovima koji ne žele. Ovo nije neka obavezujuća Koalicija, ona je labava, može se ući, može se izaći ali mislim da nema nikog u ovoj sali koji nije za to da se zadovolji pravda, u prvom redu prema žrtvama rata i eto, sigurno prema 25.000 nestalih osoba koji se vode na ovim područjima. Hvala vam.

**Vesna Teršelić:** Hvala puno. Imamo još tri govornika i onda bi napravili kratku pauzu da nagradimo sve one koji su svedok vreme strpljivo slušali i vratili se da utvrdimo koje su to organizacije u Koaliciji i da se dogovorimo o najprečim koracima i zaključimo. Izvolite.

**Emsuda Mujagić:** Ja sam Emsuda Mujagić i dolazim iz sjeverozapadnog dijela Bosne i Hercegovine, iz jednog maog mjesta, Kozarac, a koje pripada općini Prijedor u sadašnjem entitetu zvanom Republika Srpska. Ja sam pomno slušala sva izlaganja juče i danas i diskusije i puno toga mi se i sviđa i puno toga ima s čime se ne slažem i slažem ali osjećam potrebu da kažem nekoliko riječi povodom ovog pitanja. Mislim da je jako korisno da se organizira Koalicija koja bi potpomogla osnivanje Komisije za iznalaženje, zapravo lociranje istine o događajima u bivšoj Jugoslaviji. Mislim da se te činjenice, činjenično stanje može koristiti ne samo u otkrivanju ratnih zločinaca, zločina i svega onoga što je počinjeno u tome, mislim da to može biti jako korisno za buduće udžbenike u našim školama tako da nemamo nekoliko istina, ovisno od toga u kojem

kantonu, što se tiče Bosne i Hercegovine, kantoni ili entitetu se nalaziš. Tako i djeca jednostavno uče istoriju, uče na onaj način iako to nije primjeren. Mislim da se ovde radi i o tome da je puno ljudi prepoznalo da ova inicijativa zapravo radi na tome da se ujednači zločin i zločinci, da se kaže, na svim stranama je bilo jednako ali zapravo to se neće moći nikako nego utvrditi činjenično stanje koje će govoriti o broju i načinu počinjenih zločina i zločinaca, u svakoj regiji, u svakom mjestu, svakoj općini i državi. Također me je malo juče pogodilo kada je Nataša rekla iz entiteta RS, iz Bosne i Hercegovine nije niko došao ali je mislila na Srbe. Pa nije nikakvo čudo. Oni se uopšte ne odazivaju. Evo baš na regiji općine Prijedor odakle dolazim, tamo nije bilo rata ali ima na hiljade i hiljade žrtava što znači da oni nisu motivirani da se radi na tom pronalaznju činjenica i utvrđivanju činjeničnog stanja, pa tako mislim da ubuduće ne bi trebalo na taj način razmišljati jer zapravo ovo se i organizira i radi u ime žrtva pa prema tome treba tako i da se gleda. Mislim da bi trebalo ovakvu jednu Konferenciju organizirati u općini Prijedor, pa mislim da bi onda ljudi malo i drugačije razmišljali, da bi se uključili da razgovaraju o činjenicama koje su se tamo desile, a pogotovo oni koji su počinili zločine osjetiće jednu snagu koja će raditi na tome da oni budu otkriveni i da budu dovedeni pred lice pravde. Zbog toga mislim da je ova inicijativa jako dobra, da je treba podržati i da treba nastojati, ukoliko ima nekih grešaka u radu, u hodu ispravljati, a da ne treba unapred nešto osuđivati za šta se nema konkretnih dokaza tako nešto. Hvala puno.

**Vesna Teršelič:** Hvala puno i hvala puno za prijedlog da se napravi sličan događaj u Prijedoru. Zoran Pajić.

**Zoran Pajić:** Ja se zovem Zoran Pajić, ja sam profesor međunarodnog prava i predajem na univerzitetu u Londonu, a do rata sam bio profesor istog tog predmeta na Pravnom fakultetu u Sarajevu. Ja neću ovdje lobirati niti nastojati da vrčim bilo kakav pritisak tim prije što sam ovde u ulozi predsjednika Upravnog odbora Fonda za humanitarno pravo negde od proleća ove godine i to mi čini posebnu čast. Ono što bih htio da kažem je sledeće. Još me drži uzbuđenje od jutrošnje sjednice i onoga što sam čuo od majki i očeva, od ovih mladih koji su bili žrtve odnosno njihovi najbliži su bili žrtve. Za mene je to bilo jako potresno, naravno ono što smo čuli je potresno. Međutim mene je potresla činjenica onoga što nisam čuo. Zapravo razmišljao sam dok sam slušao ove žrtve i predstavnike žrtava odnosno porodica, razmišljao sam u stvari koliko ljudi i žena je ostalo uskraćeno da se na ovaj način obrati bilo kakvom javnom skupu. Upravo uskraćeno zbog manipulacija, jednostavno zbog nemanja jedne volje da se kreiraju situacije, uslovi, forumi gde bi se takve stvari prezentirale javnosti i ljudi na neki način ne skunuli teret sa sebe ali podjelili svoju bol sa drugima, bilo sa onima koji su takođe bili žrtve bilo evo, sa mnom koji nemam takvo iskustvo. Jedna od osoba koja nije imala priliku za takvo svedočenje je bila i moja majka jer ona je bila Jevrejka, ja se sećam, bio sam u prvim razredima osnovne škole i ona je bila apotekarka, dolazi s posla kući i kaže mom starom onako, sva zajapurena, kaže sva sam kao otrovana, kaže onaj Došen se šeta ulicama Banja Luke kao da se ništa nije desilo. Došen je bio ustaški upravitelj u Banja Luci jedno vrijeme. Nikad mu nije suđeno, niti su ljudi koji su bili njegove žrtve imali priliku da se obrate javnosti i na neki način ukažu na te činjenice koje su znali. Sve ovo vezano za Koaliciju i ovi inicijativu ja mislim mi činimo iz jednog za mene bar jasnog i normalnog razloga, a to je da se stvore uslovi i da se na bilo koji način, malim koracima,

kontinuiranim koracima da bilo kakva satisfakcija ili zadovoljenje žrtvama. Na žalost, moram da kažem iako sam pravnik, na žalost moderno pravosuđe, posebno krivično pravisuđe je stvorilo instrumenta za izuzetno jaku zaštitu ljudskih prava optuženih i okrivljenih pred sudovima. Počev od međunarodnih sudova do nacionalnih. Međutim žrtve su ostale potpuno napuštene, često prepuštene same sebi odnosno postale su briga uglavnom nevladinih organizacija, a mnogo manje država. Što se tiče ove primjedbe da je ovo možda preuranjena inicijativa ja se ne bih tu opredeljivao čvrsto ali moram reći ovo. Ako taj osjećaj o preuranjenosti dolazi iz naše poznate balkanske inertnosti, straha od promjena, straha od kreiranja nečeg novog, drugog i zasniva se na onoj našoj tipičnoj izreci, nemoj majke ti, nemoj mi sada to uvoditi, ovo što imamo je dovoljno dobro, ja mislim da to nije dobar pristup i ako bilo ko od ovde prisutnih na tome zasniva svoje rezerve prema inicijativi, ja apelujem da se to preispita. Međutim isto tako moramo kazat u ovom smislu da nakon Drugog svjetskog rata, prošlo je nepunih pet godina kada su udareni temelji Evropskoj uniji današnjoj, kroz Evropsku zajednicu. Ko su bili glavni pokretači ideje ujedinjene Evrope? Dva krvna neprijatelja iz Drugog svetskog rata, Francuska i Njemačka. Prema tome te priče o preuranjenosti nekako me više opredjeljuju za ono, ne mogu sada da nađem lice, neko je rekao da smo zakasnili u stvari. Ima i ta svakako alternativa kada se ova stvar pokuša objasniti. Ja sam veliki pristalica regionalnog pristupa pravdi na ovim prostorima iz prostog razloga što mi ovom inicijativom ne želimo pisti istoriju, mi ne tražimo odgovor na to ko je počeo artiljerij, molim vas, to je potpuno izvan našeg domena. Mi u stvari želimo da pokažemo ili mislim da bi to moglo da proizađe iz ovoga svega, da niko na ovim prostorima nema monopol na ulogu i osjećanje žrtve. Dakle to govorim zbog toga što sam uključio svoje šesto čulo u pauzama ova dva dana i osjetio sam tu i tamo i pored vrlo pristojnih i rekao bih ovako džentmenskih diskusija u ovoj plenarnoj Sali, mogao sam čuti u pauzi primedbe otprilike, ma šta oni kosovari više pričaju, dosta nam je njih, mu Bosni imamo mnogi većih problema, mi smo više patili, Srbi kažu ma šta ovi Albanci, mislim to su priče za malu djecu, Albanci vrlo često reaguju na iskaze Srba, između Hrvatske i Srbije uvijek se nađe neko ko će reći, ma to nije bila nikakva agresija i tako dalje. Dakle iz ovoga ja izvlačim zaključak da u našoj psihi ima nekakve neskrenosti koje mi nismo ni svjesni. Jednostavno imamo jedan model posmatranja na ostale zemlje koje su proizašle iz bivše Jugoslavije i to se transponuje čak i u ovom razgovorima. Lično mislim, govori se ovde mnogo o nacionalnim udruženjima i naravno svedok ste vi predstavnici pretpostavljam nekih udruženja. Ja vidim upravo regionalnu komponentu kao jedan korektiv nacionalnim udruženjima koja vrlo često padaju pod uticaj država, padaju pod uticaj etničko političkog establišmenta u svojim zemljama i njima se manipulira. Mislim nina ništa novo što ću reći, možda vi to bolje osjećate nego ja kao analitičar ali velike su manipulacije kada se radi o udruženjima, pokušaji nacionalnih lidera, rukovodsatava da se prikaže broj žrtva mnogo veći nego što on jeste i tako dalje i mislim vi znate to, u toku ste tih događaja da vrlo često dolazi do sukoba između pojedinih udruženja, neka imaju podršku države, naka zaista djeluju kao samostalne, nezavisne nevladine organizacije. I na kraju da kažem da regionalna inicijativa kao takva mislim da može dorinijeti ujednačavanju metodologija na istraživanju činjenica. Jer znate, bez obzira na to što se ovde radi o, bojim se da pogrešim u broju ali pretpostavljam sedam država, neću pogrešiti, bez obzira što se radi o sedam država, svi mi koji potičemo iz Hrvatske, Srbije, Kosova, Crne Gore, Bosne i Hercegovine, mi baštinimo u stvari isti pravni sistem bivše Jugoslavije, htjeli to ili ne i mi

se odlično razumijemo, bar pravници, odlično se razumemo u pogledu terminologije, u pogledu instituta, u pogledu procedure i mislim da ta iskustva bi se mogla primjeniti na ujednačavanje metodologija u iznošenju činjenica iz svih ovih država na jednom planu koji evo sada je Koalicija ili inicijativa, a možda preraste odnosno uspije da utiče na osnivanje Komisije. Hvala vam da ste me slušali.

**Vesna Teršelič:** Hvala puno. Tea Prelević Gorjanc.

**Tea Gorjanc Prelević:** Dobar dan svima, ja sam govorila juče na prvoj sesiji, pa neću suviše odzeti vreme ali samo da podestim, ja dolazim iz Crne Gore, iz nevladine organizacije Akcija za ljudska prava koja je odgovorna za organizovanje konsultacija nevladinih organizacija i drugih aktivnih predstavnika građanskog društva Crne Gore, zapravo predstavnika antiratnog pokreta koji je u Crnoj Gori itekako postojao početkom 90-tih godina. S obzirom da danas ovde nema mnogo organizacija iz Crne Gore, nema ih svih, ja bih samo želela ukratko da kažem, nadam se da ćem imati prilike da čujemo taj spisak organizacija koje su vrlo ozbiljno podržale ovu inicijativu. Od tih 15 organizacija, dva su zapravo udruženja žrtava zločina dok je 13 organizacija, organizacija za ljudska prava. Dakle to su moje kolege koje se od početka 90-tih ili kasnije zalažu za utvrđivanje istine, zalažu se za odgovornost zločinaca, za obštećenje i uopšte za drugu pravdu i prava žrtava. To su organizacije koje deluju u Crnoj Gori, naravno tamo gde žive i zalažu se za utvrđivanje istine o zločinima koji su se dogodili na teritoriji Crne Gore od strane crnogorskih vlasti zato što mislimo da elementarna pristojnost nalaže da se počisti u svom dvorištu. Međutim želim da kažem da je ovim organizacijama isto tako važno šta se događalo na Kosovu, šta se događalo u Bosni i Hercegovini, u Hrvatskoj, dakle u svim, uključujući i ono o čemu je govorio gospodin iz Slovenije. Dakle nama je stalo do toga da se utvrdi istina, da se počinio osude i da se žrtve svuda obeštete. Mi smo na konsultacijama u Crnoj Gori došli do nekakvih saznanja, do toga zašto bi bilo potrebno da se Regionalna komisija osnuje, zašto bi to bilo korisno, dakle za naše interese koji su ovakvi kakvi su, mislim da nisu sebični ali naravno i za žrtve. Želela bih da kažem nešto konkretno u prilog Komisije. Žao mi je što nema Bakire sad ovde koja je rekla da u Bosni i Hercegovini samo sudovi i tužilaštva su mesta gde do pravde za žrtve može da se dođe. Ja kao pravnica, stvarno me zanima šta se dešava preko granice želim da vam kažem da iniciranje dve komisije za utvrđivanje istine u Crnoj Gori, jedna je za Srebrenicu, a druga... pardon, u Bosni i Hercegovini, jedna je za Srebrenicu, druga je za Sarajevo je iniciralo Vijeće za ljudska prava, odnosno... ne zamerite mi ako pogrešim u terminologiji 1.22.2002. ali Ustavni sud u Bosni i Hercegovini zato što je bio zatran predstavkama koje nije mogao da reši. I sud, dakle državna, pravosudna institucija je shvatila da bi bilo potrebno osnovati Komisiju. Prema tome, pošto Jugoslavije, čija sam građanka bila više nema, a zbog toga što se osećam lično osramoćena svim tim zločinima koji su na njenoj teritoriji počinjeni, ja mislim i kažem vam da sam ja lično i moja organizacija i sve ove organizacije iz Crne Gore su zapravo blanko podržale za sada jednu ideju koja nam se čini vredna pažnje i podrške zbog toga što su je započele organizacije kao što su Fond za humanitarno pravo, Documenta i Istraživačko dokumentacioni centar iz Sarajeva koji su svojim dosadšnjim radom dokazale da deluju nepristrasno u utvrđivanju istine u odnosu na sve žrtve i sve zločince. Iskreno da vam kažem, ja ne znam da li će moja podrška osatati do kraja i da li će sve ove organizacije koje su za sada vrlo ozbiljno dale podršku



ovoj Koaliciji ostati uz Koaliciju do kraja. Ja ću odamh da vam kažem da ja neću podržati Koaliciju bez dovoljnih ovlašćenja. Ja neću podržati lično, a pravo da vam kažem zalagaću se da ni druge organizacije ne podrže Komisiju koja neće imati parvo na pristup državnim arhivama kao što je to bio slučaj u Argentini. Ja neću takođe podržati Komisiju koja će imati mandat kao što je imala Komisija Vojislava Koštunice, a to je da se kao nekakav historiografski institut bavi uzrocima koji su eventualno doveli do raspada Jugoslavije i tako dalje. Da gubimo vreme u nekim bespućima, da se ne bavimo utvrđivanjem činjenica. Da skratim priču, želim da kažem još nešto pošto sam ja lanirala priču o amnestiji. Ja sam mislila da će ova rasprava biti malo brža ali vidim da tome nije još uvek mesto i slažem se da nije vreme, samo da objasnim o kakvoj sam ja eventualno amnestiji i šta sam sugerisala juče. Dakle Grasijela koju sam ja moderirala, iz Argentine, žena koja je izgubila sina, kao što ste čuli i koje ovde govorila o hiljadama izgubljenih, ona mi je rekla da je na početku, kada je njen sin nestao, ona je želela samo osvetu, ona je želela smrt za te koji su ga ubili. Međutim vremenom je shvatila da je njoj jako važno da sazna gde je njeno dete, da ga sahrani, da na taj način dođe do nekakvog smiraja. I ona mi je rekla, ja ću da skratim, ja se izvinjavam, ona mi je rekla da je način da se dođe so istine davanje nekakve vrste šargarepe ljudima koji bi mogli da ukažu na to gde su masovne grobnice i da pomognu da se do nestalih ljudi dođe. To ne znam apsolutna amnestija, sačuvaj Bože, pa šta mislite, da se ja zalažem sa se zločinci ne kazne ali da se eventualno predoči smanjenje kazne ljudima koji bi izašli iskreno da kažu gde se nalaze zakopani ti ljudi i tako dalje. To je tema za razgovor. Ako većina nas kaže nećemo nikakvo ublažavanje kazne, OK ali to je tema za raspravu. I ja bih samo želela da kažem, da predložim, ja mislim da sada mogu da zastupam ove ljude koje sam organizovala, rekla sam i u subotu i Crnoj Gorim, vrlo smo ozbiljno radili, da za ljubav odnosno za uspeh našeg boljeg razumevanja, ni na neki način, odnosno Koordiancioni odbor ovih organizacija, i to bio moj predlog, ipak napravi pregled koraka do kojih smo mi već stigli u konsultacijama od 2006. godine. Na primer, nismo govorili ni o kavom pomirenju. Divno ako do pomirenja dođe ali pomirenje mislim da ne bi trebalo da bude mandat te Regionalne komisije niti ono u bilo kojim zaključcima do sada napravljenim stoji. Znači mandat je utvrđivanje činjenica. Ko se pomiri, blago njemu ali pomirenje, niko nije govorio o naletanju bilo kakvog pomirenja, bratstva i jedinstva ili ne znam ja kakvih priča. Dakle mislim da bi našem razumevanju, pogotovo razumevanju ove ideje od strane organizacija koje su se sada uključile. Pravo da vam kažem ni ja se nisam uključila 2006. godine nego prošle godine. I meni mnogo toga nije bilo jasno. Znači mislim da bi bilo dobro i sugerisem Nataši i Vesni i ostalima iz Koordinacionog odbora sad konkretno, da mi napravimo pregled dosadašnjih konkretnih stvari sa kojima smo došli do konsultacija. Dakle da ovu inicijativu koja postoji u materjalima dve strane, na neki način osavremenimo onim do čega smo stigli do današnjeg dana. Dakle zašto Regionalna komisija... da još jedna vrlo važna stvar, mi smo govorili o tome da ćemo sarađivati, odnosno da bi ideja Komisije bila da sarađuje sa tužilaštvima sudovima. Ne da ukinemo sudove i tužilaštva, ne da ih zamenimo, isto se odnosi na institucije, kao što je Državna komisija za pronalazak nestalih, nikome nije bila namera da zatvori taj institut i državne komisije koje već postoje u zemljama, već naprotiv, da Regionalna komisija sarađuje sa tim institucijama. Otud mislim da je strah je potpuno neopravdan da sad je ovo neka sukobljena inicijativa. Time završavam, dakle da ono do čega smo stigli do danas dopunimo da bi se lakše razumeli, da bi nove organizacije znale kakvoj to ideju zapravo

pristupaju pri čemu i ta ideja nije još uvek konačna, jel' tako? Nama predstoji tek rad na tim preporukama da definišemo zapravo kakvu bismo mi to Regionalnu komisiju podržali. Hvala vam svima na pažnji.

**Vesna Teršelič:** Hvala ljepa Tea, posebno na vrlo konkretnim prijedlozima i molim Miroslava da...

**Miroslav Varga:** Evo, ja ću vam uzeti 20 sekundi života, ne više, obećao sam tako. Ja ovu Koaliciju gledam, kao što je jedan pjesnik rekao, ne znam da li je to Vasko Popa ili Oskar Davičo, 'ako naš krik i ne dopire do neba, barem znaš da smo kriknuli kako treba'. Mislim da je to jedna od poruka s kojom možemo otići na pauzu.

**Vesna Teršelič:** Imamo samo još jedan glas, samo malo strpljenja. Bekim Gaši.

**Bekim Gashi:** Zovem se Bekim Gashi i dolazim iz opštine Suva Reka/Suharekë, član sam udruženja *Shpresimi*. Ujedno sam i član porodice sa 22 žrtve ubijenih. Podržavam inicijativu o formiranju regionalne Komisije za obelodavanje činjenica o ratnim zločinima. One osobe koje govore u moje ime i ime moje porodice da je rano, oni mogu samo da predstavljaju sebe a ne mene i moju porodicu. Htio bih da postavim jedno pitanje za njih: da li znaju koliko je to devet godina? Hoću da kažem da nije rano, za mene je devet godina kao devet vekova. Možda bih htio da kažem da je rano da tražimo oprostaj, da Srbija zatraži oprostaj za pomirenje, ali za formiranje komisije koja ide u pravcu obelodavanja istine činjenica o ratnim zločinima za mene i za moju porodicu i mnogo drugih porodica bez obzira na naciju i versku opredeljenost nije rano. Hvala.

**Vesna Teršelič:** Puno hvala. Puno hvala, pauza. Čičak se javio. Pauza, i vas molim za 10 minuta kad čujete zvono sa se vratite, da skupa zaključimo ovo vreme skupa. Ako slučajno u međuvremenu odete, molim vas da nam ostavite slušalice kako bi se mogle i dalje koristiti.

*(Pauza)*

**Vesna Teršelič:** Molim vas za još malo pozornosti. U ova dva dana puno smo napravili, od nekih malih postignuća, kao da su neki sudionici i sudionice prvi put došli na Kosovo i upoznali ljude sa Kosova i čuli št se to događalo i mislim da je to jako važno i mislim da je vrlo važno da su svi koji su podjelili svoju bol i rekli što se dogodilo, u nama načli strpljive slušače. I kad smo dolazili u Prištinu znali smo da se već stvara neformalna koalicija koju ćemo ovdje formalizirati i sada ćemo pročitati organizacije, pojedince i pojedinke koji su se priključili, koji su nam dali izjave o pristupanju i čitaćemo to po zemljama gdje god je to moguće. I hteli bi zapravo da ne zamijerite ako slučajno nekog preskočimo jer su se mnogi odlučili ovdje priključit se, pa nas možete onda dopunit ako vidite sa smo nekog propustili. Ja ću prvo čitat Bosnu i Hercegovinu, pa će onda Andrej Crnu Goru, ići ćemo po abecedi. Dakle po zemljama ali ne po abecedi po organizacijama jer to nismo stigli složiti. Iz Bosne i Hercegovine, priključile su se: Udruženje Žene ženama, Helsinški parlament građana Banja Luka, Udruga zatočenih i udruženje logoraša Brčko, Forim građana Tuzle... to je jedno udruženje koliko ja vidim ali ja stvarno ne

mogu ulaziti u to ali bitno je da to sa onima koji su potpisali razjasnimo kasnije. Onda Amir Talić iz Sanskog mosta, Emsuda Mujagić Srcem do mira iz Bosne, Udruženje logoraša i porodica lica nestalih u logorima Prijedor 1992, Nevladina organizacija Ključ budućnosti, Amir Kulaglič iz Srebrenice koji je juče govorio, Biro za ljudska prava iz Tuzle Helsinški komite za ljudska prava u Bosni i Hercegovini, Udruženje Sefer Halilović forum žena i Centar za neansilnu akciju koji ima urede u Sarajevu, pa ćemo ga čitati dva puta jer ima ured i u Beogradu.

**Andrej Nosov:** Crna Gora: Akcija za ljudska prava, Anima Kotor, Međunarodni forum Crna Gora, Liga žena glasača u Crnoj Gori, crnogorski ženski lobi, Crnogorski komitet pravnika za ljudska prava, Udruženje građana Bukovice, Pljevlja, Sigurna ženska kuća, Centar za razvoj nevaldinog sektora, Incijativa mladih za ljudska prava Crna Goram, Institut alternativa, Centar za građansko obrazovanje, Udruženje porodica kidnapovanih i ubijenih na Kosovu i Metohiji Crveni božur, Udruženje pravnika Crne Gore.

**Vesna Teršelić:** Hvala Andrej. Hrvatska: Documenta, Vukovarske majke iz Vukovara, Savez udruga zatočenih i nestalih hrvatskih branitelja, Grupa za ženska ljudska prava Babe, Centar za žene žrtve rata Rosa, Legalis, Cenzura to jest Udruga cenzura plus iz Splita, Centar za podršku i razvoj civilnog društva Delfin iz Pakraca, Koordiancija ženskih grupa Seka, Lezbijska grupa Kontra, Altruist centar za zaštitu ljudskih prava i građanskih sloboda iz Splita, Centar za mirovne studije iz Zagreba, Centar za mir, nenasilje i ljudska prava Osijek, Luč za dijalog i nenasilje iz Berka, Nansen dijalog centar iz Osijeka, Homo iz Pule i onda imamo još pojedince koji su nas podržali kao recimo Jaroslav Voza predstavnik češke manjine, Miladin Jakovljević iz Srpskog narodnog vijeća iz Pakraca, isto Zlatko Grafina iz Pakraca. Oni nisu tu s nama nego su poslali pristupnice jer su u Pakracu razgovarali i prepoznali ovu inicijativu kao važnu, Teodora Krok, Tim Gazivoda iz Centra za ljudska prava, Marica Šeatović iz Novske, Ana Kvesić iz Vukovara i Zagreba, Varga Miroslav iz Osijeka, Manić Željko iz Knina. I za Bosnu, sad vidim da ima još Bosna, zaboravila sam Cure fondaciju i sada idemo na Kosovo.

**Valdete Idrizi:** Znači listu individua i organizacija koje su potpisali, prvo ću čitati organizaciju koju predstavljam ja, to znači Community Building Mitrovica, znači ja sam potpisala zatim Inicijativa mladih za ljudska prava na Kosovu, to je Sara Maliqi kao individua, onda Skender Elshani *Shpresimi* Suva Reka/Suharekë, Idriz Haxhija, Xhelal Berisha, Suva Reka/Suharekë, znači udruženje *Shpresimi*, onda je Bekim Gashi, Avni Melenica *Smart*, Hysni Berisha *Shpresimi*. Neki pojedinci iz organizacija, neko je potpisan kao pojedinac a neko je potpisan kao organizacija, ja čitam a o tome ćemo kasnije, možemo govoriti sa svakim od njih, Fazli Hoti NVO *Krusha e Madhe*, jel da? Marjan Krasniqi, udruženje porodica *Shpresimi* Suva Reka/Suharekë, Fejzullah Berisha, takođe *Shpresimi*, Fahrije Hoti Velika Kruša, imamo ovde i neke na engleskom kao Geri Sprenger EULEX, Judge, Florije Alishani, Bujanovac, iz iste Inicijative mladih, Multietnička profesionalna organizacija Landsdowne u Gnjilane/Gjilan, i organizacija ZaMirNet. Znači ovi su potpisnici, to ja znam sigurno da neke druge organizacije koje su bile u procesu konsultacija već od ranije, koje sada nisu prisutne ovde, međutim, što se tiče deklaracije za pridruživanje, rekla sam da ne vidim neki veliki problem. Značajno je

zalaganje i ozbiljnost a potpis dolazi sam po sebi i što se tiče grešaka u pisanju to je bila jedna tehnička greška, toliko.

**Vesna Teršelič:** Hvala Valdete, ZamirNet još iz Hrvatske, a pretpostavljam da su Golić Sead i Fazlović Novalija još iz Bosne. U Sloveniji je to Peace Institute Ljubljana ili Mirovni inčtitut iz Slovenije iz Makedonije Aco Stojanovski, iz Unije na branitelji na Makedonija i sada Srbija.

**Andrej Nosov:** Iz Srbije, ako nekog propustimo... Fond za humanitarno pravo, Žene u crnom, Komitet pravnika za ljudska prava, Inicijativa mladih za ljudska prava za ljudska prava, Nezavisno društvo novinara Vojvodine, Frakatal, Helsinški odbor za ljudska prava, Cantar za regionalizam iz Novog Sada, Beogradski centar za ljudska prava, Cenatar za mir i demokratiju, Centar za unapređenje pravnih studija, Cenatar za razvoj civilnih resursa iz Niša, Odbor za ljudska prava iz Leskovaca, Sandžački odbor za ljudska prava iz Novog Pazara, Incest trauma centar, Kvirija, Labris, Impuls Tutin, Flores Sjenica, Urban in iz Novog Pazara, Vojvođanka regionalna ženska inicijativa, Društvo Bačka Palanka, CNA Centar za nenasilnu akciju, Inicijativa za demokratsku tranziciju, Linet, Forim nevladinih organizacija Kraljevo, Žene za mir Leskovac, Vojvođanski građanski centar, Građansko centar Kragujevac, Biro, Pokret Evropa nema alternative, Peščanik Kruševac, Građanska akcija Pančevo, Madjar sot, Udruženje porodica kidnapovanih i ubijenih na Kosovu, Dokumentacioni informacioni centar Beograd, zatim Udruženje građana Gest iz Tutina, Nevladina organizacija Ruka takođe iz Tutina, Udruženje Ravan grad Sombor i Odbor za građansku inicijativu iz Niša koji smo možda pročitali sa onog spiska, Građanski forim iz Novog pazara i onda imamo pojedince. Možda neko od ovih pojedinaca ne pripadna Srbiji ali nismo to uspeli da razdvojimo. Borić Stevo, Žanka Stojanović, Nevenka Bila, Gordan Petrović, Jasmina Bogojević, Marinko Đurić, Vukelić Milorad, Šarić Boško i Mandić Drinka.

**Vesna Teršelič:** Ja imam još dopunu za Bosnu i Hercegovinu, Udruženje Prijedorčanki *Izvor*, Edin Ramulić i za Sloveniju korekciju, Civilna inicijativa izbrisanih aktivista Slovenija i imam još iz Slovenije Dimitra Anakijeva, reditelja. A imamo od organizacija iz Njemačke Forum ZDF, dakle podržavaju nas prigovarači savjesti, Impunity Watch i podršku koja dolazi izvan ove naše regije. Nešto što mi postaje jasno kad gledamo. Ove izjave o pristupanju, ja se nadam da imamo adrese svih osoba koje su potpisale, ja vjerujem da imamo i sve organizacije, a ne bih htjela da se dogodi da vi, neko, potiše ovdje izjavu, da mi nemamo adresu. Molim vas ako niste sigurni imamo li vašu adresu, svakako nam ostavite adresu da budemo u kontaktu, jako nam je bitno komunicirat. Što se tiče samih zaključaka na ovom Forumu, o mladima i suočavanju sa prošlošću reći će nem nešto Emina Bužinkić, a onda nam predstoji još dogovor o tome kako ćemo se koordinirati.

**Emina Bužinkić:** Hvala Vesna. Dobar dan svima. Juče na panelu *Odnos mladih prema prošlosti* predložili smo da uputimo preporuke vladama država bivše Jugoslavije da u svoje strategije i dokumente koji se odnose na mlade integriraju učenje o prošlosti, izgradnju mira i zapravo neko nenasilno učenje. Ja bih vam pročitala tekst koji sam sastavila danas, koji će biti iskomuniciran od regionalne Radne grupe za mlade, potom sa

svim učesnicima ovoga skupa i na posletku poslat vladama koje sam spomenula. Dakle tekst je sledeći:

Mi mladi, sudionici odnosno učesnici Četvrtog Regionalnog foruma o uspostavljanju pravde u post-jugoslovenskim zemljama koji se održava u Prištini, na Kosovu, od 27. do 29. studenoga/novembra 2008, želimo svim vladama post-jugoslovenskih zemalja uputiti preporuku da unutar državnih strategija za mlade, to jest politikama za mlade odnosno omladinskim politikama, uključe mjere koje se odnose na dugoročno informiranje i obrazovanje o povijesti, činjenicama na kojima počiva ratni sukob u dugoročnim procesima izgradnje mira i uspostavljanju pravde na post-konfliktnim područjima bivše Jugoslavije. Smatramo važnim javno osuditi svaki oblik netrpeljivosti i nesnošljivosti, jezik mržnje, predrasude i svaki oblik nacionalističkog ponašanja i djelovanja. Mi mladi sa ovoga skupa apeliramo da se ulože svi potrebni resursi, da se vrijednosti nenasilja, snošljivosti, razmišljanja različitosti afirmiraju u javnom prostoru te da se prepozna i istakne uloga mladih u afirmiranju istih vrednosti. Pozivamo vlade država bivše Jugoslavije da najozbiljnije potaknu proces suočavanja s prošlošću kroz svoje dokumente i svoje djelovanje i time neposredno omoguće život mladih sa ratnim nasleđem ali život mladih u miru. Pored toga, pozivamo vlade država bivše Jugoslavije da svojim djelovanjem osnaže mlade ljude, da aktivno sudjeluju u procesu suočavanja sa prošlošću temeljem činjenica i sudjeluju u procesima izgradnje mira na ovim prostorima kako ratno nasleđe ne bi generiralo nove sukobe, novo nasilje novih generacija. Mladi danas žive sa posledicama prošlosti koja je dio ovih prostora. Primereno je i nužno učiti o toj prošlosti na temelju činjenica. Posledice ratnih sukoba i nasilja ne smeju se ponoviti, a politike za mlade, odnosno omladinske politike jedan su od načina na koje vlade zemalja mogu sprečiti sukobe i uticati na kvalitetu života mladih u post-jugoslovenskim zemljama. Mi mladi sa ovoga skupa želimo razumjeti što se dogodilo na prostorima bivše Jugoslavije kako bismo se konstruktivno mogli baviti posledicama sukoba. Želimo da smo prepoznati kao potencijal i resurs naših društava koji doprinose cijelokupnom društvenom razvoju. Mi nismo budućnost, mi smo sadašnjost.

Dakle ovaj tekst će biti predložen svim mladim osobama koje su bile na ovom skupu, dakle podnosim učesnicima i nakon poslednjeg usaglašavanja, vladama ovih zemalja.

**Vesna Teršelič:** Hvala Emina. Nataša, hoćeš sada ti zaključke?

**Nataša Kandić:** Ja ću pokušati sada da istaknem nekoliko preporuka i zaključaka, na osnovu rasprave, na osnovu onoga što se više puta isticalo i bilo zajedničko u izlaganjima učesnika. Najpre, jedna osnovna konstatacija je da je danas formalno osnovana, ozvaničena i počela da funkcioniše Koalicija civilnog društva za pružanje podrške za osnivanje Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava koju skraćeno zovemo Koalicija za REKOM. U trenutku kada objavljujemo osnivanje Koalicije za REKOM, ta koalicija broji više od 100 organizacija i ne znamo tačno broj pojedinaca. Od ovog trenutka, od ozvaničenja Koalicije za REKOM, otvaramo raspravu o karakteru i mandatu Regionalne komisije s tim što nam je cilj da čitav konsultativni proces posluži tome da mi kao Koalicija civilnog društva definišemo karakter i mandat te Regionalne komisije, utvrdimo sve potrebne

elemente koji mogu da pomognu u našem predlogu vladama odnosno u našem obraćanju nacionalnim parlamentima za donošenje odluke i osnivanje Regionalne komisije. Hoćemo da budemo sasvim sigurni da kada se obraćamo nacionalnim parlamentima imamo kao rezultat konsultativnog procesa jasnu sliku Regionalne komisije u svim bitnim elementima, počevši od karaktera, preko kriterijuma za izbor članova do mandata, programa reparacija koje bi eventualno ta Komisija trebalo da predloži i da budemo onda u situaciji da možemo čitav proces preuzimanja procesa od strane državnih organa da pratimo, da posmatramo i da tražimo da se Komisija uspostavi u skladu sa našim predloženim modelom. Koalicija će da funkcioniše tako što će postojati i već postoji jedno operativno telo, Koordinacijska grupa, Koordinacijsko veće u kojem postoje pojedinci koji već sada mogu da budu servis svim članicama Koalicije koje će organizovati konsultacije na svom lokalnom, nacionalnom ili ako se organizuju konsultacije ili forumi na regionalnom nivou. Već smo počeli na taj način da funkcionišemo. Ja ću vam dati samo jedan primer. Akcija za ljudska prava iz Crne Gore je prošle subote organizovala konsultacije sa predstavnicima civilnog društva i pozvali su mene da govorim o toj regionalnoj inicijativi za osnivanje Koalicije i inicijativi za osnivanje Regionalne komisije. U Vukovaru smo takođe nas troje četvoro, mi koji od početka učestvujemo u tome, mi smo pokušali da sa potrebnim informacijama snabdemo sve one koji su učestvovali u tome. Potrebno nam je svima vreme i taj konsultativni proces će trajati, ipak moramo da ga ograničimo, do kraja sledeće godine nameravamo da završimo čitav konsultativni proces sa sakupljanjem milion potpisa. Do tada u konsultativnom procesu mi ćemo uporno razgovarati o mandatu, karakteru i drugim karakteristikama ove predložene Komisije koju zovemo REKOM. Ono što je bilo potpuno evidentno i čulo se u izlaganjima brojnih učesnika to je da kažnjavanje počinilaca ratnih zločina ostaje i dalje prioritet. Pominjala se i strategija u procesuiranju ali da ne zaboravimo, to je uvek u nadležnosti državnih organa s tim što nevladine organizacije čine dobro ukoliko pomognu državnim organima u kreiranju strategija za procesuiranje ratnih zločina. Bilo je i sumnje da li sudovi određenih država mogu da pruže pravdu ali u post-konfliktno vreme je prirodno da postoje takve sumnje ali zato postoje organizacije za ljudska prava koje mogu da garantuju svojim učešćem u suđenjima za ratne zločine, da će učiniti sve da pravda za žrtve bude zadovoljena i to je jedna nova uloga organizacija za ljudska prava koju već možemo da vidimo i u Srbiji i u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini gde udruženja porodica žrtava imaju veoma aktivnu ulogu u pružanju podrške tužilaštvima i sudovima u procesuiranju ratnih zločina. Ono što je takođe bitno, pokazalo se da nismo svi jednako do sada bili uključeni u ovaj proces konsultacija. Moramo da priznamo i mi koji smo pokrenuli da je i nama bilo potrebno vreme da dođemo do svih nekih potrebnih elemenata da vidimo šta je najbolje i na koji način. Vi možete vrlo precizno da vidite da smo se mi, tri organizacije koje su pokrenule tu inicijativu svojevremeno, sa punom svešću i odgovornošću odrekle toga da mi vodimo proces. Mi hoćemo da budemo servis, imamo organizacije koje imaju vrlo dobar jak profesionalni stav. Hoćemo da pomognemo, da budemo servis ali hoćemo da svi učestvujemo u ovoj Koaliciji i u tom smislu, sve što se ubuduće događa, sve konsultacije se održavaju u ime i na osnovu odluka i preporuka ovog našeg tela koje smo napravili, ove Koalicije. Videli smo da pojedine države, pojedina društva trebaju više vremena nego neka druga. Moglo se videti danas da su neke organizacije za ljudska prava i neka udruženja/udruge, manje bile zadovoljne što se manje pažnje posvetilo razgovoru i



diskusiji oko Komisije ali ipak moramo da vodimo računa da je bilo i dosta glasova o tome da je potrebno udruženjima žrtava u nekim sredinama, u nekim zajednicama više vremena da razgovaraju i o inicijativi i da znaju više o tome kakva bi ta Komisija bila. Ja samo mogu da ponovim da smo mi svi spremni koji smo duže u ovom konsultativnom procesu, da smo uvek spremni da dođemo, da objasnimo, da pošaljemo vredne tekstove koji o tome jako puno govore, tekstove o drugim iskustvima, sve što bude bilo potrebno mi hoćemo da pomognemo samo molim vas, vodite računa da smo svi jednaki u tome da učestvujemo i nemojte da se plašite da mi hoćemo nešto što bi bilo protiv nekih vaših interesa. Mi duboko i veoma uvažavamo to što ste juče i danas rekli ali vas uveravamo da smo spremni da što god vam je potrebno da pomognemo u smislu nekog informisanja, davanja informacija. Možda da pozovemo nekoga iz neke druge zemlje da govori. Ja sam videla da ste svi vi juče jako pažljivo slušali našu gošću iz Argentine. I čini mi se na kraju, ja jesam vrlo srećna što smo slušali našu gošću iz Argentine. I ja jesam vrlo zadovoljna ovim skupom. Čini mi se kako je prošao onaj trenutak juče kada mi se činilo da ima pokušaja da se učini nešto što se već jednom učinilo, tada je sve to išlo vrlo dobro. To što ima onih koji su neodlučni, koji u ovom trenutku ne mogu ili što misle da to nije dobra inicijativa, sve to spada u taj konsultativni proces. Molim vas, ovo će sve ostati zabeleženo, postojaće transkript sa ovog skupa, svako će moći da pročita i ono što je i on rekao i da pročita ono što su drugi rekli. Ja sam sasvim sigurna da će ovi naši forumi, konsultacije, čitav ovaj naš proces služiti jednog dana drugima da nauče, da vide kako se dolazi do formiranja nekog tela za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima. Nema nikada uspešnog takvog tela ukoliko nije sproveden konsultativni proces kao ovaj koji mi sada vodimo. I ja se nadam da delite sa mnom mišljenje da su ova dva i nešto više dana, da je to bilo jedno dobro vreme, da je potrebno više ovakvih sastanaka i da je potrebno da nalazimo što više različitih mogućnosti i načina za konsultacije i uključivanje članova Koalicije u to. Evo, ja sam danas čula da je u Nišu, u okviru već nekog postojećeg programa da je već bilo govora i o inicijativi za osnivanje Koalicije, a i o samoj inicijativi Koalicije za osnivanje REKOM. Žene u crnom u Srbiji i u Vojvodini održale su bezbroj svojih mrežnih sastanaka na kojima su već uveliko govorile ne samo o Koaliciji, oni govore i pozivaju kao svoje gošće pre svega žene koje su bile članice komisija u raznim post-konfliktnim i post-totalitarnim društvima. Volela bih da delite moje raspoloženje da smo, osim što smo pokazali žrtvama danas koje su govorile da su nam bitne, da hoćemo Komisiju koja će u svom mandatu imati i organizovanje javnog saslušanja, da delite da je ova rasprava bila korisna, da je šteta što nikoga nije bilo iz Republike Srpske ali da je dobro što je bilo porodica žrtava iz Srbije. Ovo je do sada najveći skup koji je organizovan, prve večeri bilo je 460 ljudi i juče 460 ljudi. Da nije bilo aktivista Inicijative mladih za ljudska prava, teško da bismo uspeli uopšte da ovaj komplikovan organizacioni protokol sprovedemo u delo. Prevodioci su imali težak posao ali moramo da mislimo da ovo prevođenje, engleski, pa sa engleskog na srpski i albanski, da nije najbolji način, da je bilo malo poteškoća u prevodu, pa bih predložila da se za sledeće forume potrudimo da imamo direktan prevod sa jezika. Ja se izvinjavam ali moramo da priznamo da je za ovaj konsultativni proces... Potpuno razumem i potpuno si u pravu što stavljajući tu primedbu ali ja nisam bila dovoljno precizna i dovoljno jasna da kažem *udruženja porodica srpskih žrtava*, oni su nam jednako važni da budu ovde zato što način na koji su oni odbili da učestvuju u ovome nikome ne koristi, ne koristi njima. Vi ste došli, a oni su odbili da



dođu sa obrazloženjem da oni ne priznaju Kosovo. Ali su potrebni i važno je da i njih uključimo u ovaj konsultativni proces.

**Emsuda Mujagić:** Nataša, mi imamo iskustva također da radimo i organiziramo slične sastanke i konferencije unutar tog entiteta ali ako se govori o žrtvama i o nečemu o čemu mi danas govorimo onda, iskreno da kažem, oni nemaju sluha za to. A to govori sama činjenica da na većini prostora entiteta Republike Srpske nije bilo ratnih dejstava, a bilo je hiljade i hiljade žrtava civila, žena, djece, starijih i mladića i ostalih koji su stradali. I to je jedini razlog što imaju neki otpor o govorenju i utvrđivanju činjeničnog stanja, pa možda u njihovim glavama još uvijek postoji neki otpor ali ja se nadam ako vi uđete unutra i ako budemo razgovarali na javnim mjestima sa ovako velikim brojem ljudi da će se to ipak promjeniti.

**Nataša Kandić:** Ja se nadam. Važno je da i oni učestvuju u konsultativnom procesu. Pokušaćemo sada da se organizuje, evo i vi u Kozarcu i možda i u Banja Luci da pokušamo da organizujemo jer nema uspešnog konsultativnog procesa ukoliko ne učestvuju svi. Ja u ovom trenutku ne uzimam u obzir državne institute i institucije zato što se ovaj konsultativni proces odvija u okviru civilnog društva i mi kao civilno društvo ćemo izaći prema državnim organima samo modelom REKOM-a koji predlažemo da uspostave i osnuju parlamenti.

**Ivan Zvonimir Čičak:** Nešto vrlo važno, možda za vas nebitno. Ovo nisu zemlje nakon bivše Jugoslavije, ovo su države sljednice bivše Jugoslavije. Ponavljam, države sljednice, a ne zemlje, to je bitna ispravka. Hvala lijepo.

**Vesna Teršelič:** Hvala. Ja bih još pročitala imena pristiglih izjava, Avdić Reiha iz Udruženja Žena Srebrenice u Tuzli, Hasanović Naza iz Udruženja Žena Srebrenice, sa sjedištem u Tuzli, Muhić Safeta iz Srebrenice, Zdravković Snežana, Džinić Sadeta, Hakija Smajlović, Selimović Suada. Pojedinci iz Crne Gore su Sead Sadiković, Aleksandar Zeković, Petar Komnenić, Slavica Brajović, Koča Pavlović, Dragoljub Duško Vuković, Veseljko Koprivica i Snežana Nikčević. I htjela sam vam reći da smo u vrijeme neformalne koalicije prije ovog današnjeg trenutka formaliziranja rada koordinirali u Koordinacijskoj grupi, da smo u toj Koordinacijskoj grupi Nataša Kandić, Valdete Idrizi, Vesna Teršelič, Andrej Nosov, koje vidite ovdje. Tu sjedi još Eugen Jakovčić. Eugene, molim te ustani da te vidimo. I dva novinara koji nisu danas s nama, Dinko Gruhonjić iz Novog Sada i Aleksandar Trifunović iz Banja Luke, i jedan i drugi zbog toga što se nešto događa s njihovom malom djecom i s nama je i Amir Kulaglić i Mirsad Tokača koji su morali poći natrag u Bosnu i Hercegovinu. Mi smo dobro radili i dobro surađivali i rado bi da još koordiniramo ovaj rad do Foruma u Podgorici koji će naverovatnije biti u travnju/aprilu, iduće godine, pa bi nekako da čujemo je li to u redu. Isto tako nam je jako teško što iz Crne Gore nemamo nikoga, a Tea Gorjanc Prelević je već i organizirala konsultacije u Crnoj Gori i jako bi rado da nam se Tea pridruži jer je ova komunikacija u pojedinim zemljama najbitniji dio procesa koji nam predstoji i naprosto je važno da što veći broj ljudi sazna za inicijativu, a ključni preduvjet je da barem jedna osoba bude u radu Koordinacijske grupe jer se Koordinacijska grupa sastaje u prosjeku jednom u tri tjedna, a pošto se nismo baš puno tako sastajali preko ljeta to znači da se *de facto*

sastajemo svaka dva tjedna. To je dosta posla, pa bi mi predložili da nam se pridruži i Tea, da imamo tu Koordinacijsku grupu do Podgorice. Šta kažete na to? Hvala vam na podršci.

**Nataša Kandić:** Sada je strašno važno, zato što neki pitaju kako ćemo dalje komunicirati. Postoji jedna osoba za sada koja tehnički organizuje sve ove sastanke i nisu samo tehnički, to je ogroman jedan napor, onda komuniciramo e-mailom, a za udruženja porodica koja nemaju e-mail, ali ja mislim da skoro svi imaju, tako da molim vas, svi imate u ovim materijalima e-mail Fonda za humanitarno pravo, Fonda za humanitarno pravo Kosovo, imate i Documente, imate i Community Building Mitrovica, imate Inicijativa mladih za ljudska prava. Molim vas mi ćemo sada pokušati, da što pre ove zaključke sročimo, da skinemo tačno, da vam svima pošaljemo, da postavimo na web sajt i da zatim pokušamo da smislimo kako ćemo zapravo dalje ukoliko nema, ne postoji, svi treba da znate, neki obezbeđeni novac za konsultativni proces. Nema toga. Mi imamo neka obećana sredstva za taj Forum u Crnoj Gori, Vesna Teršelič će da organizuje konsultacije sa istoričarima, sociolozima u Zagrebu u novembru i evo... gospodin Haki Kasumi... Otišao je? On je koliko znam istoričar, jel' tako. Kako je kraj on je sve dalje i dalje. Šalim se. Ali evo to je jedan od sledećih koraka. Ono što je nama jako bitno, mi sada treba svi da predložimo, da razmislimo, Žene u crnom su već smislile kako će one organizovati te konsultacije. Mi smo spremni da pomognemo što se tiče informacija koje se tiču komisija, iskustva drugih, same inicijative, uvek smo spremni da dođemo. Ukoliko vi imate predloga, pomozite kao što ste ovim učešćem ovde jako doprineli da razjasnimo neka pitanja i da shvatimo da je jedno pitanje Koalicija, drugo pitanje je Regionalna komisija i da potpuno razjasnimo i svima bude jasno da ne osnivamo Komisiju nego je cilj konsultativnog procesa podrška za osnivanje Regionalne komisije, a mi kao civilno društvo i kao Koalicija sve vreme provešćemo u diskusiji i raspravi o tome kakva Komisija, o njenom karakteru i mandatu tako da ćemo na kraju iz ovog procesa izaći sa preciznim modelom Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava. Kako će se pristupati? Imamo izjavu, izjava mora da bude neposredno potpisana, postojaće jedna knjiga, dokument u kojem će se slagati ručno potpisane izjave, može se slati izjava potpisana e-mailom, s tim što se mora organizovati taj proces, da bude ručno potpisano. Mi zamišljamo tu knjigu kao jedan lep dokument kojim ćemo mi jednog dana sa tih milion potpisa i sa tim preporukama o Komisiji, sa tom jednom knjigom ići prema parlamentima. Nećemo tu knjigu ni jednom parlamentu ostaviti zato što je to nešto čega će biti samo jedan primerak, odlučićemo gde će se čuvati ali to će biti nešto što ostati za buduće generacije da uče kako je ovde civilno društvo posle 17 godina započelo i vodilo konsultativni proces o suočavanju sa prošlošću i uspostavljanju pravde u post-jugoslovenskim, da ne kažem zemljama, u post-jugoslovenskim državama, naslednicama bivše Jugoslavije.

**Vesna Teršelič:** A izjave o pristupanju za Hrvatsku čuvaju se u Documenti, kopije se čuvaju na dugim mjestima i u Hrvatskoj ćemo imati sastanak na kojem ćemo baš dogovarati o komunikaciji unutar Hrvatske 4. studenog/novembra u 14 sati. Koristim ovu priliku da sve obavestim jer nas ima puno, a vidim da je bilo nekoliko ruka u zraku. Bila je Dragica Aleksa, pa Gordan Bodog, pa Mirjana Galo.

**Nataša Kandić:** Neki kreću da znate, moramo da završavamo, neki kreću na put.

**Vesna Teršelič:** Samo budite koncizni, to je sve. Dragica.

**Mirjana Galo:** Da, da ne bi ostala jedna nepravda ovde, da vas podestim da je ovde bila prisutna, ovih dana, naša kolegica iz Banja Luke, Lidija Živanović ispred Helsinškog parlamenta građana Banja Luke.

**Vesna Teršelič:** Pročitana je njena organizacija.

**Mirjana Galo:** Da ali bila je ovdje, jer je bilo riječi da niko nije došao iz tih djelova, jel'.

**Vesna Teršelič:** Hvala Mirjana. Gordan Bodog tamo iza, Dragica Aleksa, ko će prije.

**Dragica Aleksa:** Dobar dan, ja sam Dragica Aleksa iz Berka, to je Vukovarsko-srijemska županija u Hrvatskoj, to moram odmah rijeći. Moje pitanje Koordinacijskom timu. Jedan od ciljeva je milion potpisa. Govorim sada iz ugla nekog ko radi u zajednici i ko zna koliko je teško ljudima provući uopće informaciju. Moje iskustvo govori da najlakše ljudi prime informaciju ako ih je grupa najviše od 20. Od tih 20, 10 se oduševi za ideju. Od tih 10 možda polovica, što znači da je to veliki dio posla. Da li je Koordinacijski tim razmišljao o podršci, ko će prikupiti te potpise, mislim podrazumeva se da mi pristupimo, koji smo pristupili da to napravimo ali na koji način će podržati prikupljanje tih potpisa i koja je ciljana grupa čije potpise očekujemo?

**Vesna Teršelič:** Jesmo Dragice, razmišljali smo, to je veliki izazov i gradimo aktivističku mrežu i to je nešto što nas kao zadatak zapravo čeka u drugoj polovici 2009. godine i nije u direktnim planovima za idućih nekoliko mjeseci. Ja molim sve da kada izlazite odavde ostavite slušalice jer vidim da se nekima žuri, neki moraju oputovati, da ne zaboravite predat ove slušalice. Vidjela sam još jednu ruku, vrlo kratko, ne možemo u ovoj fazi još puno produžiti diskusiju jer ljudi imaju prijevoz.

**Gordan Bodog:** Nismo imali vremena da otvorimo diskusiju o mandatu Komisije. Bilo je govora o tome, ja bih rekao čitav niz organizacija iz regije razmišlja o pristupanju Koaliciji i za sad nije pristupila zato što nije sasvim jasno kakav će biti oblik, madat, sve ono što je Nataša govorila ranije. Možemo li sada nekako okvirno reći koliko vremena će trebati, pa konsultacija i tako dalje, kad će se oblik REKOM-a, draft, kad ćemo imati nešto što je moguće u zagovaranju, hajmo reć pristupanju Koaliciji, koristiti. Jel' to možda Forum u Podgorici iduće godine? Hvala ljepo.

**Vesna Teršelič:** Ideja je dakle da na Forumu u Podgorici imamo materijal za raspravu koji će nam olakšati razgovor o mandatu.

**Nataša Kandić:** Ja bih da završimo sa sledećim. Nemamo vremena, autobusi već neke čekaju. Ja mislim da je stigla jedna jako lepa poruka, to je Marinko Đurić, on je iz Istoka, on hoće da se zahvali ljudima sa Kosova, žiteljima Kosova na gostoprimstvu i toleranciji.

**Vesna Teršelič:** Ja bih isto tako u ime svih koji smo došli kao gosti zahvalila, jedno veliko, veliko hvala i aktivistima i aktivisticama Community Building Mitrovice i Fonda za humanitarno pravo u Prištini i Inicijativi mladih za ljudska prava jer bez njih sve ovo uopće ne bi bilo moguće. A uz to Jeleni Simić koja je u Beogradu organizirala, komunicirala i došla u Prištinu i stvarno puno, puno odradila i Valdete i Bekimu, Dijani... eto, jedan veliki aplauz.

**Nataša Kandić:** Večera je dole u restoranu.

**Valdete Idrizi:** Čekajte samo malo. Želim da vam se zahvalim svima... e sad mi se izgubilo na srpskom, OK, želim vam srećan put i nadam se da ste se ovde dobro snašli i videćemo se drugi put. Znam da nas čeka veliki posao, neki dug put.